

שיתוף קטינים, בוגרים והוריהם במסגרת הוועדה הציבורית לבחינת דרכי הטיפול וההליכים בנוגע לילדים בסיכון לפי חוק הנוער (טיפול והשגחה)

יעל סבג אנה רזניקובסקי קוראס יעל בכר
טל ארזי

עריכת לשון: רויטל אביב מתוק
עיצוב גרפי: vikistudio.com

הדוח הוזמן על ידי הוועדה הציבורית לבחינת דרכי הטיפול וההליכים בנוגע לילדים בסיכון
לפי חוק הנוער (טיפול והשגחה), תש"ך-1960 ומומן בסיוע משרד הרווחה והביטחון החברתי.

מכון מאירס ג'וינט ברוקדייל
ת"ד 3886 ירושלים 9103702
טלפון: 02-6557400
brook@jdc.org | brookdale.jdc.org.il

ירושלים | ניסן תשפ"ה | אפריל 2025

תקציר

רקע

בינואר 2021 כוננה ועדה ציבורית לבחינת דרכי הטיפול וההליכים בנוגע לילדים בסיכון לפי חוק הנוער (טיפול והשגחה), תש"ך-1960 (להלן: הוועדה). תפקידה של הוועדה לבחון ולבדוק אלו שינויים ועדכונים אפשר ליישם בחוק הנוער כדי להתאימו לתפיסות ולידע העדכניים. חלק בלתי נפרד מן ההתאמה והעדכון של החוק הוא יישום הלכה למעשה של עקרונות האמנה בדבר זכויות הילד של האו"ם, ומשכך גם תהליך בחינת החוק ועדכונו אמור להתבצע לאורה. על רקע זה, פנו נציגי הוועדה לצוות 'תוצאות' במכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל בבקשה להוביל מהלך מחקרי שבמרכזו השמעת קולם של מקבלי השירות (קטינים שמטופלים כעת מתוקף חוק הנוער, בוגרים שהתקיימה בנוגע להם בעבר התערבות מתוקף החוק והוריהם).

מטרה

מטרת המחקר המרכזית היא לשקף בפני חברי הוועדה את החוויות והעמדות של מקבלי השירות בעבר ובהווה בנוגע להתערבויות שנעשו בעניינם מתוקף חוק הנוער, תוך מתן דגש בצמתים מרכזיים ובמפגשים עם בעלי התפקידים הפועלים במסגרת החוק. ההיגיון שביסוד המהלך הזה נטוע בתפיסה ולפיה הידע הנמצא אצל מקבלי השירות הוא ייחודי ובעל ערך, קשה לחלצו בדרכים אחרות והוא עומד בזיקה ישירה עם האמנה הבין-לאומית לזכויות הילד (סעיף 12 – זכות הילד להשתתפות). המחקר מבטא הלכה למעשה עיקרון זה, ומבקש להבטיח שהליכי בחינת החוק וההמלצות בנוגע לו יביאו בחשבון את קולם וניסיונם של אלו שחייהם וגורלם מושפעים ממנו ישירות.

שיטה

המחקר נערך בשיטה האיכותנית וכלל 20 ראיונות עומק חצי מובנים עם קטינים (בני 12–18) ועם הורים לקטינים (עד גיל 18), אשר מתקיימות בנוגע להם בהווה התערבויות במסגרת חוק הנוער, וכן עם בוגרים בני 18+ ועם הורים לבוגרים אשר בעבר התקיימו בנוגע להם התערבויות במסגרת חוק הנוער.

לצורך המחקר גובשו שני מדריכי ראיון עומק חצי-מובנים אשר כללו התייחסות לנסיבות שבגינן הייתה התערבות מכוח חוק הנוער (טיפול והשגחה), לחוויית המשתתפים ולתפיסותיהם את סוג ואיכות ההתערבות של העו"ס לחוק ובית המשפט לנוער. כמו כן הובאו המלצותיהם על דרכי התערבות מיטביות והדגשים בהן.

מחקר זה עוסק באוכלוסייה רגישה ופגיעה של ילדים ובני נוער בסיכון והוריהם, וככזה, מציב אתגרים ייחודיים מבחינה מקצועית, מתודולוגית ואתית. לכן, המראיינות שנבחרו לביצוע המחקר הן עובדות סוציאליות שיש להן היכרות מעמיקה עם עולם התוכן וקיבלו הכשרה ייעודית לשם כך.

המחקר אושר בוועדת האתיקה של מכון ברוקדייל.

ממצאים

ממצאי המחקר מדגישים את המתח ביישום חוק הנוער ואת אתגרים ביישומו בפועל מבעד עיניהם של מקבלי השירות. לצד היות החוק מסגרת להבטחת מוגנות ושיקום ומקרים שבהם המערכת הצליחה להבטיח ולהגן על זכויות של ילדים, עולים גם

פערים ניכרים בין המדיניות הרשמית ובין יישומה, לרבות היעדר פיקוח מספק, חוסר התאמה לצרכים המורכבים ותחושות של נטישה ושל חוסר הקשבה מצד המערכת. הממצאים מאירים את המורכבות שביישום חוק הנוער, ובפרט את השילוב הרגיש בין הצורך הדחוף במתן הגנה לילדים במצבי סיכון ובין האתגרים שבשמירה על זכויותיהם האחרות של הילדים בכלל ושילובם בתהליכי קבלת החלטות בפרט. עם זאת, בהשוואה בין ראיונות שנערכו עם בוגרים והוריהם ובין קטינים והוריהם, עולה בבירור השינוי שחל עם הזמן הן בכל הקשור לשמירה על מוגנותם של קטינים ומניעת הפגיעה בהם בעת שהם תחת חוק הנוער, הן ביישום ההשתתפות החל מיידוע מונגש, דרך היועצות ועד מתן משקל ממשי לעמדותיהם ורצונם.

המלצות וכיווני פעולה

- 1 | יש להבטיח את ההגנה על ילדים במסגרות חוץ-ביתיות ולהגביר את תפיסת העו"ס לחוק הנוער ככתובת במקרים שבהם נפגעת ההגנה או תפיסת המוגנות של הילדים. לצורך כך, חשוב להבטיח ביקורים פיזיים של אנשי מקצוע ועובדים סוציאליים במסגרות כדי לעקוב מקרוב אחרי מצבם של הילדים
- 2 | בהמשך לכך, יש לחזק את הקשר בין הילד לעו"ס לחוק נוער ולהגדירה ככתובת מרכזית עבור הילד
- 3 | יש לשפר את ההשתתפות של ילדים בתהליכים פורמליים המתקיימים בוועדות ובבתי משפט לנוער, להתאימם ולהנגישם
- 4 | יש לפתח מנגנונים מובנים לשיתוף מתמשך של ילדים בכל הצמתים ועם כל בעלי התפקיד הבאים במגע עימם, כך שיהיה איכותי ויתאים לבחירתו של הילד, רצונו ומצבו הרגשי והקוגניטיבי
- 5 | יש לפתח ולהטמיע את המודעות, הידע והמיומנויות לקידום שותפות עם ילדים בקרב כלל בעלי התפקידים הבאים במגע עם הילד תחת הליכי חוק הנוער
- 6 | במקרים של הוצאה למסגרת חוץ-ביתית, חשוב לשמור על הקשר עם ההורים, האחים ובני המשפחה (בכפוף לטובת הילד). אף שהאחריות מוטלת על עו"ס המשפחה, חשוב שהעו"ס לחוק הנוער יודאו כי מתקיים קשר ויפקחו עליו
- 7 | יש להטמיע מערכת מדידה והערכה שיטתית ומתמשכת להערכת הצלחת ההתערבויות וזיהוי אתגרים, הן כשמדובר בטיפול בקהילה הן במסגרות החוץ-ביתיות, תוך הבטחת הזיקה הרעיונית ביניהן (תפיסת המדדים המשותפים)

דברי תודה

מחקר זה בוצע במסגרת דיוני הוועדה הציבורית לבחינת חוק הנוער (טיפול והשגחה), התש"ך-1960. אנו מבקשות להודות לכל מי שסייע ישירות או בעקיפין בשלבים השונים בתהליך – בהכשרת הלבבות לקיומו של מהלך שתפני מסוג זה, בגיוס המרואיינים והמרואיינות לצורך איסוף הנתונים ובגיבוש הדוח והתובנות שעלו ממנו:

ליו"ר הוועדה, ד"ר' תמר מורג, על היוזמה לבחון את החוק ואת השינויים הנדרשים בו מנקודת מבטם של מקבלי השירות, ובכך לקשור קשר הדוק בין מטרות הוועדה לאופני פעולתה ולקיים הלכה למעשה שיתוף של מקבלי שירות בקביעת מדיניות הנוגעת לעניינם.

לכבוד נשיאת בית המשפט לנוער, השופטת מיכל קפלן רוקמן, על סיועה הרב בקידום הטיפול באישור הפנייה לקטינים והורים אשר בנוגע להם התקיימו הליכים משפטיים. לגב' חוה לוי, עו"ס ראשית לפי חוק הנוער (טיפול והשגחה) ויו"ר שותפה בוועדת המשנה לתפקיד העו"ס לחוק הנוער, על עזרתה בגיבוש המהלך ועל תמיכתה בכל שלביו.

לגב' שרית צרפתי, מנהלת תחום חוק הנוער (טיפול והשגחה) ויו"ר שותפה לוועדת המשנה נזקקות ודרכי טיפול על שתרמה רבות מן הידע הרב שלה ומניסיונה המעשי בעבודת השטח לגיבוש מערך המחקר וכלי המדידה, ליישוג המשתתפים והמשתתפות ולהכשרת צוות המרואיינות וכן על הערותיה המועילות לטיטוט הדוח.

לעו"ד נטלי מופסיק, על שסייעה בהסדרת קבלת האישורים הנדרשים. לעובדות הסוציאליות לפי חוק הנוער אשר נענו לאתגר וסייעו במהלך הגיוס המורכב של המרואיינים והמרואיינות במחקר זה אשר בנוגע להם מתקיימים בהווה התערבויות מתוקף חוק הנוער.

לד"ר יואה שורק, על עזרתה הרבה בשלביו השונים של המחקר, על הייעוץ בכל הנוגע לרכיבים האיכותניים במחקר ועל מתן משוב לטיטוט הדוח.

לגב' אסתר מזרחי, יועצת (לשעבר) מניסיון חיים, במכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל, שהייתה בילדותה ובנערותה מטופלת מתוקף חוק הנוער ותרמה רבות מניסיונה ומחוויות חייה בגיבוש כלי המדידה ובגיוס המרואיינים והמרואיינות אשר התקיימה בנוגע להם בעבר מעורבות מתוקף החוק.

למרואיינות במחקר זה: מעיין סרבר ואורטל בר, עובדות סוציאליות וחוקרות במכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל, על התגייסותן לקיום מפגשים אנושיים מורכבים בנושאים רגישים.

תודה אחרונה ומיוחדת לילדים הקטינים, לבוגרים ולהורים שהשתתפו ושיתפו בכנות ובאומץ. בתקווה שקולם יישמע בעוצמה ויסייע לילדים ולמשפחות בהווה ובעתיד.

תוכן עניינים

1 | רקע.....8

- 8.....חוק הנוער (טיפול והשגחה), התש"ך-1960
- 9.....נתונים על אודות פניות ודיווחים לעובדות סוציאליות לחוק
- 9.....קריאות לעדכון החוק
- 10.....הקמת ועדה ציבורית לבחינת חוק הנוער
- 10.....שיתוף מקבלי שירות
- 11.....שיתוף, השתתפות, שותפות: הגדרות והבחנות
- 11.....מודלים להערכת רמות שיתוף של מקבלי שירות
- 12.....אתגרים והזדמנויות בשיתוף לקוחות: הארגון, איש המקצוע ומקבל השירות
- 13.....שיתוף והשתתפות ילדים ובני נוער בראי האמנה בדבר זכויות הילד

2 | המחקר הנוכחי.....15

- 15.....מטרות המחקר
- 15.....שיטת המחקר
- 16.....כלי המחקר
- 16.....הכשרת המראיינות
- 17.....איסוף הנתונים
- 17.....ניתוח הנתונים
- 17.....אתיקה במחקר

19.....	ממצאים	3
19.....	מאפייני רקע של משתתפי המחקר	
19.....	תמות מרכזיות	
52.....	אתגרים בניהול המחקר	4
53.....	מגבלות המחקר	5
54.....	סיכום הממצאים ודיון	6
59.....	המלצות וכיווני פעולה	7
51.....	עוד פרסומים של המכון בנושא	
52.....	מקורות	
67.....	נספחים	
67.....	נספח א: פרוטוקול ריאיון עם קטינים / בוגרים	
71.....	נספח ב: פרוטוקול ריאיון עם הורים לקטינים המטופלים תחת החוק בעבר או בהווה	
75.....	נספח ג: טופס הסכמה מדעת	

חוק הנוער (טיפול והשגחה), התש"ך-1960

חוק הנוער (טיפול והשגחה), התש"ך-1960 (להלן "חוק הנוער" או "החוק"), הוא אחד החוקים המרכזיים בחוקי ההגנה על ילדים ובני נוער הנתונים באחד או יותר מן המצבים המוגדרים בחוק ושיש חשש לשלומם עקב התנהגויות סיכון בשל מצב הוריהם או סביבת חייהם. החוק מעוגן בהכרה כי מוטלת על החברה החובה לדאוג לצרכיו ולשלומו של קטין, לטפל בו ולהגן עליו, בין בקרב משפחתו והקהילה שבה הוא חי ובין מחוץ לבית הוריו, במקום שנמצא מתאים לצרכיו. לצורך כך, החוק מסמיך את המדינה, באמצעות בתי המשפט לנוער ועובדות סוציאליות לפי חוק הנוער (להלן "עו"ס לחוק נוער") או באמצעות בתי המשפט לענייני משפחה (בשבתם כבית המשפט לנוער), להתערב באוטונומיה של התא המשפחתי במטרה לפעול להגנה על קטינים הנמצאים בסיכון גבוה ובסכנה ולהבטיח את הטיפול שהם זקוקים לו.

בסעיף 2 לחוק מוגדרות שבע עילות להכרה של בית משפט לנוער בנזקקותו של קטין, כלומר, התנאים שבגינם עו"ס לחוק נוער יכולה לפעול להגנתו: לא נמצא אחראי לו; האחראי לקטין אינו מסוגל לטפל בו או להשגיח עליו או שהוא מזניח את הטיפול בו או את ההשגחה עליו; הקטין עשה מעשה שהוא עבירה פלילית ולא הובא בפלילים; הוא נמצא משוטט, פושט יד או רוכל בניגוד לחוק עבודת הנוער; הוא נתון להשפעה רעה או שהוא חי במקום המשמש דרך קבע מקום עבירה; שלומו הגופני או הנפשי נפגע או עלול להיפגע מכל סיבה אחרת; הוא נולד כשהוא סובל מתסמונת חסר בסם (סינדרום גמילה).

סעיף 3 בחוק מקנה לעו"ס לחוק נוער את הסמכות לפנות לבית המשפט כשהיא סבורה כי מצב הקטין עונה על אחת מעילות הנזקקות, ובתנאי שהקטין ו/או הוריו אינם מסכימים לתוכנית הטיפול המוצעת. אם בית המשפט נוכח כי הקטין אכן נזקק, בסמכותו להורות על דרכי הטיפול וההשגחה בעניינו, המנויות בסעיף זה. אלו כוללות: מתן הוראות לקטין ולאחראי לו, כל הוראה לטובת הטיפול בקטין או ההשגחה עליו; מינוי "ידיד" לקטין והגדרת סמכויותיו; העמדת הקטין בהשגחת עו"ס לחוק הנוער; הוצאתו ממשמורת הוריו או החזקתו במעון או במעון נעול; מתן הוראות לעניין בדיקות וטיפולים נפשיים במרפאה או באשפוז; וכן הוראה על מסירת תוצאות בדיקת איידס שביצע קטין להוריו. על פי הנחיות משרד הרווחה והביטחון החברתי (להלן: משרד הרווחה), למעט מצבי חירום, ייזום הליך בבית המשפט לנוער ייעשה בהתאם להמלצת ועדה לתכנון טיפול והערכה.

סעיפים 2 ו-3 לחוק הם ליבת חוק הנוער. לצידם יש גם התייחסות להנגשה שפתית של המידע לקטין ולאחראי לו (סעיף 7); לשמיעת קולם של הקטין, האחראי לו והעו"ס לחוק נוער לצורך קבלת החלטה בבית המשפט (סעיפים 8-9); לנקיטת פעולות דחופות במצבי חירום (סעיף 11); לפיקוח על שלום הקטין (סעיף 19); להיבטים של סודיות ופרטיות (סעיפים 23-24); ועוד.

בשנים 1962 ו-1970 הותקנו בחקיקת משנה תקנות הצמודות לחוק ומשלימות אותו: תקנות הנוער (טיפול והשגחה) (הוראות שונות), תשכ"ו-1962 ותקנות הנוער (טיפול והשגחה) (סדרי דין), תשל"א-1970. בין היתר, תקנות אלו מפרטות את סמכויות העו"ס לחוק נוער ואת סדרי הדין בהליכים אלו. סעיף 5 בתקנות משנת 1962 מפרט את מערך התפקידים והסמכויות של העו"ס לחוק נוער כאשר מתעורר חשש שקטין הוא נזקק. במצב זה, עליה לבחון מצב הקטין, האחראי לו וקטינים אחרים במשפחה, תוך קיום דיאלוג עימם וניסיון לברר את הסכמתם לתוכנית הטיפול המוצעת. עליה להביא את עניינו של הקטין לדיון בפני הוועדה המוסמכת להחליט על דרכי הטיפול, במטרה לגבש המלצות להתערבות כוללת, בין בקהילה ובין מחוצה לה. במשך התהליך, על עו"ס המשפחה בשיתוף עם העו"ס לחוק נוער, לתעד תיעוד מקיף את המידע,

המסקנות, ההמלצות הטיפוליות, ההחלטות ותהליכי ההתערבות שנעשו, ולהביא את המקרה לדיוני מעקב תקופתיים בוועדה. לצורך מילוי תפקידיה אלו, העניק המחוקק לעו"ס לחוק נוער סמכויות נרחבות, המאפשרות לה להיכנס למקומות שבהם הקטין שוהה או עשוי לשהות, לתשאל כל אדם שעשוי להחזיק במידע רלוונטי על אודותיו וכן לדרוש גישה לאבחונים, לתוצאות בדיקות ולחומרים אחרים הנחוצים להערכה מקצועית של מצב הקטין וצרכיו.

מאז חוקק החוק, הולך וגובר העיסוק של אנשי מקצוע ממגוון דיסציפלינות, קובעי מדיניות והציבור בכללותו במצבי הסיכון שבהם מצויים ילדים ובני נוער. במסגרת זו חלה התפתחות של ממש בידע של אנשי המקצוע ובהבנתם את התופעה של פגיעות בילדים ובני נוער והזנחתם, את הגורמים לתופעה, את השפעותיה ואת דרכי הטיפול המיטביות בה. אלו הביאו לשינויים בכלל מערך ההגנה והטיפול בילדים ובני נוער במצבי סיכון וסכנה, ובכלל זה בעבודתן של ועדות תכנון טיפול והערכה ושל עובדות סוציאליות לילדים ובני נוער בכלל ועו"ס לחוק נוער בפרט.

נתונים על אודות פניות ודיווחים לעובדות סוציאליות לחוק

בשנת 2022 הגיעו 60,043 פניות ודיווחים לעו"ס לחוק בחשד להתעללות בקטינים, פגיעה בהם או הזנחה שלהם (עלייה קלה של 0.18% מן השנה הקודמת). מספר הדיווחים הגבוה ביותר בשנה זו היה בגין התעללות פיזית (20.2%) והזנחה (16.6%), אולם בשניהם מדובר על ירידה של כ-7% מנתוני שנת 2021. לצד הירידה בפגיעה הפיזית ובהזנחה, נרשמה בשנת 2022 עלייה ניכרת (16.01%) בדיווחים על התעללות מינית. רוב הדיווחים (44.5%) היו על חשד לפגיעה בידי אחראי בתוך המשפחה, ירידה של 12.0% מנתוני השנה הקודמת, ומעט יותר מן הדיווחים היו בנוגע לפגיעה והתעללות בבנים מאשר בבנות. מבחינת אופי ההתערבות, בשנת 2022 הוצאו 2,016 קטינים ממשמורת האחראי להם והושמו במסגרות חוץ-ביתיות (סך הכול 7,952 קטינים בצווי הוצאה ממשמורת כולל קטינים ממשכים משנים קודמות); כמו כן הוצאו 1,241 צווי השגחה (סך הכול 3,152 קטינים כולל צווי המשך משנים קודמות) ו-21,611 קטינים ומשפחותיהם טופלו "לאור החוק" (לוי ופרץ, 2023).

קריאות לעדכון החוק

חוק הנוער חוקק לפני יותר מ-60 שנה. בשנים מאז חוקק, עלתה ביקורת על החוק בכללותו, על רכיבים שונים בו ועל דרכי יישומו ונשמעו קריאות לעדכנו. כך למשל, עלו הצורך בעדכון רשימת מצבי הסיכון שמגדירה את העילות להתערבות באוטונומיה המשפחתית, הצורך בעדכון דרכי הטיפול והפרקטיקות המקצועיות של העו"ס לחוק נוער וסמכויותיה, אופן ניסוח סעיף ההסכמה של הקטין והוריו והצורך בעדכון המינוחים (טרמינולוגיה) הנהוגים בחוק (שילי-יריחובר וגל, 2016).

בשנת 1990 חתמה מדינת ישראל על האמנה בדבר זכויות הילד של האו"ם, אשר קובעת כי טובת הילד תהא שיקול ראשון בכל פעולה הנוגעת לילדים ומטילה על המדינה את האחריות לנקוט צעדים חוקיים ומנהלתיים להבטחת הגנה וטיפול נאותים בעבורם (סעיף 3, [האמנה בדבר זכויות הילד, 1989](#)).

הזכויות המעוגנות באמנה מבוססות על ארבעה עקרונות כלליים: עקרון טובת הילד; עקרון השוויון; עקרון ההתפתחות וההישרדות; ועקרון ההשתתפות. לצידם עיקרון נוסף הקובע שזכויות הילד אינן אבסולוטיות ושיש להתאימן לכשריו המתפתחים (דולב ובן רבי, 2002; מורג, 2010).

בשנת 2006 הציעה ועדת שמיד (הוועדה הציבורית לבדיקת מצבם של ילדים ובני נוער בסיכון ובמצוקה) לאמץ הגדרה של "ילדים ובני נוער בסיכון ובמצוקה" העומדת בזיקה לאמנה בדבר זכויות הילד. ההגדרה מייצגת הסכמה בין-משרדית ולפיה מדובר בקטינים החיים במצבים מסכנים במסגרת משפחתית וסביבתית, כך שנפגעת יכולתם לממש זכויות, כפי שהן באות לידי ביטוי באמנה בדבר זכויות הילד: קיום פיזי, בריאותי והתפתחותי; שייכות למשפחה; למידה ורכישה של מיומנויות; רווחה ובריאות רגשית; השתתפות חברתית; הגנה מפני אחרים ומפני התנהגויות מסכנות שלהם עצמם (שמיד, 2006).

עבור ילדים ובני נוער הנכללים בהגדרה זו וכן עבור משפחותיהם פותחו שירותים ומענים מגוונים המכוונים לאיתורם ולטיפול בהם. מענים אלו, בקהילה ומחוצה לה, מתבססים על הנכונות, ההסכמה ושיתוף הפעולה של הילדים עצמם והוריהם. יחד עם זאת, אלו אינם בנמצא תמיד או אינם מספיקים ובנסיבות מסוימות גם אינם אפשריים.

בשני העשורים האחרונים גברו ביתר שאת הקולות המביעים ביקורת על החוק, על סמכויות העו"ס לחוק נוער, על דרכי ההתערבות ועל ההליכים המתקיימים בבתי המשפט. הביקורת מתייחסת מחד גיסא לאי-נקיטת פעולות או איחור בנקיטתן, אשר פוגעים בטובתם ובזכויותיהם של ילדים, ומאידך גיסא להתערבות יתר באוטונומיה של התא המשפחתי ופגיעה בזכויות ההורים (שילי-יריחובר וגל, 2016). קולות אלו הביאו לקריאה לדון מחדש במדיניות הטיפול בילדים במצבי סיכון, אך למרות זאת, עד לכינון הוועדה לא נערכו בדיקה והערכה מקיפה של החוק עצמו או של דרכי יישומו והליך סדור לתיקונם (שמולי, 2021).

הקמת ועדה ציבורית לבחינת חוק הנוער

בינואר 2021 הורה שר הרווחה והביטחון חברתי על הקמת ועדה ציבורית לבחינת דרכי הטיפול וההליכים בנוגע לילדים בסיכון לפי [חוק הנוער \(טיפול והשגחה\), תש"ך-1960](#). כיו"ר הוועדה מונתה ד"ר תמר מורג ושותפים בה נציגים ממשרד הרווחה, ממשרד המשפטים, מן האקדמיה וממכוני מחקר, מן המועצה לשלום הילד, מן המחלקות לשירותים חברתיים ברשויות המקומיות ומן החברה האזרחית. תפקידה של הוועדה לבחון את החוק ואת דרכי יישומו, ולהמליץ על השינויים הנדרשים בו ובחקיקת המשנה כך שיבטאו מגמות חדשות בעולם ותפיסות מקצועיות עדכניות של עילות להתערבות מכוח חוק ודרכי התערבות, ועל פיהן על שינויים גם בסמכות ובאחריות של עו"ס לחוק נוער. חלק בלתי נפרד מן ההתאמה והעדכון של החוק הוא יישום הלכה למעשה של עקרונות האמנה הבינלאומית בדבר זכויות הילד (שמולי, 2021). הוועדה פעלה במסגרת של מליאה ושלוש ועדות משנה: תפקיד העו"ס לחוק נוער, התאמת החוק והפרקטיקה לאמנה בדבר זכויות הילד, הסדרת העילות ודרכי הטיפול בחוק הנוער.

שיתוף מקבלי שירות

בארבעת העשורים האחרונים הולכת וגוברת המגמה של שיתוף מקבלי שירותים חברתיים בתהליכים שונים ובהם עיצוב המדיניות בנוגע לשירותים אלו, אספקתם והערכתם. (Birrell & Gray, 2017) במובנים מסוימים, מגמה זו מבטאת מעבר ממודלים פטרנליסטיים המייחסים את הידע לאנשי המקצוע והמחקר בלבד, אל מודלים הממוקדים באדם, מדגישים את האוטונומיה שלו על חייו ומכירים במומחיות הייחודית שלו לחייו. לצד השימוש הגובר במושג שיתוף, בחינה של יישומו המעשיים כפי שמתוארים בספרות המחקר מלמדת כי בעוד חלק מן העדויות מצביעות על שותפות כפרקטיקה המבטאת עמדה של ביקורת חברתית (למשל: סידי, 2009; קאי-צדוק ואח', 2015), במקרים רבים משתמשים בשותפות ככלי פונקציונלי שנועד לגייס תמיכה או הצדקה להחלטותיהם של אנשי מקצוע. (Alfandari, 2016) גישות ביקורתיות בעבודה סוציאלית קוראות לכונן את פרקטיקת השיתוף על עקרונות הומניסטיים וביקורתיים הרואים בה כלי להשמעת קולן של אוכלוסיות מודרות ולקריאת תיגר על יחסי כוח דכאניים (רוזנפלד, 1993). שותפות עם מקבלי השירות היא גם ערך מרכזי בעבודה הסוציאלית וקודי האתיקה השונים של הפרופסיה, בישראל ובעולם, נותנים על כך את הדעת כאחד הערכים המרכזיים.

על פי קטן (1980) שיתוף מקבלי שירות נובע בין היתר מן ההכרה בידע ובמומחיות שנרכשו מתוך חוויותיהם וניסיון החיים שלהם. ידע זה ונקודתם מבטם הם ייחודיים והם חיוניים לצד סוגי הידע האקדמי והמקצועי הנפוצים יותר בהליכים של גיבוש מדיניות חברתית ויישומה. יש שאף רואים בהם תנאי לעיצוב השירותים החברתיים כעונים על מטרותיהם וככאלה המכוונים באופן ישיר ומיטבי לאוכלוסיות היעד לשמם נוצרו.

שיתוף, השתתפות, שותפות: הגדרות והבחנות

המושג 'שיתוף מקבלי שירות' מתייחס לכל רמות ההתערבות, החל מרמת ההתערבות הישירה ועד לרמת המדיניות. בספרות נמצאו המונחים: participation; involvement; collaboration; shared decision making. ריבוי המונחים נובע מן השונות ברמת השיתוף, אולם גם משקף תפיסות שונות בנוגע להיקף ולאופי ההשתתפות. 'שיתוף' הוא מונח המתייחס בדרך כלל לפעולה הנעשית בכיוון חד-צדדי ועיקרה פעולה שמישהו עושה בעבור מישהו אחר – בדרך כלל הגורם הממסדי כלפי הציבור (ברק וסדן, 2003; סדן, 2009). הגדרתו של קטן (1980) לשיתוף שמה את כוח ההשפעה דווקא אצל מקבל השירות: "מעורבות של פרטים וקבוצות... אשר לפעולותיהם יש השפעה על תנאי חייהם" (עמ' 7), ובכך קרובה יותר למהות המונח 'השתתפות' (participation), המשמש לתיאור מעורבות אקטיבית של צרכני שירותים חברתיים בהיבטים פרטניים וארגוניים של אותם שירותים (Katan & Prager, 1986).

פירסון ותומאס (Pierson & Thomas, 2010) הגדירו שותפות כ"פעילות שבה מקבלי שירות מעורבים בהשפעה על חייהם ועל שינויים בחייהם – במקום שבו קודם לכן הייתה להם שליטה או השפעה מועטה בלבד" (עמ' 384). עוד הם מוסיפים כי "מקבלי שירותים עשויים להשתתף כיחידים בקבלת החלטות הנוגעות לחייהם; כיחידים באירועים רחבים יותר; כחלק מארגון – כאשר מקבלי השירותים יוצרים זהות משותפת או כנציגים של קבוצות רחבות יותר. ההשתתפות יכולה להיות חד-פעמית או מתמשכת" (עמ' 384).

רמה גבוהה יותר של שותפות משתקפת ממונח חדש יותר אשר מתבסס בעשור האחרון: 'שותפות בקבלת החלטות', המתייחס לתהליך של חלוקה בידע, בכוח ובבעלות על קבלת החלטות בין מקבלי השירות לאנשי המקצוע. ללא חלוקה הן בידע הן ביכולת ההשפעה על ההחלטות, לא תיתכן שותפות הלכה למעשה (Levin, 2012).

מודלים להערכת רמות שיתוף של מקבלי שירות

המונחים וההגדרות לדרכי שיתוף, כמו גם הכינויים השונים למקבלי שירות (פונים, לקוחות, מטופלים) נעים על סולם הנע בין פאסיביות מקבלי השירות, דרך שותפות סימלית ואף כוזבת וכלה בפרקטיקות והגדרות המאתגרות את יחסי הכוחות ורואות במקבל השירות שותף מלא בעל זכות בקבלת החלטות (Arnstein, 1969; Itzhaky & York, 1994).

להלן יסקר המודל של ארנסטיין (Arnstein, 1969), בהיותו המודל המרכזי המציג מנעד רחב של דרגות שיתוף של מקבלי שירות. במודל נעשית הבחנה בין שלוש דרגות עוצמה של השפעת הציבור (ובמקרה זה, השפעת מקבלי השירות) על קבלת החלטות: חוסר עוצמה, השתתפות סמלית ועוצמה. רמות אלו נקבעות על בסיס שמונה פרקטיקות מקצועיות המדרגות דירוג היררכי, והעלייה בהן משפיעה על רמת ההשפעה של הציבור בקבלת החלטות.

רמה 1 | manipulation – היעדר השתתפות או "אשליית השתתפות" שמטרתה הסמויה היא השתקת הציבור והכשרת דעת הקהל הציבורית לפעולות שנקבעו מראש על ידי בעל העוצמה.

רמה 2 | therapy – שיתוף לשם "חינוך" הציבור או הגברת ההיענות וההתאמה לסדר החברתי הקיים.

רמה 3 | informing – שיתוף סמלי של הציבור שהוא בגדר יידוע לקראת סוף תהליך קבלת החלטות, וללא יכולת לתת משוב.

רמה 4 | consultation – התייעצות המאפשרת השמעת קולו של הציבור אך ללא ערובה ליישום ההצעות העולות.

רמה 5 | placation – "פיוס", ייצוג סמלי של הציבור הקטן במספרו אל מול רוב נציגי הממסד במשקל בהחלטה הסופית.

רמה 6 | partnership – שותפות ציבור המשתקפת בשוויון ביחסי הכוח ובמידת האחריות בקבלת החלטות.

רמה 7 | delegated power – דומיננטיות הציבור בתהליך קבלת החלטות.

רמה 8 | citizen control – שליטה מלאה, היפוך יחסי הכוח למצב שבו נציגי הממסד מאצילים מכוחם והציבור נמצא

בשליטה ודומיננטיות מלאה בנוגע לקביעת המדיניות באופן המייתר את תפקידם של נציגי הממסד ואנשי המקצוע. עיקרו של המחקר הנוכחי הוא קידום הרמה הרביעית – "התייעצות", ובמסגרת זו השמעת קולם של מקבלי השירות והבאתו בפני מקבלי ההחלטות ללא ערובה ליישום ההצעות העולות.

בהמשך למודל הבסיסי של ארנסטיין ולנוכח העמימות של סעיף 12 באמנה בדבר זכויות הילד (זכות הילד להשתתפות, ר' סעיף 1.9), גובשו במשך השנים מודלים נוספים להשתתפות ילדים. חלקם מקבצים חלק מן הרמות ומדגישים את ההיבטים המעשיים של השתתפות ילדים, אך כל המודלים קוראים למבוגרים או לארגון לפעול באופן פרואקטיבי לשיתוף הילדים ולהבטיח את התשתיות הפיזיות והמשאבים מצד אחד, ומן הצד האחר את ההטמעה הרעיונית והמעשית של התפיסה בקרב העובדים, ואת ההנגשות הנדרשות לשם כך – מבחינת תרבות, גיל ויכולות (למשל; Shier, 2001; Treseder, 1997; Lundy, 2018; Hart, 1991).

אתגרים והזדמנויות בשיתוף לקוחות: הארגון, איש המקצוע ומקבל השירות

שיתוף מקבלי שירות הוא פרקטיקה המגלמת בחובה הזדמנויות, יתרונות ותועלות, לצד קשיים, חסמים ואתגרים עבור כלל הגורמים המעורבים בה: הארגון, אנשי המקצוע ומקבלי השירות.

תועלות והזדמנויות בשיתוף מקבלי שירות

נמצא כי מהלכים של שיתוף מקבלי שירות תורמים למקבלי השירות ומגבירים את שביעות רצונם מן ההתערבות. מהלכים אלו עשויים להגביר את יכולת השליטה והאוטונומיה של מקבלי השירות על חייהם ולהגביר את נגישותם למשאבים והזדמנויות אשר אינם בהישג יד עבורם בשגרה. כמו כן שיתוף מעניק תוקף לחוויה של מקבלי השירות ותורם להגברת ביטחונם העצמי ולתחושת המסוגלות והחוללות העצמית שלהם. אלו נמצאו עשויים גם להגביר את תחושת המשמעות ושביעות הרצון מן החיים (Beresford & Branfield, 2006; Omeni et al., 2014).

שיתוף מקבלי שירות נמצא כפרקטיקה חשובה גם בקרב אנשי המקצוע – פרקטיקה המגבירה את תחושת הסיפוק ושביעות הרצון שלהם מן העבודה וממתנת שחיקה לעומת סגנונות עבודה לא שיתופיים (Levin et al., 2017).

חסמים ואתגרים בשיתוף מקבלי שירות

לצד התועלות שבהליכי שיתוף מקבלי שירות, יש אתגרים וחסמים העומדים בפני ארגונים, אנשי מקצוע ומקבלי השירות עצמם. חסמים אלו עלולים לעכב ואף לחבל במאמצייהם של אלו המבקשים לשותף את מקבלי השירות ולכן חשוב לצפות ולהיערך אליהם מבעוד מועד, וכן לזהותם כשהם מופיעים כדי להתמודד עימם.

מבחינת מקבלי השירות, חסמים מרכזיים להשתתפות יכולים לנבוע מתפיסת ההשתתפות כלא מתגמלת או מסרבלת וכן מתחושת אי-נוחות ונחיתות אל מול אנשי המקצוע או לחלופין מחוסר אמון בממסד וביכולת להשפיע עליו השפעה ממשית. הצלחת ההשתתפות דורשת אמון בכוונות הכנות של השיתוף כמו גם זמן ומשאבים. נוסף על כך צריכה של השירות שאיננה מבחירה או תחת החוק עלולה להגביר את ההתנגדות לקחת חלק בהשתתפות (רפטוב, 2008; Smith et al., 2012).

מבחינת הארגון, מהלכים של שיתוף מקבלי שירות מערערים על הסטטוס קוו וכרוכים בויתור על הבלעדיות של הכוח ובלחצים חיצוניים לשינוי מדיניות (ברק וסדן, 2003; Katan & Prager, 1986; Hasenfeld, 1992). החלוקה בכוח, כאשר אין בצידה חלוקה באחריות, עלולה לגרום תסכול אצל אנשי המקצוע, אשר עלולים גם לחוות אובדן שליטה וויתור על הבלעדיות של הידע והסמכות המקצועיים. נוסף על כך איש המקצוע עלול לחוות קונפליקט נאמנויות בין הזדהות עם האינטרס הארגוני לזה של מקבל השירות אשר לא תמיד עולים בקנה אחד (Katan & Prager, 1986; Levin et al., 2017).

השמעת קולם של ילדים וזכותם להשתתף בשיח החברתי הנוגע לחייהם ובקבלת החלטות המשפיעות על גורלם מבטאות תפיסה ערכית ומקצועית (ארזי, 2004), המעוגנת באמנה בדבר זכויות הילד (1989). על פי תפיסה זו, השתתפותם של ילדים בקבלת החלטות ובעיצוב מדיניות הנוגעת לעניינם עשויה לקדם את מידת ההלימה של אותה מדיניות למטרותיה המוצהרות וכן להעדפות, לצרכים ולרצונות של הילדים, כפי שנתפסים על ידיהם ישירות (קושר וכן אריה, 2009). זכות ההשתתפות, מסמלת את לב השינוי שהאמנה הביאה עימה ואת האופן שבו ילדים נתפסים.

עקרון ההשתתפות של ילדים נשען על שני עוגנים: זכויות הילד כחלק משיח זכויות האדם, והסוציולוגיה החדשה של הילדות. עיקרון זה חשוב ובעל ערך גם מן הבחינה האמפירית, שכן התפיסות והעמדות של ילדים נמצאו בעלות חשיבות ותרומה ניכרת הן כשמדובר בהתערבות ישירה עימם הן בכל הקשור למדיניות. האמנה בדבר זכויות הילד התקבלה באו"ם בשנת 1989 ואושרה בישראל בשנת 1991. זהו המסמך הרחב והמקיף ביותר של זכויות ילדים שאומץ אי פעם על ידי הקהילה הבין-לאומית, וחידושו בהכרה בזכותם של ילדים להגדרה עצמית, להשתתפות ולהבעת עמדה ולא רק בזכותם להגנה או לשירותים בסיסיים (רוטלוי, 2006; קדמן, 1986).

סעיף 12 באמנה מעגן את זכות הילד כפרט וכחלק מקבוצה, להביע עמדה ולהשתתף, ולפיו על המדינות החברות באו"ם להבטיח כי לכל ילד תהיה הזכות להביע את דעתו בחופשיות בכל עניין הנוגע לו ותינתן לו הזדמנות להישמע בכל הליך שיפוטי או מנהלי הנוגע לו במישרין או בעקיפין. זכות זו נועדה להבטיח כי התפיסות והעמדות של ילדים יקבלו ביטוי ויישקלו במגוון רחב של נושאים. היא משקפת הכרה בכבודו של הילד כאדם ומעמידה אותו, את דעותיו, את תפיסותיו ואת רצונותיו בלב הליכי קבלת ההחלטות בנושאים הנוגעים לחייו (מורג ואח', 2021). הסעיף אינו מגדיר את המונח 'השתתפות' או את המצבים והאופנים שבהם היא תמומש, למעט הנחיה כללית שהדבר ייעשה בהתאם לכשריו המתפתחים של הילד (Monta, 2023) הוא גם אינו נותן מענה אשר למשקל שיינתן לדעת הילד ורק מסייגו כ'ראוי' ו'בהתאם לגילו ולמידת בגרותו' באופן המרמז על קיומם של גורמים שעשויים לגבור על עמדתו (שוז, תשס"ט). ואכן שיר (Shier, 2001) מדגיש כי התחשבות בעמדות הילדים אינה מחייבת קבלת החלטות התואמות לרצונותיהם ומהווה רק שיקול אחד מני רבים.

על פי לשון הסעיף הזכות להשתתפות כוללת את זכות הילד להישמע ולהביע דעה בחופשיות תוך כדי מתן משקל ראוי לדעתו בהליכי קבלת ההחלטות בעניינים הנוגעים לו. ועדת האו"ם לזכויות הילד הגדירה את ההשתתפות כהליך מתמשך הכולל מתן מידע ודיאלוג מכבד בין ילדים למבוגרים וכמסגרת המאפשרת לילדים לראות כיצד תפיסותיהם ודעותיהם מובאות בחשבון בקבלת החלטות ובקביעת מדיניות (הוועדה לבחינת עקרונות יסוד בתחום הילד והמשפט ויישומם בחקיקה, 2003). על פי פרשנות ועדת האו"ם, לא די בהבטחת זכותם של ילדים להשמיע את קולם, אלא יש להבטיח כי ההשתתפות תהיה מועילה ובעלת משמעות. זאת ועוד, הזכות להשתתפות כוללת את זכותם של הילדים לקבל את המידע באופן מותאם, להשתתף בהחלטות פרטניות הנוגעות להם ולהשתתף כקבוצה בקביעת מדיניות בעניינים הנוגעים להם (מורג ואח', 2021).

העוגן השני שעליו נשען עקרון השתתפות הילדים נטוע בסוציולוגיה החדשה של הילדות המתמקדת בילדים כקבוצה בעלת מאפיינים ייחודיים המהווה יחידה מבנית בחברה וקטגוריה מובחנת באוכלוסייה. על פי תפיסה זו, ילדים אינם רק מבוגרים לעתיד, אלא הם אזרחים תורמים, פעילים ושותפים בחברה שבה הם חיים בהווה, ויש להם אינטרסים וצרכים (קוורטרופ, 2002). מכאן, התכנון והעיצוב של מדיניות חברתית ושירותים חברתיים עבור קטגוריה חברתית זו צריכים להיעשות בשיתוף עם הילדים עצמם, כפי שנוהגים עם קבוצות אחרות באוכלוסייה כגון נשים, קשישים ואנשים עם מוגבלויות.

במשך שנים ארוכות התמקד הדיון הציבורי והמקצועי על אודות זכויות הילד ומעמדו בחברה בהשתתפות של ילדים בקבלת החלטות הנוגעות ישירות אליהם. כיום, ילדים נתפסים כאזרחים צעירים, שחקנים פעילים ובעלי זכויות ואינטרסים בזירות של עיצוב מדיניות חברתית (Arnott, 2008; Hart, 2008). מתוך כך, גוברת ומתחזקת המגמה של שיתוף ילדים בהליכי עיצוב מדיניות בכלל ומדיניות הנוגעת אליהם בפרט (Hinton, 2008).

בספרות יש עדויות לקשיים לכונן תהליכי שיתוף בעלי משמעות עם ילדים ובני נוער, כאלה המעניקים להם יכולת אמיתית להשפיע על ההחלטות הנוגעות לחייהם: לעיתים בני הנוער מעורבים בתהליכי טיפול בניגוד לרצונם, ועל כן מרחב הבחירה המוצע להם הוא מצומצם (Winter, 2009). במקרים אחרים, אנשי מקצוע מחזיקים בתפיסה ולפיה לבני נוער חסרה היכולת לקבל החלטות מודעות ומיטיבות בנוגע לעצמם. נוסף על כך קשיים מבניים ובירוקרטיים במערכת הרווחה מקשים לנהל תהליכים מעמיקים של שיתוף ילדים ובני נוער בקבלת החלטות (Alfandari, 2016). לצד קשיים אלו, שיתוף ילדים ובני נוער נחקר ותואר כפרקטיקה שבצידה הזדמנויות ותועלות של ממש: קבלת החלטות משותפת, מרחב להתפתחות אישית ולחוויות מעצימות עבור הילדים ובני הנוער, מרחב לחוויות מהותיות של קשר ויחסים בין-אישיים ופרקטיקה הקוראת תיגר על יחסי כוח היררכיים בין הילדים ובני הנוער לאנשי המקצוע (תימור-שליון, 2018).

2 המחקר הנוכחי

כאמור, בינואר 2021 כוננה ועדה ציבורית לבחינת דרכי הטיפול וההליכים בנוגע לילדים בסיכון לפי חוק הנוער (טיפול והשגחה), תש"ך-1960. תפקידה של הוועדה לבחון ולבדוק אלו שינויים ועדכונים אפשר ליישם בחוק הנוער כדי להתאימו לתפיסות ולידע העדכניים. חלק בלתי נפרד מן ההתאמה והעדכון של החוק הוא יישום הלכה למעשה של עקרונות האמנה בדבר זכויות הילד של האו"ם, ומשכך גם תהליך בחינת החוק ועדכונו אמור להתבצע לאורה. על רקע זה, פנו נציגי הוועדה לצוות 'תוצאות' במכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל בבקשה להוביל מהלך מחקרי שבמרכזו השמעת קולם של מקבלי השירות (קטינים שמתופלים כעת תחת חוק הנוער, בוגרים שהתקיימה בנוגע להם בעבר התערבות מתוקף החוק והוריהם).

צוות 'תוצאות' במכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל פועל יותר מעשור לשיפור השירותים החברתיים באמצעות השגרת תהליכי עבודה מכווני תוצאות במשרדי הממשלה ובמגזר השלישי, כדי להפוך אותם למועילים, מקצועיים, שקופים ואחריותיים יותר. עם השנים נצברה בצוות מומחיות בשיתוף מקבלי שירות בכלל וקטינים בפרט, כתפיסה שלאורה מתוכננים מערכי מחקר רבים, וכן נצבר ניסיון מעשי רב בשיתוף מקבלי השירות ברמות שונות. לפני כשנתיים הצטרפה למכון יועצת מניסיון חיים, והיא מסייעת לחוקרים בתכנון ובביצוע מחקרים הנוגעים לשירותים עבור ילדים ובני נוער, באמצעות הצגת נקודת מבטם, מתוך ניסיון חייה כילדה ונערה בתחנות שונות של שירותי הרווחה.

מטרות המחקר

מטרת המחקר המרכזית היא להבין את עמדותיהם של מקבלי השירות בנוגע להתערבות מכוח החוק, לבעלי התפקיד ולצמתיים המרכזיים ולאסוף את המלצותיהם בנוגע לדרכי התערבות מיטביות מתוקפו. הידע מניסיון החיים שמחזיקים הקטינים, הבוגרים והוריהם יסייע בתהליכי קבלת החלטות בנוגע לשינויים הדרושים בחוק ולתכנון ויישום התערבויות מיטביות המתבצעות מתוקפו. נוסף על כך השתתפותם בתהליכי קביעת מדיניות עומדת בזיקה ישירה עם עקרונות האמנה בדבר זכויות הילד שעליה חתומה מדינת ישראל, ובכללה הזכות להשתתפות המעוגנת בסעיף 12 לאמנה ושלאורה התבקשה הוועדה לבחון את החוק.

שיטת המחקר

המחקר נערך בשיטה האיכותנית וכלל 20 ראיונות עומק חצי מובנים:

ארבעה ראיונות עם הורים לבוגרים
אשר בעבר התקיימו בנוגע להם התערבויות במסגרת חוק הנוער

שמונה ראיונות עם בוגרים בני 18+
אשר בעבר התקיימו בנוגע להם התערבויות במסגרת חוק הנוער

שלושה ראיונות עם הורים לקטינים
(עד גיל 18) אשר מתקיימות בנוגע להם בהווה התערבויות במסגרת חוק הנוער

חמישה ראיונות עם קטינים (בני 12-18)
אשר מתקיימות בנוגע להם בהווה התערבויות במסגרת חוק הנוער

נעשו מאמצים לגייס מרואיינים מקבוצות שונות באוכלוסייה (מבחינת רקע דתי ותרבותי ומצב חברתי-כלכלי) וכן להבטחת איזון מגדרי ומגוון של גילים. מאמצים אלו צלחו חלקית בלבד, ומסיבות שונות שיפורטו בהמשך, חלק ממאפייני המרואיינים ובעיקרם גיל הקטינים, מצבם החברתי-כלכלי ושיוכם הדתי נותרו הומוגניים. אשר למאפייני מגדר, תרבות ומקום מגורים, התקבלה קבוצת מרואיינים הטרוגנית יותר. הראיונות נערכו עם מקבלי שירות שהסכימו (או הסכימו לכאורה) ליישום תוכנית הטיפול במסגרת החוק, וכן עם כאלה אשר הביעו חוסר הסכמה לתוכנית הטיפול במסגרת החוק (להלן "משתתפי המחקר" וגם "משתתפים"), וזאת כדי להביא את העמדות והחוויות המורכבות בעת התערבות סמכותנית, אשר לעיתים נעשית בכפייה.

המשתתפים גויסו בסיוע גורמים מקצועיים ויועצת מניסיון חיים, על בסיס נוסח פנייה שניסח צוות המחקר. נוסח הפנייה כלל הסבר על המחקר ומטרותיו, השימוש שייעשה בתכנים שיעלו בראיונות, התייחסות להיבטים אתיים, בקשת אישור ההורים לפנות לקטין (בקבוצת המחקר של קטינים בהווה) והסכמת הקטין.

עבור המשתתפים שעניינם נדון תחת חוק הנוער בהווה (קטינים והורים לקטינים), התקבל אישור עקרוני מנשיאת בית המשפט לנוער. כמו כן התקבל אישור פרטני בנוגע לכל משתתף מן השופט או השופטת הממונים על התיק המתנהל.

כלי המחקר

לצורך המחקר גובשו שני מדריכי ראיון עומק חצי-מובנים: האחד עבור בוגרים וקטינים שבנוגע להם מתקיימת התערבות מתוקף החוק בהווה או התקיימה בעבר (ר' נספח א), והשני עבור ההורים (ר' נספח ב). מדריכי הראיון נוסחו בשיתוף נציגות הוועדה הציבורית ובסיוע יועצת מניסיון חיים. הראיונות כללו התייחסות לנסיבות שבגינן הייתה התערבות מכוח חוק הנוער (טיפול והשגחה), לחוויית המשתתפים ולתפיסותיהם את סוג ואיכות ההתערבות של העו"ס לחוק, של ועדות תכנון טיפול, של בית המשפט לנוער ושל המסגרות החוץ-ביתיות, וכן הובאו המלצותיהם על דרכי התערבות מיטביות והדגשים בהן.

מדריכי הראיון גובשו ונוסחו על בסיס שני צירים מארגנים:

1 | ציר כרונולוגי - החל בתחילת המעורבות של העו"ס לחוק, עבור בוועדה לתכנון טיפול ברשות המקומית, גיבוש תוכנית ההתערבות, מעורבות בית משפט לנוער וההכרעות בו וכלה ביישום תוכנית הטיפול, מעקב אחריה והקשר לאורך זמן עם העו"ס לחוק נוער. זהו הציר הראשי שהוביל את מהלך הראיון.

2 | ציר תוכני - התבסס על ארבעת העקרונות המנחים של האמנה בדבר זכויות הילד: הזכות לאי-הפליה ולשוויון (ובכלל זה התייחסות לצדק, יחסי כוחות ועמדה מול הממסד); הזכות לחיים, הישרדות והתפתחות; הזכות להביע עמדה ולהשתתף בקבלת החלטות; ועקרון טובת הילד (אל מול זכויות הורים ושיקולים מערכתיים שונים).

הכשרת המראיינות

המראיינות שנבחרו למחקר הן חוקרות מנוסות בשיטות מחקר איכותניות וגם עובדות סוציאליות שיש להן היכרות מעמיקה עם עולם התוכן של אלימות במשפחה, התעללות בילדים והזנחתם וכן ניסיון רב בפרקטיקה של עבודה עם אוכלוסיות אלו. המראיינות קיבלו הכשרה ייעודית על ידי מובילות המחקר ועל ידי הגב' שרית צרפתי, מנהלת תחום חוק הנוער (טיפול והשגחה). ההכשרה התייחסה לנושאים האלה:

- מטרות המחקר, מערך המחקר וכלי המחקר (מדריכי הראיון והחלוקה המבנית לצירים מארגנים)
- הרקע למחקר: היכרות עם חוק הנוער, עילות הנזקקות ודרכי ההתערבות הנגזרות ממנו, תפקידה וסמכויותיה של עו"ס לחוק נוער; האמנה בדבר זכויות הילד ועקרונות היסוד בה; ידע מניסיון חיים; שיתוף מקבלי שירות

בכלל וכפרקטיקה הנגזרת מן האמנה, והזכות להשתתפות שהיא אחד מעקרונות היסוד בה

- עקרונות לשיח עם ילדים, מיומנויות ריאיון עם ילדים נפגעי התעללות והזנחה, זיהוי מצבים רגישים והתמודדות עימם
- היבטים אתיים ורגשיים של המחקר והתמודדות עם התכנים המורכבים

איסוף הנתונים

ראיונות העומק עם משתתפי המחקר נערכו פנים אל פנים. כל ריאיון ארך בין חצי שעה לשעה, בזמן ובמיקום שבחר המשתתף. כל הראיונות הוקלטו בהסכמת המשתתפים ותומללו לאחר מכן. הראיונות נערכו בין חודש אוקטובר 2023 לחודש דצמבר 2024. ביצוע הראיונות הוקפא לכמה חודשים עקב פרוץ מלחמת חרבות ברזל בשבעה באוקטובר 2023, בהתייעצות עם מזמיני המחקר. זאת ועוד, חלקו השני של ביצוע הראיונות עם מקבלי השירות (קטינים והורים), אשר קיימת בנוגע להם התערבות בהווה מתוקף חוק הנוער, דרש קבלת אישור פרטני עבור כל משתתף מן השופט או השופטת הדנים בעניינו בתיק המתנהל. בשל עיכוב רב בקבלת החלטות השופטים, איסוף הנתונים מקבוצה זו ארך זמן רב, ובחלק מן המקרים, הזמן הרב שחלף מרגע קבלת ההסכמה העקרונית להשתתפות במחקר ועד לתיאום הריאיון בפועל, הביא לצורך לגייס מחדש להשתתפות במחקר ולעיתים גרם לנשירה מן המחקר.

ניתוח הנתונים

ראיונות העומק עם ארבע קבוצות המחקר (בוגרים, הורים לבוגרים, קטינים, הורים לקטינים) נותחו בשיטה איכותנית, לפי הגישה התמטית (Braun & Clarke, 2006) ועקרונות ניתוח פרשניים של האתנוגרפיה (Hammersley, 2018), באמצעות תוכנת ATLAS.ti. תחילה גובשו קטגוריות בעלות משמעות פנימית – ביחס לנתונים, ובעלות משמעות חיצונית – ביחס לקטגוריות אחרות (שקדי, 2003) ובעיקרן ארבעת עקרונות האמנה בדבר זכויות הילד: הזכות לאי-הפליה ולשוויון, עקרון טובת הילד, הזכות לחיים, הישרדות והתפתחות, הזכות להביע עמדה ולהשתתף בקבלת החלטות; ובציר הכרונולוגי – זירות הפעולה: עו"ס לחוק הנוער, הוועדה לתכנון טיפול ברשות המקומית, בית המשפט לנוער, מענים חוץ-ביתיים. לאחר מכן, נעשה שימוש ב"טריאנגולציה של חוקרים" – שלוש חוקרות קראו וקודדו יחד את התמלולים של שני ראיונות (האחד עם בוגר והאחר עם הורה לבוגר), כדי לגבש הסכמות על הפרשנות ואופן הקידוד של התמות אשר הוגדרו מראש, וכן כדי לזהות תחומי תוכן נוספים לניתוח וקידוד בתגיות מוסכמות. התכנים החדשים שזוהו חולקו ליחידות טקסט בעלות משמעות ייחודית ומובחנת, למשל: הסיבה להפעלת החוק, מעברים בין מסגרות, מענים שאינם מתאימים במסגרת, התעללות במסגרות, שיקום הורים.

אתיקה במחקר

מחקר זה עוסק באוכלוסייה רגישה ופגיעה של ילדים ובני נוער בסיכון והוריהם, וככזה, מציב אתגרים ייחודיים מבחינה מקצועית, מתודולוגית ואתית. גילם של הקטינים והנטייה לרצות בעלי סמכות, עולמות התוכן שבהם עסקו הראיונות (מצבי סיכון, התעללות והזנחה), חוויות טראומטיות שעברו הקטינים וכן חווייתם וחוויות ההורים כשמדובר בהתערבות המדינה, לעיתים באופן כופה, הם רק חלק מן ההיבטים שעלו בעת תכנון וביצוע המחקר. מכאן, לצד ההכרה בחשיבות של איסוף תפיסת הקטינים וההורים לשם הבנת צורכיהם וגיבוש מדיניות הנוגעת לעניינם של ילדים, נעשתה הקפדה יתרה על כללי האתיקה המחקריים והמקצועיים וניתנה תשומת לב מיוחדת למצבים של אי-נוחות, מצוקה או קושי של המשתתפים תוך כדי מאמץ לצמצם באמצעות נקיטת הפעולות האלה:

- המחקר הובא לדיון בוועדת האתיקה של מכון ברוקדייל וקיבל את אישורה לאחר דיון בסוגיות האתיות הנובעות ממנו ובאופנים שבהם יצומצמו. בהמשך, הובאו בפני הוועדה כלי המחקר, נוסחי הפנייה לעובדות הסוציאליות וטופס ההסכמה מדעת (ר' נספח ג).
- כל ריאיון נפתח בהסבר של המראיינות על מטרת המחקר והריאיון וכן על השימוש שייעשה בתוכן שיעלה בו. בתחילת הריאיון הוקראו לכל משתתף סעיפים עיקריים מטופס ההסכמה מדעת על פי קבוצת המחקר שאליה הוא משתייך ובהתאם לגילו, ובהם: שמירה על אנונימיות (לרבות הסייגים החוקיים כאשר מדובר בתכנים שעליהם חלה חובת דיווח), השימוש שייעשה במידע, האפשרות לעצור את הריאיון בכל שלב וללא השפעות ומשכו.
- בפתיחת כל ריאיון הוקלטה הסכמה בעל פה להשתתפות במחקר והיא הייתה תנאי לקיומו.
- כאמור, המראיינות במחקר זה הן עובדות סוציאליות אשר עברו הכשרה ייעודית לביצוע הראיונות.
- ריאיון של קטין הותנה בהסכמתו לכך ובקבלת אישור ההורה או האדם האחראי לו, וכן באישור נשיאת בית המשפט לנוער והשופט או השופטת האחראים לתיק.
- המראיינות הקפידו על תחושת הנוחות של המשתתפים והיו ערות למצבי חוסר נוחות שעלולים להיווצר אצלם. כמו כן הן הקפידו לשמור על פרטיות המשתתפים בעת הריאיון והם לא נדרשו לחשיפה אישית מלבד זו שנדרשה לצורכי המחקר.
- הראיונות נערכו פנים אל פנים במיקום שנבחר על ידי המשתתף כדי לאפשר אווירה נינוחה, בטוחה ואינטימית ככל האפשר.
- המראיינות הונחו להפנות את המשתתפים לגורמים המתאימים להמשך תמיכה על פי הצורך אם התעוררו קושי או מצוקה בעקבות הריאיון או במהלכו.
- המחקר בוצע תוך כדי שמירה על אנונימיות המשתתפים והובטח להם כי הדברים לא יובאו בשם אומנם וכי הם יוצגו באופן שלא יאפשר לשייך אליהם את המידע. עם זאת, על רקע מאפייני הסיכון של אוכלוסיית היעד, טופס ההסכמה מדעת כלל את הסייגים להבטחת סודיות ואת התנאים להעברת המידע על פי החוקים: הגנה על חסר ישע-חובת הדיווח ([סימן ו'1 לחוק העונשין ס' 368 ד'](#)) וס' [262 לחוק העונשין-אי מניעת פשע](#).
- חובת הדיווח עלתה באחד מן הראיונות שנערכו עם הקטינים, כאשר קטין שיתף באירועים שהתרחשו במסגרת החוץ-ביתית שבה הוא שוהה וחיבו בדיווח על פי חוק (ס' 368 ד' לחוק העונשין). בהמשך לריאיון נערכה שיחת טלפון עם הקטין, ובה הוזכר לו הסייג לאנונימיות והובהר לו שחלק מתוכני הריאיון מחייבים בדיווח. המקרה הועבר להמשך טיפול של הגורמים המוסמכים.

מאפייני רקע של משתתפי המחקר

בחלק זה יוצגו מאפיינים דמוגרפיים של משתתפי המחקר. כדי לשמור על אנונימיות המשתתפים מוצגים פרטים כלליים בלבד.

לוח 1 | מאפייני הרקע של משתתפי המחקר

טווח הגילים	מגדר		מספר הראיונות שנערכו	
	נקבה	זכר		
18-16	3	2	5	קטינים
	3		3	הורים לקטינים [^]
34-29	4	4	8	בוגרים
	3	1	4	הורים לבוגרים [^]

[^]ההורים לא נשאלו לגילם ולכן הוא אינו מצוין.

תמות מרכזיות

הממצאים שלהלן יוצגו בחלוקה לפרקים על פי התמות המרכזיות שעלו מן הראיונות, ובהתייחס לארבעת עקרונות האמנה בדבר זכויות הילד, שעל פיהם הובנו הפרוטוקולים של הראיונות:

◀ עקרונות האמנה בדבר זכויות הילד:

- הזכות לחיים, הישרדות והתפתחות (הגנה)
- הזכות לאי-הפליה ולשוויון
- הזכות להביע עמדה ולהשתתף בקבלת החלטות
- עקרון טובת הילד

◀ חווית מקבלי השירות את חוק הנוער: התהליכים, הצמתים ובעלי התפקידים במסגרתו

◀ מקום המשפחה בתהליך

◀ ממצאים נוספים

בכל אחת מן התמות התייחסות כרונולוגית לציר ההתערבות ובתוכה התייחסות לחוויות הבוגרים והקטינים.

הזכות לחיים, הישרדות והתפתחות (הגנה)

הזכות לחיים, הישרדות והתפתחות מעוגנת בסעיף 6 באמנה בדבר זכויות הילד, והיא מורכבת באופן תאורטי משתי זכויות משלימות, שאי אפשר להפרידן: זכותו הטבעית של כל ילד לחיים ולהישרדות וזכות הילד להתפתחות.

1 | הזכות לחיים והישרדות: 'הגנה'

זכותו הטבעית של כל ילד לחיים ולהישרדות כוללת צמצום גורמים הפוגעים בסיפוק הצרכים המידיים הדרושים להישרדותם של ילדים וכן לתמותת ילדים (למשל, איסור על נטילת חיים, איסור הטלת עונש מוות, הגנה מפני פגיעה ואיסור נקיטת אלימות כלפי ילדים, לצד עידוד בריאות והבטחת תנאי חיים נאותים).

א | התערבות על פי חוק לצורך הגנה

רוב משתתפי המחקר, בוגרים וקטינים, הכירו בכך שהפעלת החוק (הפעלת הצו, ההוצאה מן הבית למסגרת חוץ-ביתית, המעורבות של דמויות סמכותיות וכיו"ב) הייתה בלתי נמנעת ואפילו הכרחית בהגנה עליהם מפני מצבים שונים שהתקיימו טרם התערבות החוק ושגרמו לה. חלקם תיארו את ההזנחה שחוו:

"הייתי לבד. הייתי הולך לבית ספר לבד, חוזר לבד, חי לבד. אבא שלי לא היה בבית. אימא שלי עזבה עם אח שלי. הייתי גם בן 5... ידעתי בעצמי שאין לי איפה להיות. אבא שלי לא היה כשיר... לא היה בבית בכלל. הייתי לבד רוב הזמן. כנראה ראו את זה ודיברו על זה והתלוננו... הבינו שזה לא תקין ואז באו והוציאו אותי" (בוגר).

"הסתכלתי על אימא, היה איזה יום אחד שהייתה ממש, ממש שיכורה. כאילו תחשבי ילדה, בת כמה הייתי, ילדה בת 10-11 מטפלת באימא שלה השיכורה. זה לא אמור להיות ככה. אני לא אמורה להחזיק לה את השיער כשהיא מקיאה... אבא שלי לא יכל לגדל אותי כמו שצריך. הוא בדיוק התחתן... ואז גם זה לא עבד, וכל התשומת לב שאני צריכה בתור ילדה לא קיבלתי את זה בכלל. גם כל הזמן הייתי כזה מסתובבת ועם חברים ואנשים וברחובות" (קטינה).

ממרחק הזמן, חלק מן המשתתפים הצליחו להכיר במצוקת ההורים, גילו חמלה בנוגע להתנהגות ההורית המזניחה ואף גוננו עליהם:

"הם [ההורים] מאוד עסוקים בעבר שלהם ובפצעים שלהם וגם איך הם הולכים לשרוד ולתת לילד הזה אוכל ולשלם שהוא יהיה באיזושהי מסגרת. להורים שלי לא היה כסף, אז הם השאירו אותי לבד בבית" (בוגר).

אחרים תיארו שלעיתים ההגנה נדרשה מפני התעללות מסוגים שונים (פיזית, מינית, רגשית ועדות לאלימות) שחוו במסגרת המשפחה ושהובילו להתערבות החוק:

"אבא שלי התעלל בי... הבנתי שזה לא טוב, שזה כואב לי, שזה שלילי..." (בוגר).

"הם [ההורים] פשוט צרחו אחד על השני כל היום ואז אני כל כך צרחתי ובכיתי שחשבו שמכים אותי או משהו" (קטין).

עלתה גם ההכרה כי לעיתים ההגנה שנדרשה לא הייתה מפני אחרים, אלא בשל התנהגויות סיכון עצמי, מצוקה

רגשית-נפשית והזנחה עצמית. הכרה זו עלתה מן ההורים, מן הבוגרים ואף מן הקטינים עצמם. כך למשל תיאר אחד ההורים את חוסר האונים ואת הקושי להגן על הילדה מהתנהגויות שסיכנו אותה:

"הרגשנו שאנחנו בסוג של חוסר אונים... שאנחנו לא מצליחים לגרום לשיתוף פעולה שלה [של הנערה] וזה שהיא בורחת ואין לנו שליטה עליה והיא חלילה עלולה להגיע למקומות מסוכנים" (הורה לבוגרת).

וקטין תיאר את הקשיים שלו בתפקוד ואת ההזנחה העצמית שהביאו להתערבות מכוח החוק:

"הגעתי לפה בלי שום הרגלי חיים... בעיות בבית ספר, כל מיני בעיות... (בלי) היגינה, (בלי) שיח עם בני אדם, כל מיני דברים" (קטין).

ב | היעדר הגנה תחת מעורבות החוק

לצד תיאור מצבי הסיכון שהובילו להתערבות מכוח החוק ונתפסו מוצדקים, משתתפים תיארו כשלים בהגנה עליהם ובמימוש הזכות לחיים ולהישרדות גם בזמן ההתערבות על פי חוק. אלו כללו היעדר השגחה וסיפוק צרכים בסיסיים במסגרות חוץ-ביתיות, היעדר פיקוח על הנעשה בהן, המשך חשיפת ילדים למצבי סיכון ואי מניעת פגיעה בהם, ואף פגיעות שהתרחשו במסגרות עצמן, לעיתים בידי אנשי צוות. לצד כל אלו עלה כי אין כתובת זמינה ונגישה לפניות או לתלונות על המתרחש במסגרת החוץ-ביתית.

◀ כשל בסיפוק צרכים, הגנה ופגיעה במסגרות

מרואינים תיארו היעדר הגנה והשגחה במסגרת החוץ-ביתית:

"מתקשרים אלינו מהפנימייה, אמרו ש [שם הילד] ברח... ולא יודעים איפה הוא. פנימייה, אתם לא רואים איפה הילד? מה, אתם לא משגיחים? איפה ההיגיון? איפה ההשגחה שלכם על הילדים?" (הורה לבוגר).

וכן כשל בסיפוק ובהבטחה של מענה לצרכים בסיסיים במסגרות:

"יום אחד אנחנו באים לבקר אותו, אנחנו רואים אותו בגשם זלעפות בלי נעליים, בלי שום דבר. ככה קצר, מסתובב בחוץ, ולא מעניין את אף אחד. הייתי נותנת לו בגדים, תחתונים חדשים, הכול גונבים. או לא מחזירים מהכביסה או שגונבים לו, הכול היו גונבים שמה" (הורה לבוגר).

"אם אני בבית [בחופשה]... אני רואה שכל דבר אני חייב לאגור, כי יש פה [במסגרת] תמיד חוסר של אוכל... יכול להיות פעמים שנותנים לנו בורקס אחד קטן וזהו... האוכל פה על הפנים. זה סתם דוגמה, זה דבר קטן" (קטין).

לעיתים התרחשו פגיעות במסגרות עצמן כאשר ההשמה בהן נעשתה במטרה להבטיח הגנה על קטינים מפני פגיעה. רוב המקרים הללו תוארו על ידי בוגרים:

"האבא במשפחה האומנת היה מרביץ לנו עם חגורה לפעמים, ואפילו האימא של המשפחה האומנת שגם היא הייתה מרביצה, לפעמים היא הייתה צריכה להגן עלינו מהאבא. כאילו הוא היה כמו חולה נפש הולך בבית ומדבר עם עצמו" (בוגרת).

"בהתחלה הייתי ב... הוסטל או פנימייה... שם היה סיטו. ארבעה גברים עלייך, מהצוות, יושבים עלייך, תופסים לך ידיים, רגליים. העצמות שלי חלשות, כל הזמן היו עליי סימנים, היה לי קשה לזוז. הכול כאב" (בוגרת).

במקרים אחדים תוארו פגיעות גם של קטינים שמטופלים כיום במסגרת חוק הנוער:

"יש פה הרבה קטעים שמרביצים לנערים, ואין אכיפה... היה פה מדריך ששבר לנער יד, שממש נשברה לו הכתף... במגן יש פסק זמן שזה כאילו מובילים אותך באחיזה... פשוט לוקחים לך את הידיים ועושים לך מה שהם רוצים וגם היו משתמשים בזה באמת על דברים של שטויות רק בשביל לתת למדריכים שקט והם היו אומרים את זה גם, כביכול כמו צינוק בתכלס" (קטין).

"במרכז חירום אני רק זוכר שהיה הרבה אלימות שם... המדריכים התחילו להרביץ אז לא היה לי ברירה להתחיל גם... הצוות בא והשתמש אליי בכוח, אני אפילו לא יודע למה... אני זוכר שכמעט מכל דבר היו מפילים אותם על הרצפה... כעונש, נקמה אפילו יכול להיות... כן, זה מרכז חירום" (קטין).

◀ היעדר פיקוח על מצבם של הילדים והיעדר כתובת לפנייה

אחת המרואיינות תיארה היעדר פיקוח על ביקורים וחופשות בבית:

"היו נותנים לי לצאת לאימא שלי לחופשה. אתם לא מודעים לזה שאימא שלי חולת נפש ושהיא ניסתה להתאבד מיליון פעמים ושהיא יכולה להיות אלימה כלפיי?" (בוגר).

וכן היעדר פיקוח על הנעשה במסגרת החוץ-ביתית, אשר נחוזה כנטישה והפקרה על ידי המערכת שאמורה לדאוג לשלומם:

"אף פעם רווחה לא דרכה בבית של משפחה אומנת, בחיים לא. ורצינו, רצינו נואשות שיבוא מישהו ויציל אותנו מהתופת הזה שעברנו... שמו אותנו במשפחה, פשוט הפקירו אותנו, שש שנים של הפקרות, זה מה שעברנו, גיהנום" (בוגרת).

בחלק מן המקרים המשתתפים תיארו היעדר פיקוח כשלצידו חוסר הבנה שלהם את זכותם להגנה:

"אף אחד גם לא אמר לנו... תקשיבו אתם יודעים שאם מרימים עליכם יד זה לא בסדר... אנחנו יכולים לטפל בזה ולהכניס אותם לכלא. או אתם יכולים לפנות למשטרה. לא הסבירו לנו מה זה טוב, מה זה רע... אם אתם שמים אותנו אצל משפחה רעה... זה מה שנדע, זה מה שנלמד כאילו, אם לא תבואו ותגידו לנו שאתם פה ושאלויות זה דבר שהוא אסור... לא נדע" (בוגרת).

יתר על כן, בוגרים וקטינים דיווחו כי בעודם חווים פגיעות מסוגים שונים, לא הייתה להם כתובת לפניות או תלונות:

"לא אמרו לי שאני יכולה לפנות למישהו. כלום. לא אמרו לי כלום. פשוט השאירו אותי ככה, תתמודדי, זה מה יש" (בוגרת).

"אין שום כתובת... [האפוטרופוס] לא באמת רלוונטי... כבר איזה שנה לא ראיתי אותו... והיא [העו"ס לחוק הנוער] באה רק לדיונים, ראיתי אותה אולי פעמיים" (קטין).

אחד הקטינים תיאר כי אף על פי שידע שהייתה עבורו כתובת מחוץ למסגרת, הוא חווה חוסר נגישות וקושי לפנות אליה:

"גם אם אתה רוצה לדבר עם העובדים סוציאליים, עם עורך דין, עם זה, הם לא באמת נותנים לך... לעובדים סוציאליים של הקבוצה יש איך לדבר איתם, כי הם כן מדברים איתם. אז גם אם אני אבקש מהם רוב הפעמים הם יגידו לי לא, כי הם יודעים על מה אני רוצה לדבר... המקום הזה זה דיקטטורה אחת שלמה" (קטין).

אחד הקטינים הדגיש את הצורך בתפקיד של מפקח, חיצוני למסגרת, שייבחן את הנעשה במסגרת, את מועילותה ואת הצורך של המשך ההשמה בה:

"ברגע שהמעון רוצה שתהיה פה – תתקע פה... צריך לעשות באמת שמישהו, לאחר זמן מסוים יתערב. אם נער פה, שנתיים ומשהו והמקום... לא מקדם אותו והוא נשאר – כנראה שקורה שם משהו, כנראה שהמקום הזה לא בשבילו. זה כאילו זו הדרך הכי נוחה... הם לא יודעים איזה נער הם יקבלו ואם יקבלו נער אלים, אם יקבלו נער שיעשה ונדליזם... אז הם מעדיפים להשאיר את הטוב והמוכר מבחינתם... אחרי זמן מסוים... צריך באמת שמישהו יתערב. כי כנראה שהמקום הזה לא עוזר לו וצריך למצוא לו משהו אחר. מישהו מבחוץ, מבחינתי מישהו שיהיה חלק מחסות הנוער שבסופו של דבר, אחרי שנה, שנה וחצי שהנער נמצא פה שבאמת שישאלו למה הוא פה? איך אתם עוזרים לו?" (קטין).

2 | הזכות להתפתחות

חלקה השני של הזכות לחיים, הישרדות והתפתחות, מתייחס לזכות הילד להתפתחות, על מגוון היבטים: פיזי, נפשי, מוסרי וחברתי והבטחת מסלול הצמיחה שלו עד לבגרות (למשל, תנאים נאותים ללימודה, גרייה והעשרה, סוציאליזציה וחינוך לנורמות חברתיות, סביבה יציבה, בטוחה ותומכת).

בחלק זה יוצגו תחילה ההזדמנויות לצמיחה והתפתחות שהמעורבות מתוקף החוק אפשרה למשתתפים, ובהמשך לכך יוצגו הגורמים אשר היו בבחינת חסמים אשר עיכבו את התפתחותו של הילד תחת מעורבות החוק.

א | הזדמנויות להתפתחות תחת מעורבות החוק

מן הראוינות עלה כי בחלק מן המקרים ההוצאה מן הבית והשילוב במסגרות חוץ-ביתיות מתאימות תרמו להתפתחותם הלימודית, הקוגניטיבית והחברתית של הילדים. המסגרות הללו אפשרו לילדים סדר יום מובנה, השתתפות בפעילויות מגוונות, תמיכה לימודית ותגבורים אשר סייעו לצמצום פערים ולעידוד הישגים.

כך, הורה לבוגר תיאר כיצד מסגרת חוץ-ביתית, שכללה פעילויות מגוונות כמו התנדבות בחוות בעלי חיים, תרמה להתפתחותו של הילד ובו בזמן גם לתחושת הביטחון והסיפוק שלו עצמו, שהשפיעה גם על מידת שיתוף הפעולה שלו עם תוכנית ההתערבות:

"היה לו טוב, הוא למד, היה לו פעילויות, היה לו סדר יום, היה מתנדב בחוות החיות, הוא היה עושה המון דברים, היה לו כיף. ברגע שהיה לו כיף, אז גם לי היה כיף" (הורה לבוגר).

בוגרת ציינה את היציבות והוודאות שהתאפשרה בהשמה קבועה ובטוחה כתורמת לתחושת ביטחון אשר קידמה ועודדה התפתחות לימודית וחברתית:

"הלימודים הכי טובים שהיו לי זה אצל המשפחה האומנת... ועם כל החינוך שהם היו מאוד מקשים איתי, הייתי הולכת ללמוד והייתי מביאה ציונים טובים והיה לי תברות והיה לי בית ספר והיה לי שגרה" (בוגרת).

עוד עלה כי כאשר הילדים שולבו במסגרות שמתאימות להם, הם יכלו להשתמש במשאבים שלא עמדו לרשותם בבית או במסגרת קודמת שהיתה מתאימה פחות, ובעזרת משאבים אלו הצליחו להתפתח מבחינה לימודית וקוגניטיבית והגיעו להישגים:

"שם בית הספר הוא רגיל פעם ראשונה, וממש ניצלתי את הקטע הזה שיש מלא תגבורים גם אחרי הצהריים ודברים כדי לגשר על כל הפערים שהיו לי בלימודים מהפנימיות הקודמות... והייתי בין החבר'ה בכיתה שהיה להם ממוצע הכי גבוה והכי מסודרים ושהעתיקו מהם, הפצתי בלימודים" (בוגר).

בוגרים הדגישו את החשיבות של מסגרת יציבה, סביבה תומכת ונורמות חברתיות ברורות בהתפתחותם. אחד

הבוגרים תיאר כיצד מסגרת המשלבת חוקים ברורים, שגרה יום-יומית מובנית, ולוח זמנים מסודר אפשרה לו לחוות תחושה של בית ושייכות, ותיאר את המדריכים כדמויות מטפלות שדאגו לרווחתו:

"זה היה מקום שהרגשתי בו הרבה יותר בנוח מהמקום הקודם. הוא היה הרבה יותר ביתי והיו שם מדריכים והם היו כמו אבא ואימא כאלה ודאגו לנו והייתה מעטפת מטורפת... הכול היה מסודר, היה לו"ז שבועי שהוא מתחיל מהבוקר עד הלילה, ידוע בכל שעה מה קורה... חוקים ברורים, הכול ברור, מה מותר, מה אסור, מה קורה בכל שעה" (בוגר).

ב | חסמים להתפתחות תחת מעורבות החוק

לצד ההזדמנויות שהתערבות על פי חוק מייצרת לקידום הזכות להתפתחות, רבים מן הבוגרים העלו דווקא חוויה של הזנחה התפתחותית ופגיעה בזכות זו במסגרות שאלהן הם נשלחו מתוקף מעורבות החוק. חלקם חוו שההגנה שקיבלו באה לעיתים על חשבון התפתחות או למידה.

◀ פגיעה בהתפתחות הלימודית-קוגניטיבית

מן הראיונות עלה האתגר של מערכות הגנת הילד בהבטחת זכות הילד להתפתחות על מכלול רכיביה. המשתתפים תיארו כשלים בסיפוק סביבה לימודית עקבית, בהיעדר רצף חינוכי ותנאים הולמים ההכרחיים להתפתחות לימודית וחינוכית. בוגרת תיארה חוסר עקביות במוסדות החינוך, מעבר תכוף בין מסגרות, והיעדר ליווי לימודי מותאם, אשר להרגשתה הביאו לפגיעה במסלול החיים העתידי שלה:

"...וכל הזמן הזה גם אין לימודים, כן? לא לומדת כלום בבתי ספר, דפקו אותי מבחינה לימודית מכל הכיוונים, זה מה שעושים לילדים כאלה ואחרי זה מצפים מהם שאיך הם יצליחו בחיים? שאיך הם לא ילכו לפשע?... למה לא לוודא שהילד הזה נשאר תמיד באותו בית ספר?" (בוגרת).

◀ פגיעה בהתפתחות החברתית

משתתפים תיארו פגיעה בתחום החברתי עקב מעברים תכופים בין מסגרות שהקשו עליהם לבסס קשרים חברתיים ולהיטמע מבחינה חברתית:

"אם אתם מעבירים אותו מסגרת לפחות תשאירו אותו באותו בית ספר עם אותה חברה, עם אותם ילדים, אל תשנו לו את המסגרת שלו" (בוגרת).

◀ פגיעה בהתפתחות הרגשית

חלק מן המשתתפים תיארו השפעות על התפתחותם הרגשית, כמו פגיעה בהתפתחות הערך העצמי, חוויה עמוקה של בדידות והגברת החוויה של התנהלות הישרדותית:

"אני חושב שאת השלוש שנים האלה עברתי כזאב בודד. אני אומר לך את האמת. מבחינת כל המערכת הזאת. כל המערכת הזאת. סוג של זאב בודד. ככה אני מרגיש... אני יכול להסתדר לבד לבד. לא צריך אף אחד. אני אסתדר בעצמי" (קטין).

הזכות לאי-הפליה ולשוויון מעוגנת בסעיף 2 באמנה בדבר זכויות הילד ומחייבת את המדינות החברות באו"ם להבטיח שכל ילד בתחום שיפוטן יזכה ליהנות מכלל הזכויות המעוגנות בה, וזאת ללא הפליה "מכל סוג שהוא". חובת המדינות אינה מסתכמת במניעת הפליה, אלא כוללת את החובה לנקוט פעולות אקטיביות נמרצות למיגור כל סוגי ההפליה ולתיקון מבנים חברתיים וכלכליים שבהם מושרשת הפליה זו.

מן הראיונות עלו שתי מגמות תחת התמה 'הזכות לאי-הפליה ולשוויון'. מחד גיסא, בוגרים תיארו את המענים שבהם שולבו מתוקף החוק ככאלה אשר פתחו בפניהם הזדמנויות לצמיחה, התפתחות ואף לניעות חברתית המבטאות למעשה הצלחה של מעורבות החוק בצמצום אי-השוויון. מאידך גיסא, חלקם תיארו חוויה של הפליה הן בכל הקשור לעצם ההתערבות מתוקף החוק, לרבות הנסיבות התרבותיות והחברתיות שמהן הגיעו, וכן חוויה של אי-שוויון והפליה במסגרת ההתערבות על פי החוק – במסגרות עצמן מאנשי צוות או משום שההתערבות על פי חוק לא הצליחה לצמצם את אי-השוויון או את ההפליה שחוו.

1 | התערבות על פי חוק והוצאה מן הבית כתורמים לצמצום אי-שוויון

אחד הבוגרים תיאר את ההזדמנויות שנפתחו בפניו במסגרות החוץ-ביתיות. לתפיסתו, הזדמנויות אלו אפשרו לו ללמוד ולהתפתח על אף נסיבות חייו ומשפחתו ונקודת המוצא שלו ואף אפשרו לו ניעות חברתית באמצעות שימוש במשאבי המערכת, שלהם לא היה זוכה אילולא ההתערבות מתוקף החוק והוצאתו מן הבית:

"השתמשתי בכל התגבורים של אחרי בית ספר, זכור לי שהיה פרויקט של תגבורים אחרי בית ספר שמקבלים ארוחת צהריים ומורים השלימו מתמטיקה ואנגלית והלכתי כל הזמן לקבוצות האלה ולכל התגבורים, סיימתי בין הכי מצטיינים בשכבה... ב"א י"ב התחילו כבר להנחיל לנו, אני הייתי בפריפריה והתחילו להנחיל לנו מהצבא, 'תעשו עתודה'" (בוגר).

הבוגר התייחס להזדמנויות שעשויות להיפתח כשמנצלים את המשאבים הזמינים:

"גם אם אין לכם [בני נוער] כסף וגם אם אין לכם כלום, אז המדינה עושה מלא תוכניות. אני בסוף הצטרפתי לעתודה ולדברים כאלה שבסוף יממנו לכם את הלימודים. רק תרצו ורק תשקיעו ותקבלו הכול גם בלי שיש לכם משפחה עם אימא רופאה ואבא עורך דין" (בוגר).

הזדמנויות אלו תוארו גם מנקודת מבטו של הורה לבוגר, שלתפיסתו המסגרת החוץ-ביתית שבה הושם כילד במסגרת החוק אפשרה לו ללמוד, להתפתח, ו'להצליח', הזדמנויות שלתחושתו לא היו פתוחות בפניו בקהילה:

"אנחנו הרווחנו מזה, שם הילדים שלנו לומדים ולא נבהלים מהלימודים, ולא איזה פחד יש להם ללמוד, הילדים כל הזמן מבינים, אמרתי להם אל תהיו כמוני, תעבדו בעבודה מכובדת, שיהיה לכם טוב, תצליחו" (הורה לבוגר).

2 | אי-שוויון והפליה מעצם מעורבות החוק או במסגרתו

לצד חוויות אלו המציגות את ההתערבות כתורמת לצמצום אי-שוויון, חלק מן המשתתפים תיארו דווקא שימור או העמקה של אי-השוויון תחת מעורבות החוק או במסגרות עצמן.

היבט זה בלט במיוחד אצל אחד מן הבוגרים, אשר גדל להורים מהגרים. הוא תיאר את עצם מעורבות החוק במשפחתו כמאופיינת בחוסר שוויון. הוא התייחס לפער התרבותי והמנטלי ולשיפוט העדתי (אתנוצנטרי) של ה'ממסד' את ההורות של אביו ואימו על פי אמות מידה מערביות:

"אני נולדתי ב[אפריקה]... זה הורים אפריקאים. זה חינוך של מכות, זה לא משהו שהוא חדש, כאילו, בואי נגיד שבאפריקה זה לא זעקת מצוקה. ואנחנו מגיעים למדינה יהודית מערבית" (בוגר).

לתפיסתו, הוריו הופלו ביחס למשפחות אחרות, שאינן זרות ("מרוקאיות או מזרחיות"), הן בחומרת היחס להתנהגות ההורית הן ביכולת לקבל סיוע מן המערכות:

"אזורים ושכונות שאני בטוח שמשפחות מרוקאיות או מזרחיות כן נותנות צ'פחה לילד שלהם, פשוט היום אני מתאר לעצמי שהורה מהגר שמגיע לפה שאין לו שום עזרה, גם לא מהרווחה (בוגר).

הבוגר תיאר כי כילד למהגרים, המפגש הקרוב והאינטנסיבי עם הממסד ייצג את המפגש הקשה עם החברה הישראלית:

"בגלל שאנחנו מהגרים אז פגשתי את המדינה דרך המשפחה שלי, דרך משרד הפנים... כל מפגש שהוא ממסדי... הוא מאוד קשה. כי גם אתה חי את התחושה שבכל רגע אתה יכול לאבד את היחס הזה, אם לא תשחק את המשחק שהממסד זקוק לו בתור ילד" (בוגר).

חוויות השונות לוותה בתחושות בדידות, ניכור וזרות. הוא תיאר כי אנשי המקצוע לא הצליחו להיענות לצרכיו הרגשיים ולהתמודד עם קשיי הזהות ועם ההתנכלות שחווה מצד ילדים:

"אני חושב שעד גיל 13 הרגשתי מאוד יתום... ילד שחור יחידי, אין עוד מישהו שדומה לך... זה מביא איתו דברים מול ילדים אחרים, זה שאתה השחור היחידי - קללות ואלימות וכאילו המון דברים שאני יודע שהרווחה באותם השנים לא ידעה איך להתמודד איתם אפילו... לא היה להם שום כלים, גם פסיכולוגיים וגם רגשיים ומנטליים להבין בכלל מה אני עובר בתור ילד" (בוגר).

3 | חוסר הצלחת ההתערבות מכוח החוק בצמצום אי-שוויון

אצל חלק מן הבוגרים האחרים עלתה החוויה שההתערבות מתוקף החוק שאמורה הייתה להבטיח לילדים שוויון הזדמנויות ואפשרויות להתפתחות, לא רק שכשלה בלהבטיחם, אלא אף הגבירה את ההפליה וצמצמה את ההזדמנויות שלהם לעומת ילדים אחרים שגדלו במשפחות ובקהילות שלהם:

"אין לי בגרויות, אין לי שום יחידות, אין לי אפילו שנת לימוד. כלום. למה? כי הם דפקו אותי... לא נתנו לי את האופציה ללמוד אפילו" (בוגרת).

לעיתים, חוו הבוגרים את חוסר השוויון בין ילדים במסגרות החוץ-ביתיות, מבחינה חומרית אך גם מבחינת מענים מצומצמים ודלים שהבליטו את חוסר השוויון ואת נקודות הפתיחה השונות שמהן הגיעו ילדים למסגרת:

"לא כל כך באו לבקר אותי שם [במסגרת] ובחופשות הייתי נשארתי בפנימיות ב"קבוצת נשאים" או בית חופש עם כל הילדים שלא היה להם לאן לחזור... לא קיבלתי דברים כמו שהיה לרוב הילדים כמו ממתקים, בגדים, נעליים, משחקים או יציאות לבילויים עם ההורים. במקום זה את הדברים האלו קיבלתי מהפנימייה אבל דברים בסיסיים ופשוטים יותר" (בוגרת).

חלק מן הבוגרים תיארו חוויות של הפליה במסגרות עצמן. אחת הבוגרות תיארה הפליה בוטה שהיא ואחיה חוו במסגרת האומנה בינם ובין הילדים הביולוגיים של המשפחה, שבאה לידי ביטוי בסיפוק הצרכים:

"במשך שש שנים... המשפחה אומנת היו עושים הפליות בבית שלהם, בינינו לבין הילדים שלהם. הם היו נותנים לנו להתקלח, לפי מה שזכור לי, זה היה פעם או פעמיים בשבוע. הם ממש היו מתקמצנים עלינו. היא הייתה יכולה להכין אוכל לילדים שלה ולנו לתת לאכול פרוסה עם שוקולד" (בוגרת).

הזכות להשתתפות כוללת את זכות הילד להישמע ולהביע דעה בחופשיות תוך כדי מתן משקל ראוי בהליכי קבלת ההחלטות בעניינים הנוגעים לו. זכות זו נועדה להבטיח כי התפיסות והעמדות של ילדים יקבלו ביטוי ויישקלו במגוון רחב של נושאים. היא משקפת הכרה בכבודו של הילד כאדם ומעמידה אותו, את דעותיו, את תפיסותיו ואת רצונותיו כחלק בלתי נפרד מהליכי קבלת ההחלטות בנושאים הנוגעים לחייו. אולם לא די בהבטחת זכותם של ילדים להשמיע את קולם, אלא יש להבטיח כי ההשתתפות תהיה מועילה ובעלת משמעות. בהתאם לפרשנות ועדת האו"ם, הזכות להשתתפות כוללת את הזכות של הילד להשתתף בהחלטות פרטניות הנוגעות לו וכן את הזכות של ילדים כקבוצה להשתתף בקביעת מדיניות בעניינים הנוגעים להם (מורג ואח', 2021).

בפרק זה יוצגו ממצאים על אודות החוויות והתפיסות של מקבלי השירות בנוגע לרצף השיתוף וההשתתפות בתהליכי קבלת ההחלטות שהתקבלו בעניינם במסגרת החוק, החל מחוסר שיתוף, עבור בשיתוף סמלי, יידוע והיוועצות וכלה בשיתוף מלא והשפעה ממשית על ההחלטות. יובאו גם תפיסות המשתתפים בנוגע לשיתופם או לאי שיתופם ולהשפעות החיוביות והשליליות אשר נלוו לכך.

לצורך כתיבת פרק זה נעשה שימוש במודל רמות השיתוף של ארנסטיין (Arnstein, 1969), שעל בסיסו התפתחו מודלים נוספים לשיתוף ילדים. המודל מורכב משמונה רמות (ר' פרק 1.7), אך הממצאים שעלו מן הראיונות התכנסו לארבע רמות:

רמה 1 | **manipulation** – היעדר השתתפות

רמה 2 | **informing** – יידוע ומתן מידע על אודות החלטות שהתקבלו או עתידות להתקבל, על הסיבות להן ועל השפעותיהן הצפויות. בדרך כלל נעשה לקראת סוף תהליך קבלת ההחלטות או אחריו

רמה 3 | **consultation** – היוועצות המאפשרת השמעת עמדה אך ללא ערובה ליישום ההצעות העולות

רמה 4 | **partnership** – שותפות ומעורבות פעילה תוך השפעה על קבלת ההחלטות

הממצאים בפרק זה יוצגו על פי רמות השיתוף האלה בשונה משאר הפרקים, אשר מאורגנים על פני הציר הכרונולוגי של ההתערבות.

1 | היעדר השתתפות

חלק מן המשתתפים, בעיקר בוגרים אבל גם קטינים, תיארו אי השתתפות בתהליך קבלת ההחלטות או שיתוף סמלי/ריטואלי. חלקם תיארו כי התהליכים שהתרחשו לא הובאו לידיעתם, לא הוסברו ולא תווכו להם:

"לא הסבירו שם כלום, זה היה מאוד חשוב להבין לכמה זמן, מתי אני יוצא, מתי אני אראה מישהו שאפשר לדבר איתו. לא הבנתי שם כלום. אז לפחות לתקשר, גם אם זה סוג של בכפייה" (בוגר).

בוגרת נוספת תיארה את חוסר השיתוף כהיעדר של יידוע בסיסי על קיומם של הליכים ומתן מידע עליהם:

"אני יודעת בגדול תמיד שאנחנו תחת צו בית משפט... אנחנו תחת המדינה וזהו, אף פעם לא ידענו מתי יש ועדה, תמיד זה כאילו היה מין עננה כזאת, זה תמיד היה מלחיץ כי את לא ברשות עצמך. חוויה של חוסר אונים ממש, אבל אף אחד לא נתן לנו הסברים או מידע, זה אף פעם לא היה שם" (בוגרת).

אחד הבוגרים תיאר את היציאה מן הבית כמפתיעה ופתאומית, ללא הסבר, הכנה או הודעה מוקדמת:

"אני לא יודע מי החליט שאני לא יכול להישאר בבית... באו לקחו אותי יום אחד לפנימייה... נראה לי עובדת סוציאלית או מהסעד, אני לא מכיר, הייתי ילד בכיתה א', ילד קטן. לקחו אותי מהשיעור, הוציאו אותי באמצע הבית ספר ומאותו יום זהו. עשר שנים הייתי בחוץ" (בוגר).

חשוב לציין שבחלק מן המקרים המשתתפים היו נוכחים פיזית בדיונים שנערכו בנוגע להם, אולם הנוכחות הייתה על פי נהלים וטכנית, כך שגם כאשר לכאורה מתקיים שיתוף הוא נתפס כריטואלי ואינו מהותי:

"אמרנו לי שיש לי צו... הוא [השופט] שאל את כל הגורמים אם הם מסכימים שיהיה צו, אמרו כן וזהו. בזה נגמר הדיון. הייתי שנייה אחת. לא שאלו אותי כלום. הייתי שם פשוט על תקן ניצב" (קטין).

עוד עלה כי תפיסת השיתוף כריטואלי נובעת בין היתר משיח עם הילד ובירור רצונו לאחר שהחלטה כבר התקבלה, מה שנתפס בעיניו כפעולה פורמלית בלבד:

"יש החלטה... אתה על תקן ניצב גם בוועדה הזאת. אתה לא באמת משפיע או משהו כזה. הם לא באמת מעניין אותם מה אתה אומר. הם באים עם החלטה מסוימת... הם לא מקשיבים למה שאתה אומר... שואלים אבל עושים את זה רק בשביל הפרוטוקול. לא באמת אכפת להם" (קטין).

2 | יידוע

משתתפי המחקר תיארו מקרים שבהם קיבלו מידע על החלטות שהתקבלו בעניינם, על הסיבות להן ועל ההשפעות שנלוות להן. לעיתים מידע זה היה חלקי או נמסר בדיעבד וגרם לתסכול, ולעיתים היידוע כשלעצמו נחוה כמיטיב ובעל משמעות. מצב זה תואר במקרים שבהם נעשו מאמצים להבין את הילד ואת רצונותיו והעדפותיו.

אחת הקטינות תיארה שהרגישה שהיא חשובה ושנעשים מאמצים כנים לקבל החלטות מיטיבות עבורה, ואת המשמעות שהייתה לכך בתהליך:

"העו"ס שלי של הרווחה באה לדבר איתי בשביל להסביר לי מה קורה. היא אמרה לי שהיא לא אחראית על היישום של זה כרגע אבל שהיא תעשה הכול בשביל שאני אהיה במקום טוב. כאילו, היא הסבירה לי את המקום, היא הסבירה לי את המצב, מוציאים אותי מהבית בגלל שאבא לא יכל בעצם לטפל בי ואימא לא כשירה לטפל בי, אז בגלל זה אני פה" (קטינה).
"לא הייתי בהם [בדיונים]... [עו"ס לחוק הנוער] הייתה מספרת לי... לא הכול, כן? אבל מה שעניין אותי מה שזה אז היא סיפרה לי מה שהיא יכולה" (קטינה).

חלק מן המשתתפים תיארו כי את המידע וההסברים על ההחלטה שהתקבלה הם קיבלו במסגרת החוץ-ביתית:

"חייב לעשות ועדת השמה פעם ב... כדי להישאר וזהו... בפנימיות מסבירים בדיוק מה הולך להיות. על מה מדברים, על מה קורה, על המצב כאילו של הזה, ונשארים" (קטינה).

3 | היוועצות

היוועצות כוללת טווח רחב שבין היוועצות כוללנית בנוגע למצבו של הילד ולכלל ההחלטות הנוגעות אליו, ובין היוועצות בנוגע לסוגיה מסוימת או לנושא מסוים שנמצא על סדר היום:

"בגיל מסוים, אני לא אגיד שמתיעצים איתי עד הסוף, אבל כן, סוג של מתיעצים. כאילו שואלים אותי למה אתה חושב שטוב לך להיות בבית, האם אתה ממליץ לי להשאיר אותך בבית, האם אתה ממליץ לי זה, כאילו כן יותר להתייעץ עם הילד" (קטין).

אחת הקטינות שיתפה בחוויה מבית המשפט אשר מבטאת רמת השתתפות זו. היא מתארת השתתפות בדיון והזדמנות להישמע ולהביע את עמדתה, זאת אף על פי שהחלטה שהתקבלה הייתה שונה מעמדתה. לתפיסתה, בית המשפט לא צריך להסתפק בהקשבה לילד בלבד, אלא עליו לעזור לילד גם להבין את הצורך שלו:

"השופטת קיבלה אותי, דיברה איתי כאילו על מי היא ומה היא עושה פה ומה קורה בעצם בבית משפט. נתנו לי לדבר, נתנו לפקידת סעד שלי לדבר, נתנו לאפוטרופוס וכל מי שהיה נוכח וזהו... יש

פעמים שהבית משפט לא בדיוק מקשיב, כי הוא רואה את הבשלות ואת מה שנכון. אם הוא רואה את התמונה המלאה ורואה שהילד לא רואה את התמונה המלאה אז הוא יותר עוזר לילד להבין כאילו מה הוא צריך. עכשיו, בואי, יש משפטים שאת לא תהיה מרוצה. אבל אין מה לעשות. זה המשפטים (אבל) כל משפט שהייתי הסבירו לי כל החלטה ודיברו איתי על הכול" (קטינה).

בחלק מן המקרים היוועצות עם הילד מובאת בחשבון בתהליך קבלת ההחלטות כך שבמסגרתה מתקיים איסוף מידע מן הילד עצמו בנוגע לעמדותיו ולתפיסותיו:

"כשישבנו ודיברנו אני לא זוכר מה בדיוק אמרתי לה וכן התלוננתי והדבר האחרון שאמרתי לה שמאוד קשה לי שם ושאת לא רוצה להיות בבית הזה, שתיקח אותי לכל מקום אחר רק לא פה. ואז העבירו אותי לפנימייה" (בוגר).

חלק מן המשתתפים תיארו היוועצות מצומצמת ונקודתית, למשל בין שתי חלופות:

"שאלו אותי אם אני רוצה מקום שהוא דתי או חילוני... זה הבחירה היחידה שנתנו לי אבל מעבר לזה לא אמרו לי שום דבר, הם פשוט הכניסו אותי לשם" (בוגרת).

חלקם הביעו אכזבה על כך שהרגישו שלא ראו ושמעו אותם מספיק, וביטאו רצון להישמע יותר:

"אני הרגשתי נגיד, במשפטים שלי ברווחה, בבית משפט, צו בית משפט לפנימיות אני כאילו לפעמים חושבת שלא שומעים אותי מספיק והעו"סית לחוק נוער היא באה ומדברת על מה שטוב לי, אבל היא לא מבינה מה קורה לי בפנים" (קטינה).

4 | שותפות ומעורבות פעילה

התיאורים של משתתפי המחקר אשר ביטאו השתתפות ברמתה הגבוהה כללו מעורבות בתהליכים לעיתים עד כדי השפעה ממשית על קבלת ההחלטה. יש לציין כי השתתפות ברמה זו אין משמעותה או כוונתה בהכרח קבלת החלטה בהתאם לרצונו של הילד:

"הייתי כבר לא ילד קטן, הייתי בן 13 ו-14, יש עם מי לדבר... באמת הרגשתי שמשפטים אותי... הייתי שותף בדיונים... והרגשתי משפיע והרגשתי שלוקחים לתשומת ליבם מה אני אומר ומה אבא אומר" (בוגר).

בוגרת נוספת תיארה מצב שבו פנתה בעצמה ישירות לשופט, פנייה אשר הביאה לשינוי ההחלטה המקורית ולשחרורה מן המסגרת לפני גיל 18:

"החלטתי לדבר עם השופט פנים אל פנים... וסיפרתי לו מה עברתי ואמרתי [לו] 'תקשיב, אני לא רוצה להיות ב[שם המסגרת] יותר, אני בת 17, גם אם תכניס אותי שוב אני אברח משם. די, עברתי גהינום, העברתם אותי ממקום למקום כל החיים, טררתם אותי, תשחרר אותי'. [והשופט] שחרר אותי" (בוגרת).

קטינים תיארו יותר חוויות של מעורבות ושיתוף:

"האחרונה שהייתה איתי שלוש שנים היא הייתה יותר פתוחה, היא הייתה מתייעצת איתי, היא הייתה אומרת לי איזה מקום אתה רוצה ללכת. האם אתה חושב שאתה מסוגל להישאר. כאילו היא לא הייתה אומרת לי - זה מה שקורה" (קטין).

בחלק זה יוצג כיצד חוו משתתפי המחקר את השיתוף שהתקיים או לא התקיים עימם, ובהמשך לכך יוצגו תפיסותיהם בנוגע לשיתוף. כמו כן תוצג חווייתם הרטרופספקטיבית, של בוגרים בעיקר, בנוגע להשפעות שהיו לשיתוף או להיעדרו עליהם ועל ההתערבות שהתקיימה.

יש לציין בהקשר זה כי חלק מן הבוגרים דיווחו כי לא ידעו שטופלו מתוקף חוק הנוער כילדים, בעיקר כשההתערבות החלה בגיל צעיר. בילדותם הם ידעו שהיו משולבים במענים בקהילה או בהשמה חוץ-ביתית, אבל לא היו מודעים לכך שזה נעשה מתוקף חוק. הם גם לא זכרו מעורבות עו"ס לחוק נוער בעניינם, השתתפות בוועדות תכנון טיפול או בהליכים משפטיים:

"אני בתור ילד כאילו אני לא כל כך מבין מה קורה כי לא פגשתי עובדת סוציאלית או מישהו שעשה לי הסברה שזה מה שעכשיו הולך לקרות. יכול להיות שפגשתי ואני לא זוכר. כי זה קרה נורא, נורא, נורא מהר" (בוגר).

היו בוגרים שזכרו מעורבות של עו"ס, אולם התהליכים שהתרחשו לא הוסברו או לא תווכו להם ברמה המעשית והרגשית, והדבר לווה בתחושות אי-ודאות ותסכול.

אחד הבוגרים תיאר את התלישות והארעיות שבחוויה הזו, שנתפסה אצלו כטראומטית:

"לא הייתה שום ודאות, וגם כשרציתי להוציא מאנשי הצוות סימנים לוודאות, הם לא נתנו לי כלום. הם חדרו דרכי את המבט, כאילו אני שקוף. הם לא ראו אותי בכלל... זו הייתה טראומה מטורפת" (בוגר).

בתפיסותיהם את השיתוף, חלקם התייחסו אליו כמותנה בהתנהגותם הטובה או בשיתוף פעולה עם המסגרת. ההשתתפות לא נחוותה כזכות של הילד אלא כ"פרס" או "עונש":

"לא [הייתי] חלק מההחלטות. כאילו כי הם כל הזמן צבעו אותי בתור בלגניסט... חשבו שאני ילד לא טוב כזה, ואז שרק הם יחליטו עליי" (קטין).

בוגר אחר הסביר את היקף השיתוף כנובע מן הקושי של המבוגרים לתווך מציאות קשה כל כך, בעיקר במצבים שבהם גם לאיש המקצוע אין ידע וודאות בנוגע לעתיד:

"כמה את יכולה להסביר לילד בן 8 שהוא הולך ללא נודע ואז זה פצע, זה לא פצע, זה לא צלקת, זה קרע בנשמה, קרע בנשמה שאי אפשר לתאר, זה משהו שלא מגלד, את באה לדבר איתי על זה עכשיו, אני לא טעון אבל, זה חונק" (בוגר).

בניתוח השפעות השיתוף עלתה תמונה מורכבת.

עלה כי שיתוף של ילדים בקבלת ההחלטות הוא מיטיב ובעל השפעות חיוביות כאשר הוא נעשה באופן אשר הולם את צרכי הילד ומותאם למצבו. כך למשל, אחד הבוגרים תיאר את ההשתתפות כחוויה אשר העצימה את תחושת המשמעות שלו ואת יכולת ההשפעה שלו על חייו:

[בדיונים על מעברים ממסגרת למסגרת וממסגרת הביתה] "הקשיבו לי ולקחו את הדיונים האלה באמת ברצינות... והרגשתי במקום שכבר יש לי את הכוח ושמשפטים לי ושמשפטים אותי בדיונים וזה היה ממש יפה... באמת הרגשתי שמשפטים אותי... הרגשתי שותף והרגשתי משפיע והרגשתי שלוקחים לתשומת ליבם מה אני אומר ומה אבא אומר... והרגשתי שיש לי השפעה והחלטה ובאמת לקחתי את זה ברצינות והתייעצתי וניסיתי להבין מה המשמעות של כל דבר" (בוגר).

בוגר אחר תיאר את ההשתתפות ככזו שתרמה לתחושת הערך העצמי והמסוגלות שלו:

"הרגשתי שאני יכול להחליט לבד... ואם הם מחליטים עליי אני יכול לסרב כאילו... לא בא לי פנימייה, לא רוצה... הם לא הסכימו שאני אלך אליו [לאבא] כי הוא לא כשיר והוא בעייתי, אבל בסוף השתכנעו, הצלחנו לשכנע את כולם שאני יכול להישאר שם בתנאי שיהיה לי מסגרת מיוחדת ויהיה לי הסעות ואני רק אשן שמה" (בוגר).

עם זאת, כאשר השיתוף נעשה באופן שאינו מותאם לילד, לצרכיו, ליכולותיו ולרצונותיו, הוא נחווה באופן שאינו מייטיב ואף עלולות להיות לו השפעות שליליות.

אחד הבוגרים תיאר חוויה של בלבול והצפה נוכח שיתוף שאינו תואם לגילו ומצבו:

"החיסרון של לשתף גם, זה לפעמים גורם אולי לילד להחליט שיש לו השפעה ואז הוא מנסה להשפיע על זה ולהתלבט וזה מבלבל אותו גם, אז צריך להבין באיזה מידה לשתף ובאיזה דרך. אני זוכר שמרגע שהתחילו לשתף אותי התחלתי להיות מבלבל יותר. מצד שני כשלא שיתפו אותי בכלל הייתי חסר אונים לגמרי. אז צריך למצוא את האיזון הזה, זה חשוב" (בוגר).

בהמשך לכך, אחת הקטינות התייחסה לשיתוף כאל עול ומעמסה וככזה המשחזר את חוויות הילדות הקשות. כ"ילדה הורית" היא ביטאה כמיהה ל"מבוגר אחראי" שיקבל את החלטות במקומה, לאחר שנאלצה לקבל החלטות רבות בעצמה, בטרם עת ובאופן לא מותאם:

"בסופו של דבר... התעייפתי מלהחליט על עצמי... החלטתי לצאת מהבית, והחלטתי שזה לא טוב. וגם כשהייתי קטנה, כאילו היו מלא החלטות. גם כל מה שהייתי עושה עם אימא, והייתי ילדה מאוד עצמאית... אימא לא מתפקדת בבית, טוב, אני צריכה לתפקד, אני יוצאת לסופר, אני עושה קניות, אני מכינה אוכל, אני עושה הכול. אז התעייפתי מזה. רציתי שכאילו יחליטו בשבילי גם קצת" (קטינה).

בהתאמה, מרואיין אחר תיאר את היעדר השיתוף ככזה שהיטיב עימו ושלתחושתו הגן ושמר עליו מפני הקושי בהתמודדות עם המורכבות במצב שבו היה:

"אני זוכר שכל כמה שנים היה איזשהו דיון ואני לא הייתי חלק ממנו... העובדת הסוציאלית של הפנימייה מעדכנת אותי איך היה בדיון... האמת שהרגשתי טוב, כי הרגשתי שכאילו מגבים אותי... [שחוסכים ממני] את התמודדות הזאת. אני חושב שבתור ילד להיות בדיון בבית משפט על העתיד שלו זה לא דבר פשוט" (בוגר).

לצד זאת, היעדר שיתוף תואר בדרכים שונות על ידי משתתפי המחקר כבעל השפעות שליליות. כך למשל, אחת הבוגרות תיארה חוויה קשה של חוסר שיתוף, דרכה עבר מסר שאין לה ולרצונות שלה משמעות. ההפנמה של מסר פוגעת בתפיסה העצמית ובערך העצמי:

"הם העבירו אותי על דעת עצמם לאן שבא להם, פשוט כמו כלב. כמו שמביאים כלב ואז אומרים אני לא רוצה את הכלב הזה יותר, בוא נמצא לו משפחה אחרת – ככה עשו לי, ככה... פשוט באו ואמרו לי שאני עוברת לפנימייה. לא התייעצו איתי, לא שאלו אותי יותר מדי שאלות" (בוגרת).

מדבריה של אחת הבוגרות עלה כי חוסר השיתוף המתמשך במסגרות שלל ממנה את ההזדמנויות לחקור ולברר את הרצונות, ההעדפות והצרכים שלה שחשובים לתהליכי ההתפתחות. חוויה זו צמצמה את ההיכרות שלה עם עצמה ולימים הביאה לקושי לקבל החלטות כבוגרת:

"בחיים במסגרות יש מעט מאוד מקום לבחירה: מה אוכלים, מה לובשים, מה עושים... תמיד היה את אותו אוכל, אף פעם לא שאלו אותי מה אני רוצה לאכול... המצב המתמשך של חוסר היכולת לקבל

החלטות עיצב בי חוסר ביטחון, לא הייתה לי הזדמנות להכיר את עצמי, להבין מה מתאים לי ומה אני אוהבת, כאילו אני רובוט וזה פגע בי גם להמשך החיים" (בוגרת).

הפנמת היעדר הזכות להשתתפות תוארה על ידי בוגר נוסף כמובילה לריצוי ולהדחת הרצונות והצרכים:

"זה חשוב גם, כי אם תמיד מחליטים עליו וקובעים לו ואין לו זכות דיבור ואין לו שום זכות החלטה אז קשה איתו, אז הוא מתחיל לחיות עם זה שהוא צריך לעשות מה שאחרים רוצים, בסדר, בסדר, בסדר, אין לו זכות דיבור וככה זה" (בוגר).

עוד עלה כי היעדר השיתוף לעיתים הוביל לחוויה של חוסר אונים נרכש, כך שמה שעשוי להיראות כהסכמה והיעדר התנגדות להחלטות המתקבלות בנוגע לו, מגלם בתוכו אדישות, חוסר אמונה ביכולתו להשפיע ויאוש:

"לא הטלתי ספק, לא ניסיתי לשנות דברים, פשוט קיבלתי וזרמתי. לא ניסיתי להתנגד לשום דבר ולא ניסיתי לשנות החלטות. לא זכור לי. אולי ניסיתי בקטע של אולי לא פנימייה טיפולית, לבקש שזו תהיה פנימייה רגילה ולא טיפולית אבל בסוף כן הגעתי לפנימייה טיפולית" (בוגר).

היעדר השיתוף לווה בתחושה של הילד שהוא אינו חלק מתהליך קבלת ההחלטות. חוויה זו הביאה להשמטת חלקים מזיכרונו, כך שהם אינם באינטגרציה עם סיפור חייו:

"לא שיתפו אותי. זכור לי שאמרו לי שמצאו מקום שיתאים לי ואני אפילו לא זוכר את היום הראשון ואיך הגעתי לשם, אני זוכר אבל כבר את השבוע הראשון, אבל לא את האירוע עצמו של המעבר. אני לא זוכר את זה. יכול להיות שגם הדחקתי, כי אני זוכר מלא דברים מהילדות, אבל את זה לא" (בוגר).

6 | המלצות משתתפי המחקר לשיתוף מיטבי

המשתתפים התייחסו לאופנים שבהם לדעתם יש לשותף ילדים ובני נוער. אחת הבוגרות התייחסה לשיתוף כביטוי של טובת הילד:

"תראי, מרגיש לי שהם שכחו את המטרה. המטרה פה, אין ספק זה להציל ילדים אבל שנייה לראות אותם. הרי המטרה שלכם היא להסתכל רגע על טובת הילד. שכחתם את זה. טובת הילד זה לעמוד לרגע לשאול אותו. לערב אותו. לתת לו להיות חלק מההחלטות בחיים שלו, כאילו כל החלטה כזאתי זה החלטה גורלית. זאת החלטה גורלית" (בוגרת).

בוגרת נוספת העלתה את הצורך בהנגשת המידע ובהבעת אכפתיות ברגישות ובהירות כשמדובר בשיח עם ילדים:

"חשוב לדבר עם הילד, להסביר לו מה קורה. להראות אכפתיות. אולי אפילו מישהו מחוץ למסד שידבר עם הילד. אין להם רגישות, הם לא מקשיבים לילדים. לא תמיד ילד יכול להיות ברור לגבי מה הוא צריך ומה הוא מבקש ורוצה" (בוגרת).

עלתה גם התייחסות לחשיבות שבהגעה פיזית של קטינים לדיונים המתקיימים בנוגע להם, אך כזו המערבת אותם ונותנת להם מקום של ממש:

"אני חושבת שזה באמת חשוב שנבוא ונראה, שאני אהיה חלק. גם כשהשתתפתי בדיון, בדיונים של הארכת צו, באמת שאלו אותי איך אני מרגישה, איך לי במשפחתון, איך לי עם אימא, איך לי עם אבא... אני באמת חושבת שהנוער צריך להיות מעורב גם בדיונים" (קטינה).

גם כאשר אי אפשר לערב את הילד בקבלת ההחלטות מסיבות שונות, חשוב לספק לו ודאות, ליידע אותו בהחלטה, ברקע לה ובהשפעות שלה, וכן לתת לו מידע באופן הרחב ביותר אך המתאים לגילו וליכולותיו. זאת כדי לצמצם

את אי-הוודאות ולהפחית תחושות מצוקה וחוסר אונים:

"אחד מהדברים הכי חשובים בעיני... שיסבירו להם אם ההחלטה כאילו שונה [ממה שרצו], שיסבירו להם, שפשוט יסבירו. כי יש ילדים שחייבים את ההסבר... אני נגיד בן אדם ששונא להיות באי-ודאות. לא יכולה עם זה, לא יכולה. כשאני באי-ודאות אני מתחרפנת. אז בעיני ודאות זה דבר חשוב, במיוחד לילדים" (קטינה).

אחת הקטינות התייחסה לצורך להתאים את אופן השיתוף לצרכים הספציפיים של הילד, לאופיו הייחודי ולנקודה שבה הוא נמצא:

"מה שלי עזר, זה שכן נתנו לי את הספייס שלי, אבל כן תמיד תמיד הזכירו לי שיש שם מישהו... הילדים צריכים להיות מעורבים בכל מה שקורה להם בחיים... יש באמת את הילדים שצריכים יותר את היחס, ויש את הילדים שצריכים יותר את הספייס... שלא ינדנדו להם... אבל מה שכן, אסור לעזוב, אסור לתת יותר מדי מרווח... כי גם הילד יכול להיאבד בתוך עצמו" (קטינה).

המרואיינת הדגישה שאין פירוש הדבר שמטיה של הילד, ושנוכחות המבוגרים היא עוגן הכרחי ומשמעותי – "אסור לעזוב".

טובת הילד

עקרון טובת הילד מעוגן בסעיף 3(1) לאמנה בדבר זכויות הילד וקובע כי "בכל הפעולות הנוגעות לילדים, בין אם ננקטות בידי מוסדות רווחה סוציאלית ציבוריים או פרטיים ובין בידי בתי משפט, רשויות מינהל או גופים תחקיתיים, תהא טובת הילד שיקול ראשון במעלה".

עיקרון טובת הילד מחייב שקילת טובתם של ילדים קודם לבחינת אינטרסים וזכויות של אחרים וזאת בשל חולשתם ובשל תלותם באחרים. על פי פרשנות ועדת האו"ם לזכויות הילד קביעה זו מוצדקת בשל גילם, פגיעותם ומעמדם המשפטי, וכן בשל תלותם במבוגרים לצורך מימוש זכויותיהם (Committee on the Rights of the Child, 2013).

טובת הילד הומשגה כעיקרון בעל שלוש פנים: כזכות עצמאית המעמידה זכאות לילד שטובתו תובא בחשבון בכל החלטה; כעיקרון משפטי פרשני המאפשר הכרעה בין סוגיות פרשניות ואיזון זכויות; כעיקרון פרוצדורלי, המחייב הערכה של טובת הילד בהליכי קבלת החלטות ובפעולות הנוגעות לילדים.

ייחודיותו של עיקרון זה היא בתפקידו להבטיח איזון של מכלול הזכויות, הצרכים והאינטרסים של הילד ושימת הילד במרכז בכל החלטה הנוגעת לו. בהתאם לכך, קבעה ועדת האו"ם לזכויות הילד כי טובת הילד צריכה להיות מוערכת בכפוף למכלול הזכויות המעוגנות באמנה, ואין היא יכולה להצדיק פגיעה בזכויות ילדים או צמצום שלהן.

1 | תפיסת משתתפי המחקר את עצם סמכות המדינה וההכרעה בטובת הילד

כאשר ההורים אינם מסוגלים לספק את התנאים המיטביים להתפתחות ולרווחה של ילדיהם ומסיבות שונות אינם מצליחים למלא את תפקידם ההורי, מוטלת על המדינה האחריות לקבוע מהי טובת הילד ולהביא למימושה. בחלק מן המקרים התערבות המדינה מבטאת ומקדמת את טובת הילד, בד בבד עם טובתו של ההורה. כך למשל, במקרים שבהם הוצאה זמנית של ילד ממשמורת הוריו מאפשרת להורה להתפנות לשיקום עצמו, ובכך בעצם גם לשיקום יכולותיו ההוריות. תפיסה זו מבטאת את הליבה של עקרון טובת הילד כעיקרון המבטיח אינטגרציה בין זכויותיו של הילד ובין חובת המדינה להבטיח בראש ובראשונה את שלמותו ורווחתו, תוך דגש על סביבה חיובית להתפתחותו.

רוב משתתפי המחקר הכירו בחשיבות התערבות המדינה להבטחת טובתו של הילד במקרים שבהם נשקפת פגיעה במימושה:

"המדינה יכול להיות לה זכות [להתערב] להורים שבאמת מזניחים את הילדים ובאמת הורים שמתעללים... הורים שלא רוצים לשקם, מסכנים הילדים, בסופו של דבר עוד הפעם ההורה אמור להבין שמי שסובל בתוך הבית הזה זה הילדים, ואם ההורה לא ייקח את עצמו בידים - הילדים ימשיכו לסבול" (הורה לבוגר).

לתפיסתה של אחת הקטניות, אחריותה של המדינה, באמצעות בעלי התפקידים, היא לנקוט פעולות הגנה על ילדים, גם כאשר הן כרוכות בהתמודדות עם התנגדויות של הורים וילדים. מדבריה עולה אמון במערכת שנוקטת פעולות סמכותיות רק כאשר הן הכרחיות לשמירה על טובת הילד:

"אם המדינה מחליטה להוציא ילד זה אומר שהוא חייב לצאת מהבית ואין מה לעשות, חייב חייב חייב. גם אם ההורים מתנגדים וגם אם הילד מתנגד, חייב לעשות את זה בסופו של דבר כי הוא רק יסבול והוא רק יחווה עוד טראומות וזה טוב, זה טוב" (קטינה).

אחד הקטנים תיאר כי לצד ההתערבות עצמה, חשוב לא פחות האופן שבו היא נעשית. מדבריו נרמז שעל ההתערבות להיות בעלת אופי שיקומי ולא מעניש:

"אני חושב שבסופו של דבר זה חלק, ככה אני תופס את זה, זה כן תפקיד של מדינה. השאלה איך הם עושים את זה... אני כן מסכים עם זה שצריך להתערב, אבל השאלה באיזה דרך... נערים שההורים לא מצליחים להשתלט עליהם. זה בסדר, זה לא אומר שהם הורים גרועים" (קטין).

הורה לבוגרת הוסיף כי נכון שההתערבות תהיה מדורגת, תוך מתן הזדמנות ומעטפת להורים כך שימלאו את תפקידם ההורי בהצלחה. בתוך כך, לדעתו מידת המעורבות צריכה להיקבע בכל מקרה לגופו ועל פי יכולת ההורים:

"לקרוא את המשפחה... פה אנחנו סומכים על ההורים ונותנים להם את ההגה והם מחליטים... ואנחנו רק מלווים ונותנים להם את האופציה ובאיזה מקומות רואים שחלילה המשפחה לא מתפקדת ורואים שקשה להורים לקבל החלטות וקשה להורים לשים גבולות לילד ואז המצב שונה והרווחה צריכה והבית משפט צריכים להתערב יותר" (הורה לבוגרת).

מנגד, עלתה מאחת הבוגרות עמדה ולפיה זהו תפקידה ואחריותה של המדינה לפעול למימוש טובת הילד, אולם בעיניה אין זה מתפקידה להוציאו מן התא המשפחתי, ועליה לעשות זאת במסגרת המשפחתית שלו:

"לא צריך להיות חוק שמאפשר להפריד ילדים מאימא שלהם. המדינה צריכה לנסות לתת פתרונות... אין דבר כזה להוציא ילד מהמשפחה שלו. גם אם ההורה מסרב לתת טיפול לילד, חד-משמעית לא מוציאים" (בוגרת).

טובת הילד הוא מושג רחב ומורכב המשקף, מלבד שלומו הפיזי ומוגנותו של הילד, את עולמו הרגשי ואת החוויה שלו, ואת אלו חשוב להביא בחשבון בקבלת החלטות ובתיווך:

"מה שלא בסדר זו ההתערבות החד-משמעית של המדינה. ההחלטה שמקבלים מהר ולבד... צריך ללמד אותם איך לפנות לילד. לא בצורה מפחידה, לא בצורה מענישה. לנסות לראות מהצד כמה פעמים לפני שניגשים לדבר ולפני שמקבלים החלטה. להשקיע יותר זמן בהבנה של המצב" (בוגרת).

מן הראוינות עלה כי ההורים מבינים כי לעיתים ההגנה על הילד בשם טובת הילד מחייבת קבלת החלטות קשות ומורכבות שלא בהכרח תואמות את עמדתם ורצונם:

"הייתה התלבטות אם להעביר אותה למוסד לגמילה... היה לנו קושי עם זה בתור הורים אבל כן הייתה הבנה שבסופו של דבר זה לטובת הילדה לתפוס אותה עכשיו לפני שזה מידרדר" (הורה לבוגרת).

ולעיתים, הדבר דרש מהם פעולות אקטיביות המנוגדות לרצון הילד:

"היו מצבים שאנחנו בעצמנו פנינו לעו"ס חוק נוער ודיווחנו דברים שהבת שלנו לא רצתה... היו בריחות שאנחנו התקשרנו, ואמרנו תקשיבי, אנחנו לא יודעים איפה היא... היו דברים שהתלבטנו, ובכל זאת סיפרנו למרות שזה... כביכול דופק את הילדה אבל כאילו הבנו שהמצב כרגע הוא חייב טיפול" (הורה לבוגרת).

אחת האימהות תיארה את הקושי בעמדה המורכבת בין בתה ובין אנשי המקצוע והשופטת שהביעו עמדה נחרצת כי טובתה של הנערה אינה בהלימה לרצונה, דבר שלעיתים מוביל לפעולה שמנוגדת לאינסטינקט ההורי:

"היה לי מאוד מאוד קשה לעמוד מולם בזמנו והבכי [של הבת], כן, זה משהו ש... סוג של קרע כזה בין האינסטינקט האימהי שלך וזה שאת עם הילד ואת זה, לבין משהו שהוא ככה...לטובת הילד" (הורה לקטינה).

קטינים וגם בוגרים הדגישו את האחריות וכובד המשקל שיש להחלטות אלו על חיים של ילדים ומשפחות, ואת הרגישות ותשומת הלב ההכרחיים:

"בסופו של דבר בהחלטה אחת הם יכולים לשנות לנער את כל החיים. את כל החיים יכולים לשנות לו בהחלטה אחת. אני חושב שהם לא מבינים את זה... אני חושב שיש פה נערים שעם טראומות ממש ממש חזקות מהשהות שלהם פה... במשך כל החיים שלהם" (קטין).

"צריך להיות בן אדם סופר רגיש שמבין לאיזה סיטואציה הוא נכנס. שמבין שכל החלטה היא החלטה גורלית גם עבור הילד גם עבור ההורים, בסדר? ... ההחלטות שמתקבלות צריכות כאילו להיות באמת לא רגע עוד דף או עוד איזה הועדה... להסתכל על כל ילד כעולם ומלואו. כאילו יש פה חיים. אתם מתעסקים בחיים" (בוגרת).

2 | בחינה ביקורתית של הגדרת טובת הילד (זכויותיו של הילד: משלימות או סותרות?)

מניתוח הראיונות עלה כי מנקודת מבטם של משתתפי המחקר, לא זו בלבד שהזכויות אינן בהכרח שלובות זו בזו, אלא שהן לעיתים קרובות מתממשות, או נתפסות כמתממשות, אחת על חשבון השנייה.

א | מתח בין הזכות להגנה ובין הזכות להשתתפות

בראיונות תואר מתח בין הצורך להבטיח את הזכות להגנה ובין הזכות להשתתפות, קרי קבלת החלטה בשותפות עם הקטין ועם הוריו:

"ברגע שהייתה במוסד בכוח ולא ברצון, אז גם התחילה שם ההידרדרות... היא אמרה, אני רוצה לעוף מהמקום המחורבן הזה והם אמרו לה לא... ולא הקשיבו לה לזעקה שהייתה, תנו לי לנסות משהו אחר. וזה אני זוכר שכן... אנחנו זעקנו יחד איתה, בואו ננסה עוד משהו. והתשובה הייתה לא" (הורה לבוגרת).

מתח זה עלה גם מדבריה של קטינה שסיפרה כי הכירה בכך שההחלטה שהתקבלה בניגוד לרצונה, הייתה בדיעבד נכונה:

"בסופו של דבר ילד לא באמת יודע מה טוב לו בזה הרגע. אז כאילו כן חשוב לשמוע מה יש לילד להגיד. אבל לפעמים הוא אומר משהו מתוך רגש ובלהט הרגע. נגיד, שלא רציתי להיות במשפחתון... אני חשבתי שזה יעשה לי טוב [לחזור הביתה], בגלל הגעגוע לבית, בגלל הגעגוע לאימא. אבל זה לא מה שהיה עושה לי טוב... אף אחד לא הקשיב לי... שזה טוב. כי בסוף, כאילו, רק פרחתי מזה" (קטינה).

ב | מתח בין הזכות להגנה ובין הזכות להתפתחות

חלק מן המשתתפים תיארו כי הבטחת ההגנה עליהם עמדה במתח עם זכויות אחרות כמו הזכות להתפתחות וללמידה:

"עם כל המכות שחטפתי במשפחה האומנת הייתי מעדיפה להישאר שם ולחטוף מכות ולא לעבור את הגיהנום שעברתי אחר כך... היה לי פי מיליון יותר טוב שם עם המכות שחטפתי אבל היה לי בית, היה לי משפחה, היה לי שני הורים, אומנם לא הורים טובים ולא מה שילד צריך באמת לקבל, אבל היה לי לימודים... הייתי הולכת ללמוד והייתי מביאה ציונים טובים והיה לי חברות והיה לי בית ספר והיה לי שגרה. ופשוט הוציאו אותי משם והרסו לי את החיים. לא היה לי לא שגרה, לא לימודים, לא חיי חברה" (בוגרת).

3 | קבלת ההחלטות לאור עקרון טובת הילד – מידת ההצלחה ביישום העיקרון

היישום הבסיסי ביותר של עיקרון זה הוא שימת טובתו של הילד כעיקרון מנחה בתהליכי קבלת ההחלטות הנוגעות אליו מתוקף חוק הנוער, זאת תוך בחינה סדורה של המצב ושקילה מעמיקה של שיקוף טובתו בדרך הטובה ביותר.

בחלק מן המקרים, קבלת ההחלטות תאמה את צרכיו של הילד ונחוותה על ידו כמיטיבה:

"לגבי הבית ויציאה, כלום לא היה ידוע לי, אבל גם לא הפריע לי... זה היה אפילו דווקא טוב, נראה לי, שידעתי, יש לי יציבות עכשיו חמש שנים... זה עשה לי שקט, גם ככה החיים שלי לא היו יציבים... אז זה נתן לי יציבות דווקא שפה אני יודע, יש לי מקום איפה להיות. גם כשהייתי הולך הביתה אז כל פעם הייתי הולך למקום אחר" (בוגר).

במבט לאחור ובהתבוננות של הורים לבוגרים על ההתערבות, חלקם סיפרו כי הם מרגישים כי דרכי הטיפול שהתקבלו לא קידמו את טובת הילד:

[בתשובה לשאלה האם ההליכים במסגרת החוק היו לטובת הילדה] "אנחנו מתלבטים על זה עד היום, אני חושב שלא. אני כן חושב שעשינו טעות בסוף שזרמנו עם המערכת והיא הייתה [שם המסגרת] שלוש שנים. אני חושב שהיינו צריכים לעצור את זה גם במחיר שהיא תהיה בבית וייקחו אותה בכוח קב"סית או משהו כזה. אני חושב שנענינו למערכת וסוג של הזקנו לבת שלנו" (הורה לבוגר).

עוד עלה כי על תהליכי קבלת החלטות בזיקה לטובת הילד לראות את הילד מעבר להתנהגותו ומעשיו:

"לא התנהגתי כמו שצריך אז היה צריך לכלוא אותי ואז אולי לעזור לי. אולי לא. לא התייחסו בכלל למה שעובר עליי, רק למה שעשיתי, להתנהגות שלי. אולי אם היו מנסים להבין מה עבר עליי, למה אני מתנהגת ככה, היה אפשר לעזור לי" (בוגרת).

חווית משתתפי המחקר בעת ההתערבות מתוקף חוק הנוער: התהליכים, הצמתים ובעלי התפקיד הפועלים במסגרת החוק

בפרק זה יוצגו חוויות ותפיסות של משתתפי המחקר אשר טופלו בעבר או המטופלים כיום מתוקף חוק הנוער, ולא נכללו בפרקים הקודמים ובארבעת העקרונות שלפי האמנה בדבר זכויות הילד. יובאו להלן תפיסותיהם של הילדים, הבוגרים וההורים את התהליכים, הצמתים ובעלי התפקידים הפועלים במסגרת החוק.

תפיסת העו"ס לחוק הנוער ותפקידיה

תחילה יש לציין כי רבים מן הבוגרים לא הכירו את תפקיד עו"ס לחוק הנוער, או שזכרו את העו"ס, אך לא זכרו מעורבות משמעותית שלה בעניינם:

"אני יודעת שהייתה מעורבות של הרווחה לאורך השנים אבל לי אין שום זיכרון מעובדות סוציאליות בגיל הזה" (בוגר).

"בפנימייה עצמה הייתה מישהי. רק את זה אני מכיר. לא היה מישהו מבחוץ. לא זכור לי. זכור לי רק דמויות שהיו מתוך המסגרת. לא כל כך מחוץ למסגרת. לא היה... לא היה למי להתלונן. לי לא היה" (בוגר).

בהתאמה, רוב הממצאים בפרק זה מתייחסים לראיונות של קטינים והורים לקטינים.

1 | איכות ותדירות הקשר עם העו"ס לחוק נוער – בוגרים וקטינים

חלק מן המשתתפים, בעיקר הקטינים, תיארו קשר מיטיב עם העו"ס לחוק נוער ואת חשיבותו עבורם.

אחת הקטינות התייחסה לזמינותה ולנגישותה של העו"ס:

"הטלפון שלה היה פתוח כל הזמן... כל פעם שהייתי צריכה אותה היא הייתה ישר שם, ישר באה, ישר כאילו. היא הייתה ממש זמינה... ככה אני באמת חושבת שהקשר צריך להיות" (קטינה).

קטינה אחרת תיארה את העו"ס כדמות משמעותית בחייה שמעורבותה ניתבה את מסלולם למקומות חיוביים ובכך לדבריה העו"ס נתנה לה "הזדמנות שנייה לחיים":

"אם [העו"ס לחוק הנוער] לא הייתה פה אני לא יודעת איך הייתי היום. היא באמת נתנה לי כאילו הזדמנות שנייה לחיים... אי אפשר לדעת איפה הייתי גומרת היום. או באותה תקופה, אם לא היו מוציאים אותי מהבית. סבבה עם כל השנאה ועם כל העצבנות של הילדה וזה, אבל בסופו של דבר אני הכי שמחה שהתערבו לי בחיים... כי בסופו של דבר אני לא יכולה לעשות הכול בעצמי. הבנתי באיזשהו שלב שאני באמת צריכה רגע לזוז אחורה ולתת לאנשים אחרים לנהל לי את החיים. וזה באמת עבד לטובה" (קטינה).

מדברי המשתתפים עלתה החשיבות של יחס אישי ושל מחוות בלתי פורמליות של העו"ס:

"אני זוכרת ש[העו"ס] או האפוטרופוס לדין שלי היו מביאות לי כל ביקור כזה משהו קטן. אז זה היה כזה נותן לי תחושה טובה לפעם הבאה... זה כאילו זה באמת בדברים הקטנים. באמת להראות לילד שאתה פה, שהילד מיוחד" (קטינה).

לעומת זאת במקרים אחרים, מרואיינים, בעיקר בוגרים, תיארו קשר שאופיין בריחוק, נוקשות וחוסר קשב:

"רוב הזמן העו"ס לא הייתה קשובה אליי. הייתה הרבה בטלפון של המשרד. למה את לא הולכת לבית ספר? כל הזמן שאלות. למה אני לא הולכת? אז בואי תנסי להבין. היא לא ניסתה להבין אותי ולא את הבעיות שלי" (בוגרת).

בוגרת אחרת חוותה את העו"ס ואת הקשר עימה כמאיימים:

"כל הזמן [העו"ס] דיברה איתי ב'אם תעשי ככה, אז ככה. אם לא תעשי ככה, אז תקבלי ככה. כל הזמן תנאים, ענישה" (בוגרת).

אחת הקטינות הביעה תסכול מהחלטותיה המקצועיות של העו"ס ומהנוקשות שחוותה ממנה:

"בואי נגיד שברוב הזמן אני לא כל כך אוהבת אותה... היא מאוד מקשה. הרגשתי שהיא מחליטה דברים שלא נכונים... היא נלחמת על דברים שהיא לא צריכה להילחם עליהם... היא מאוד אוהבת לריב איתי על דברים קטנים... היא אוהבת להיות בדעה משל עצמה... והיא טענה הרבה. והיא לא מודה שהיא טועה וזה מאוד מבלבל ומתסכל" (קטינה).

קטינים אחרים התייחסו להרגשה שאינם מובנים או לשיח שנחוה מרוחק ולא אותנטי:

"היא באה ומדברת על מה שטוב לי אבל היא לא מבינה מה קורה לי בפנים" (קטינה).

"היא מאוד אוהבת לדבר בסיסמאות ולא לדבר על התכלס. זה מאוד לא מקובל בעיניי. דברי איתי דוגרי. אני יודעת בדיוק מה קורה לי בחיים. אני יודעת הרבה יותר טוב ממך מה קורה לי בחיים" (קטינה).

אחת הקטינות תיארה מצב שבו בחווייתה העו"ס ייצגה את צורכי המערכת ולא את הצרכים שלה, במקרה זה סביב שמירת הקשר עם אחיה:

"היא נלחמת על דברים שלא צריך להילחם עליהם. כמו נגיד הביקורי אחים שלי שקורים רק פעם בשלושה חודשים... והשופט שלי פעם אחת אמרה לה אני רוצה שהמפגשים האלה יהיו פעם בחודש, היא אומרת 'אנחנו לא יכולים, הרווחה לא יכולה. וזה בעיה גם בעו"סית שהיא... נלחמת על זה שלא יהיה" (קטינה).

2 | איכות ותדירות הקשר עם העו"ס לחוק נוער – הורים

חלק מן ההורים תיארו קשר מיטיב עם העו"ס לחוק נוער, תקשורת זורמת ופרואקטיביות, רגישות, אנושיות ואמפתיה, והדגישו את זמינותן אליהם ואל הילדים:

"הוא [עו"ס לחוק הנוער] היה מגיע אליי לבית לראות אותם, הוא היה בא לפנימייה, הוא היה בא לבית... הוא ממש עזר" (הורה לבוגר).

"היא [עו"ס לחוק הנוער] הייתה מתקשרת, שואלת, תמיד הייתה לצידי שמה, תמיד, אין מצב שאם היא לא הייתה במשרד והייתי משאירה לה הודעה היא לא הייתה חוזרת. היא הייתה אישה אחראית" (הורה לבוגר).

"החוויה שלי מולו [עו"ס לחוק הנוער] היא יוצאת דופן. אין דברים כאלה. אין אנשים כאלה. באמת, התמזל מזלי להכיר בן אדם שהוא לא בא לעבודה, הוא בא לעבוד רואים שהוא עושה את זה ממש מתוך שליחות... הוא בן אדם מבריק, מקצועי. אמפתי כזה, הוא מכיל... הוא התערב בזמן הנכון, במקום הנכון, יד ביד תמיד" (הורה לקטינה).

חלק מן ההורים התייחסו גם למקרי חירום ולמקום החשוב שהיה לעו"ס בהם, וכן לחשיבותה ולתרומתה של זמינות במצבים אלו:

"[הילדה] נכנסה ממש להתקף סם... התקשרתי ל[עו"ס לחוק הנוער] ב-12 בלילה, אמרתי לו, למרות שתמיד יש כונן משהו כזה, תבוא תיקח עכשיו את הילדה, היא איבדה את זה... היא התחילה לשבור לי את כל הבית. היא רצתה כסף לא נתתי לה כסף. והילדים הקטנים היו בבית ונבהלו... זה היה אולי לקראת אחת בלילה, הוא בא עם עוד עובדת סוציאלית וניידת והוציאו אותה בצו חירום... הוא לא שלח עכשיו כונן, בא בעצמו. זה מהמם" (הורה לקטינה).

לצד זאת, הורים אחרים הלינו על היעדר הזמינות של עו"ס לחוק נוער במצבי משבר בלתי שגרתיים, כשלעיתים גורם אחר, עו"ס המשפחה משמש כתובת, ולעיתים לא מוצאים כל מענה:

"היא הייתה בעיקר בוועדות ובקשר על המסגרת. אבל היא לא הייתה בקשר איתנו... מבחינתנו היא הייתה הדמות שחייבים לעבור אותה, היא לא הייתה זאת שבאים ואומרים לה יש לנו בעיה. הדמות בעצם שליוותה אותנו היא הייתה העו"ס משפחה, אליה בעצם היינו מתקשרים ומתלוננים ש[הנערה] שוב שותה... שוב בורחת. אני לא זוכר שעו"ס לחוק נוער ביקרה שם [במסגרת]... את העו"ס לחוק נוער אני בעיקר זוכר פה בוועדות פעמיים בשנה... שכשהיינו צריכים להפעיל את הצו" (הורה לבוגרת).

אחד מן ההורים העלה צורך בבקרה ובפיקוח יזום ופרואקטיבי מצד העו"ס:

"עובדת סוציאלית, במיוחד במקום קטן... [צריכה להיות עם] יותר תשומת לב על הילד ויותר התעניינות, לא שאני בתור הורה צריך לרדוף לעובדת סוציאלית עד שהגיעו מים עד נפש ואני מרגיש שאני לא יודע איפה הילדה... כל עוד יש אפשרות למערכת לעקוב אחרי הילד, כלומר שהמערכת בעצמה אומרת כרגע יש פה ילד בסיכון בוא נראה מה קורה איתו שהוא לא מידרדר" (הורה לבוגר).

אחד ההורים ציין את היחס המאשים של העו"ס כלפי הורים כשהציפייה הייתה לסיוע ולתמיכה:

"היא צריכה לבוא להסתכל, ולא לבוא ישר לאיים עליהם ולהגיד להם אני אקח לך את הילדים, זה לא יפתור, נו נו לא פותר, חום, עזרה כלכלית, זה פותר, אבל לא נו נו נו, זה עוד יותר גרוע, כי היא באה באנטטי" (הורה לבוגר).

נוסף על אלו בלט הקושי הנובע מן התחלופה הגבוהה של העובדות הסוציאליות, שלעיתים נעשתה ללא כל הכנה. קושי זה עלה בקרב הורים משתי קבוצות המחקר (עבר והווה):

"היו עובדות סוציאליות שהתחלפו בקצב מאוד גדול, כלומר אחת יצאה ללידה כל שנה, אחת יצאה לחופשת מחלה עד שמצאו להם מחליף" (הורה לבוגרת).

"בעלי לפעמים מאוד כועס על הדברים האלו. מה, למה פתאום עו"סית ועד שהכרנו אותה ועד שדיברנו על עצמנו ועד שהכרנו את עצמנו... לא בסדר שלא הודיעו לנו. ופתאום אנחנו רואים מישהי אחרת" (הורה לקטין).

1 | החוויות והתפיסות של הילדים

בראינות עם הבוגרים לא הייתה התייחסות לחוויות מועדות תכנון טיפול והערכה משום שהם לא השתתפו בדיונים או לא זכרו את הדיונים נוכח השנים הרבות שחלפו. לעומת זאת, הקטינים שהשתתפו במחקר התייחסו למועדות ורובם גם נכחו בדיונים. הסוגיות הקשורות להשתתפות של קטינים נידונו לעיל בהרחבה בסעיף 3.2.1.3. להלן יתואר כיצד חוו הקטינים את הוועדות. חוויות אלו עשויות ללמד על מקום הילדים בתוך השיח המקצועי בוועדות, כפי שהם תפסו אותן.

בחלק מן המקרים, קטינים התייחסו לחוסר האפשרות להישמע ולהתבטא בדיון:

"הרגשתי שכאילו לא רוצים לשמוע אותי. שכאילו כל פעם שאני באה ומתחילה לדבר... איזה מישהי, זאתי שהיא מקבלת את ההחלטה אז היא כאילו כל פעם ניסתה כזה להעביר נושא או כאילו שמישהו אחר יתחיל לדבר... לא נותנים לי לדבר באמת" (קטינה).

ולעיתים, קטינים תיארו כי כן נשאלו לעמדתם, אולם לתפיסתם לא היה משקל של ממש לעמדתם והם לא השפיעו על קבלת ההחלטות:

"בוועדות החלטה מאוד מקשיבים לנוער אבל גם לא בדיוק... שומעים את הנער, לא תמיד מקשיבים, זו הבעיה. הם יכולים לשמוע מאוזן אחת להוציא מהשנייה ולהקשיב למה ששומעים" (קטינה).

החוויה של השתתפות בוועדה תוארה לא נעימה ומאיימת:

"לפעמים זה כאילו מרגיש כזה, רגע... כאילו סוג של, שופטים אותי כאילו זה... לא הכי כיף" (קטינה).

אחד הקטינים התייחס לחוויה המלחיצה שבלהיות מושא הדיון, במיוחד בחלקים בדיון שבהם הקטין ממתין מחוץ לחדר ומתקיים הדיון בלעדיו:

"בהתחלה [של הדיון] אתה לא נמצא... כשאתה לא נמצא זה הכי מלחץ... כי זה כאילו, אם אתה לא נמצא אתה חושב שזה חשוב שכאילו מדברים כאילו וואו וואו, מה אומרים עליי ומה לא אומרים עליי" (קטין).

אחת הקטינות תיארה חוויית חוסר אונים ופערי כוח כילדה אל מול בעלי הסמכות:

"הם לוקחים אותנו בערבון מוגבל ברוב המקרים. הוועדות החלטה מאוד קשות כי ברגע שמבוגרים מחליטים... אי אפשר לשנות את דעתם. וזה מאוד קשה. מאוד קשה לשנות את הדעה שלהם, במיוחד כשאתה ילד קטן" (קטינה).

2 | החוויות והתפיסות של ההורים

ההורים התייחסו לשלושה רכיבי שותפות בנוגע למועדת תכנון טיפול והערכה: מידת ההכנה טרם הדיון בוועדה; הדיון עצמו – מידת הנגשת השיח המקצועי להורה; התחושה והחוויה הכללית, תוך התייחסות למתן כבוד להורה ולהורות ולמידת השותפות הנתפסת. רכיבי השותפות יתוארו בהרחבה בסעיף 3.2.3.4.

בחלק מן המקרים הורים הגיעו לוועדה ללא הכנה וללא רקע. אם לבוגרת תיארה הגעה לוועדה בלי הבנה של המשמעויות והסמכויות שלה, מטרתיה ובעלי התפקידים המשתתפים בה:

"ידענו בגדול שזה ועדת תכנון טיפול... אבל לא היה לנו ברור מי יהיה שם מראש, גם לא ידענו בדיוק מה המטרות של הוועדה, הגענו ואז הציגו לנו זו הנציגה הזו, והיה גם לדעתי... נציגה מעל המחלקה. כן היה נציג של הפיקוח המחוזי, או היה מישהי, אני לא זוכר, כן הייתה מישהי מעל" (הורה לבוגרת).

נוסף על היעדר הכנה לקראת הוועדה, אחת האימהות תיארה חוסר אוריינטציה ובלבול הכרוכים בעצם הנוכחות בדיון מקצועי מרובה משתתפים:

"עושים סבב, אחת אומרת אני חוק לנוער, אחת אומרת אני פקידת סעד, אחת אומרת אני ראש אגף אומנה, אחת אומרת אני מנהלת פנימייה... כל אחד אומר ואומר ואומר, ואז את גם באותו רגע נאבדת, את לא מבינה מה הם אומרים, אבל את זורמת עם זה" (הורה לבוגר).

ההתייצבות בוועדה בהשתתפות אנשי מקצוע רבים נחוות כמעמד מאיים. לעיתים הקושי לעקוב אחר הדיון בוועדה נובע גם מחרדה ומפחד – מילים שחזרו פעמים רבות בתיאורי הורי הבוגרים:

"השפה הייתה ברורה אבל היה נוקשה... את שומעת את אלה מדברים ומדברות, בעצם מחליטות עלייך, ואת לא יודעת בכלל מה הן רוצות לעשות איתך, אז כן היה פחד, זה כל הזמן את חיה בתוך פחד, אבל הן כן מסבירות... [אבל] לא יורד לך האסימון, אני באתי הביתה אני זוכרת שבכיתי לאימא שלי, מה הם רוצים? לקחת לי את הילדים?" (הורה לבוגרת).

הורים לבוגרים תיארו גם את הוועדה כזירת מאבק בין הממסד להורה. אחת האימהות תיארה איך בתוך מה שמתואר כמאבק, היא בחרה "להיכנע":

"את באה באיזה אנטי, שייקחו את הילדה, כי את לא יודעת, את מפוחדת... שום ועדת החלטה לילדים זה לא דבר קל, אבל הייתה לי בחירה, או להתנגח בהם או להצליח. אני החלטתי לא להתנגח בהם כי רציתי את הילדים שלי" (הורה לבוגרת).

חוויות מדיונים בבית המשפט

1 | החוויות והתפיסות של הילדים

משתתפי המחקר תיארו חוויות שונות, לעיתים סותרות, מן המעמד של ההתייצבות בבית המשפט והעמידה מול שופט.

חלק מן המשתתפים, קטינים בעיקר, הביעו הערכה לשופטי בית המשפט לנוער ותיארו חוויות חיוביות מן האינטראקציה עימם. בציטוטים שלהם מתואר קשר אישי ומיוחד בין בני הנוער לשופטים שנתן להם הרגשה שלמערכת אכפת מהם.

"מאוד אוהבת את השופטים, מאוד מאוד... השופטת שלי תישאר איתי עד גיל 30... הם מאוד הקשיבו לי. הם מאוד רצו שאני אשתחרר מהתיק. יש הרבה שופטים פליליים שלא רוצים. אבל השופטים הפליליים שאני פגשתי לפחות, מאוד רוצים שישחררו את התיק שלי... זה משהו מהמם בעיני השופטים, השופטים בכללי בארץ הם וואו" (קטינה).

"רציתי לראות מי עומד בראש, כאילו מי נותן את החלטות, אז פגשתי אותה [את השופטת] והיא ממש חמודה והיא גם באה לביקור במשפחתון... הרגשתי מאוד מיוחדת כזה, האף שלי היה עד השמיים... היא רצתה לראות איפה אני ואיך אני ואיך אני מסתדרת. זה היה ממש נחמד, אז זה כאילו מרגיש לי ממש יחס אישי כזה, יחס מיוחד... שבאמת באמת יש שם מישהו לכל דבר שאני צריכה" (קטינה).

לעומתם, חלק מן המשתתפים, בוגרים בעיקר, תיארו חוויות קשות מבית המשפט כמוסד ומן האינטראקציה עם שופטים, שנחווה לעיתים קרה, מנוכרת ואף תוקפנית ומשפילה.

"הכול בבית המשפט מאוד קר. אין אכפתיות, אין אמפתיה. הייתה לי שופטת אחת כל השנים, אבל היא הייתה רעה וקשוחה. לא שאלה במה היא יכולה לעזור לי – ואני הלקוחה. היא נותנת לי שירות... ראיתי את השופטת פעם אחת כשהיא הכניסה אותי ל[מעון נעול] ופעם שנייה אחרי שלוש שנים, כשהיא שחררה אותי. וזהו" (בוגרת).

"השופטת אמרה לי שאני השטן הקטן... שלא הלכתי לבית ספר כי התביישתי מאנשים חדשים אז היא אמרה שאני השטן הקטן בגלל זה... היא הייתה רעה... לפני זה היה לי קצת חוסר ביטחון וכשנכנסתי היה לי עוד יותר חוסר ביטחון... היא הייתה מאוד קרה... הרגשתי קטן. כאילו גם הייתי קטן אבל גם הרגשתי קטן" (קטין).

2 | החוויות והתפיסות של ההורים

גם ההורים תפסו את בתי המשפט לנוער כמקום שאינו מותאם בהקשר של חוק הנוער ושאינו מונגש לילדים ובני נוער ברמה הפיזית, השפתית והחזונית:

"אני זוכר תחושה של קושי עם ההגעה לבית משפט... זה היה נראה כמו איזה מפעל כזה, מלא ילדים, מלא עורכי דין, ובלאגן... מצד אחד הם אומרים בדלתיים סגורות, זה לא ככה באמת, כאילו יש מלא אנשים מסביב, וכל שנייה שומעים מישהו פותח את הדלת, החוויה לא זכורה לי כטובה, זכורה לי כסיוט" (הורה לבוגרת).

עוד תוארה תחושה של חוסר אפשרות להישמע במסגרת הדיון בבית המשפט:

"לא נותנים לך את ההתייחסות המיטבית... אני חושב ש[אשתי] ניסתה להגיד איזה מילה והשופט קטע אותה ואמר יש לה אפוטרופוס, אני מקשיב לאפוטרופוס שלה. לא היה באמת הכלה של המשפטים שלנו" (הורה לבוגרת).

הורים סברו שבתי משפט לילדים ולמשפחות במצבי סיכון ומשבר צריכים להיות מותאמים יותר לילדים ובעלי אוריינטציה טיפולית יותר, תוך דגש על הלימה בין מקום הדיון והאווירה בו למטרותיו של ההליך ותוך שמירה על כבודם ופרטיותם:

"אני חושב שכשמדובר בקטינים זה צריך להיות מקום שקט ולא להתחכך עם עבריינים בבית המשפט, אלא מקום שהוא יותר סגור וחדר טיפולי. אפילו הייתי אומר עם פופים וספות וכן הרגשה יותר טיפולית ונעימה וכן ניסיון לשמוע את הילד דבר ראשון, לשמוע את ההורים, כן יכולת הבעה של ההורים וכן הקשבה ולא איזשהו הליך פורמלי שזה שופט תורן בא ודופק על הפטיש אומר הילד הבא, שזה נראה לי מאוד כאילו כזה כבר הרגשה של סף פלילי, הרגשה של מה חטאנו, הרגשה של כאילו כזה, מה אנחנו עושים פה במקום הזה כאילו בכלל, המדינה לא איתנו. כן היה שמה הרגשות לא נעימות, וכשמדובר בקטינים אין סיבה שזה ככה יהיה" (הורה לבוגרת).

1 | תפיסת הילדים

חלק ממשנתפי המחקר, בוגרים בעיקר, תיארו את המעורבות מתוקף החוק, ובמיוחד את היציאה למסגרת חוץ-ביתית, כחוויה מכוננת אשר השפיעה עמוקה על כל תחום בחייהם והייתה גורלית בעיצוב מסלול חייהם עד היום, לטוב ולרע. הם תיארו את השנים שבהן היו מחוץ לבית כבעלות השפעה עמוקה על גיבוש הזהות שלהם בילדותם ובבגרותם, בכלל תחומי החיים: תעסוקה, משפחה ומערכות יחסים.

חלקם תיארו את מעורבות החוק ככזו אשר העניקה להם הזדמנויות לחיים, להתפתחות ולעיצוב הזהות:

"אני חושבת שהיא עשתה טוב, היא הוציאה אותי, כאילו אני לא יודעת איך הייתי נראית אם לא הייתי יוצאת מהבית... אני חושבת שבסופו של דבר היא עשתה טוב... זה היה כזה ממש ספתח לדרך של החיים שלי, לתהליך" (קטינה).

"כשאני חושבת על זה, אם לא הייתי יוצאת מהבית, אז כנראה הייתי גדלה לתוך הרחובות, וכנראה סמים וכנראה אלוהים... ומלא דברים שנערה בת 11-12 לא צריכה לעשות" (קטינה).

"זה הדבר הכי טוב שקרה לי בתור ילד במצב שלי, ואני לא יודע לאן הייתי מגיע היום אם לא הייתי מגיע [לשם המסגרת]" (בוגר).

"פעם להגיד ילד בפנימייה, זה לא סקסי, זה ילד שנזרק, שהוא בעייתי, רציתי להראות שאני הכי רגיל, ופתאום הבנתי שוואו, לאן הגעת בזכות כל זה ובזכות זה שהגעת לזה, ותראה, לא הייתה לך נקודת פתיחה ותראה איפה אתה היום. אז זה הפך לסיפור גאוה פתאום בגיל 19, איפשהו נפל לי האסימון. ואז הבנתי את זה, עד אז ממש התביישתי בזה" (בוגר).

לעומתם היו בוגרים שתיארו את ההשפעות השליליות של מעורבות החוק ואופן יישומו על כל מסלול חייהם ובכל תחומי החיים (רגשית, מערכות יחסים, כלכלית, תעסוקה).

אחד הבוגרים התייחס לקושי שהוא חוו כיום בתוך מערכות יחסים לאחר שנים ארוכות של הישרדות לבד:

"חייתי לבד, גרתי לבד, הכל לבד. וככה זה נשאר... גם כשהתחנתי, גם איתה לא הסתדרתי... ביחד עם בן אדם יותר מדי אני משתגע... עם אנשים זה לא עושה לי טוב. מלא ריבים. טוב לי לבד, לא רע לי... קשה לי להיות ביחד עם אנשים, ביחד באותו בית, אני משתגע מזה" (בוגר).

בדומה לבוגרים, גם קטינים, אף על פי שעדיין חסרים את הפרספקטיבה מכירים בכך שהמעורבות של החוק בחייהם היא בבחינת שינוי מסלול חייהם, ומשפיעה על האנשים שיגדלו להיות. אחד הקטינים התייחס גם הוא ליכולת להיות לבד, אולם תחת מסגור (אולי הגנתי) של החוויה כחיובית, כזאת שעשויה לסייע לו בבגרות. עם זאת בדבריו מובלע הקושי והכאב הכרוכים בכך – "זאב בודד":

"אני חושב זה עשה אותי יותר בוגר... אני חושב שאת השלוש שנים האלה עברתי כזאב בודד. אני אומר לך את האמת, ככה אני מרגיש. אני כן חושב שזה דבר שהוא נבע מהמערכת אבל אני אישית לוקח אותו למקום חיובי. אני יכול באמת להסתדר לבד" (קטין).

קטין אחר תיאר את ההשפעה השלילית שהייתה לשנים הרבות שבהן חווה אלימות במסגרת החוץ-ביתית:

"ברגע שכל הזמן נוגעים בכך באלימות אתה גם מייצר אלימות, וזה דבר שנשאר בך. את יודעת נערים גם פה יוצאים הרבה יותר אלימים" (קטין).

אחת הבוגרות תיארה את הקשיים שחוותה כבוגרת בהשלמת הפערים הלימודיים שצברה במשך שנותיה

במסגרות שבהן לתפיסתה לא ניתנה לה האפשרות ללמוד:

"הם דפקו אותי, כי הם שיחקו איתי, עם החיים שלי. לא נתנו לי את האופציה ללמוד אפילו, להשקיע מבחינה לימודית. שהיום בתור בן אדם בוגר אם אני רוצה ללכת ולעשות תואר, אני צריכה לחזור אחורנית וללמוד כמו ילד קטן. למה?" (בוגרת).

ואת הקושי לזהות ולקבל אהבה לאחר שנים של הזנחה רגשית:

"במשפחה האומנת אף אחד לא חיבק אותי, לא אמר לי שהוא אוהב אותי אז גם לא ידעתי איך אני אמורה לקבל אהבה כי אף פעם לא נתנו לי. ואז שבאתי לבית ילדים האלה והמדריכים באמת ניסו, אני כבר לא ידעתי איך להשתמש בזה אז הייתי משתוללת ומתנהגת בצורה מסוימת" (בוגרת).

2 | תפיסת ההורים

בדומה לבוגרים, חלק מן ההורים הכירו גם הם בכך שמעורבות החוק הייתה חשובה בהגנה על הילד, אולם הם התייחסו בעיקר להגנה מפני התנהגויות של סיכון עצמי של הילדים וכמענה על הקושי שלהם בהתמודדות עם מצבים אלו, תוך התייחסות מעטה ושולית למצבי הסיכון הקשורים בהתנהגות ההורית:

"אם לא הם, יכול להיות שהחיים שלה היו יותר קצרים, אולי היא הגיעה לגיל 18. רק בזכותם... הרווחה כאילו ניסו לעשות הכול עם הילדה הזאת, הכול. לשלוח אותה לטיפולים ושיחות והיא מעולם לא שיתפה פעולה. אבל הם ניסו, הם לא הרפו... הם מעולם לא ויתרו עליה" (הורה לקטינה).

"אני זוכר שלוש פעמים שהיינו בבית משפט בדיונים מול שופט והייתה התלבטות האם להעביר אותה [את הילדה] למוסד לגמילה או למוסד קצת יותר קשוח והיה לנו קושי עם זה בתור הורים, אבל הייתה הבנה שבסופו של דבר זה לטובת הילדה, לתפוס אותה עכשיו לפני שזה מידרדר" (הורה לבוגרת).

אחד ההורים תיאר את פנייתם לכלים שמעמיד חוק הנוער כמוצא אחרון, מתוך חוסר אונים וחשש שהילדה תגיע למצב סכנה ממשית:

"כל דבר של כות, הוא בסוף, אתה פועל בגלל שאתה בחוסר אונים וזה בדרך כלל לא יצליח וזה מה שהיה הצו, הרגשנו שאנחנו בסוג של חוסר אונים, שאנחנו לא מצליחים לגרום לשיתוף פעולה שלה וזה שהיא בורחת ואין לנו שליטה עליה והיא חלילה עלולה להגיע למקומות מסוכנים" (הורה לבוגרת).

מנגד, חלק מן ההורים הרגישו כי מעורבות החוק לא הצליחה לתרום בהגנה על ילדיהם מפני התנהגויות סיכון:

"בדיעבד, לא ראיתי שזה [הצו] עשה משהו... בפעמים קודמות שהיא ברחה, אז באמת זה היה מאוד קשה, כי התקשרנו למשטרה ואז איכונ טלפון, לוקח מלא זמן, כאילו אז מה אם היא נעדרת? אז מה אם היא ילדה עם קשיים? ... שבאמת די התבאסנו שזה בעצם לא נותנים כלום, הצו הזה, כי הדבר היחיד שרצינו, זה שאם היא בורחת והיא בסיכון, שידעו למצוא אותה" (הורה לבוגרת).

התייחסויות בודדות בלבד עלו להפעלת החוק בהקשר של קשיי ההורים, בין מדובר בהתמודדויות אישיות ונסיבות חיים מורכבות או בין קשיים בהורות עצמה:

"היה לי קשה, לא היה לי בית, לא היה לי כלום, הייתי צריכה לשקם את החיים שלי כדי שאני אוכל לעזור לילדים שלי, כי בלי שאני אשקם את עצמי לא היה מקום לטפל בילדים... הילדים צריכים לגדול במקום, לראות בית בריא, בית רגיל" (הורה לבוגר).

"כשנכנסתי לוועדת החלטה הבנתי בעצם את גודל הדבר הטוב הזה, שהם בעצם יעזרו להם אבל הם יעזרו גם לי, והם לא לוקחים אותם" (הורה לבוגר).

מקום המשפחה בתהליכים מתוקף חוק הנוער

התא המשפחתי הוא רכיב חשוב ומרכזי בתהליכי קבלת ההחלטות וההתערבות בחוק הנוער. המשפחה נתפסת כמסגרת הבסיסית והראשונית המספקת לילד את צרכיו הפיזיים, הרגשיים והחברתיים, אולם כאשר אינה מצליחה למלא את תפקידה ולהבטיח את שלומו של הילד, נדרשת התערבות המדינה מתוקף החוק.

מדיניות משרד הרווחה מדגישה את עיקרון "בית קבוע לכל ילד" ואת זכותו של כל ילד למשפחה מיטיבה וקבועה. אנשי המקצוע וקובעי המדיניות מסכימים כי המצב הטוב ביותר עבור ילד הוא לגדול בבית הוריו ולהיות מטופל על ידם, בתנאי שהם אינם פוגעים בו או מסכנים אותו, ובתנאי שיש ביכולתם לספק לו סביבה מיטיבה ובטוחה. לפי תפיסה זו, כאשר נדרשת הוצאת הילד מביתו, וגם בעת השהות של ילד במסגרת חוץ-ביתית – הבית הקבוע הוא בית ההורים. משכך, יש לפעול להטבה בתפקוד המשפחה באופן ברור וקצוב בזמן בד בבד עם שימור וחיזוק הקשר של הילד עם משפחתו. תפיסה זו מדגישה את חשיבות ההתערבות עם המערכת המשפחתית כולה במקרים של הוצאה ממשמורת, במטרה לאפשר למשפחה לחזור לתפקוד מיטבי תוך צמצום הפגיעה בשלמות התא המשפחתי (משרד הרווחה והביטחון החברתי, 2020).

משתתפי המחקר הדגישו את החשיבות שבהתייחסות להקשר המשפחתי בהתערבויות מכוח חוק הנוער. אחת האימהות ביטאה את הצורך לראות את התמונה המשפחתית הכוללת, תוך ערנות ורגישות לנסיבות המשפחתיות:

"[חשוב] שיראה את כל התמונה הכוללת... שיראה את המצב של האימא, של האבא, של האחים. זאת אומרת לא רק להסתכל על הילדה... אצלי במקרה יש עוד ילדים עם צרכים מיוחדים לכן יש פה את העניין של הרגישות" (הורה לקטינה).

חשיבות השמירה על מעמד ההורה

בוגרים וקטינים התייחסו לחשיבות שיש לשמירה על מעמדו ועל כבודו של ההורה בכלל, ואל מול הילד בפרט. חלקם חוו מאנשי מקצוע יחס מכבד והערכה כלפי הורותם. חוויה זו עלתה בקרב הורי הקטינים:

"הרגשתי שהם [אנשי המקצוע בוועדת תכנון טיפול] תופסים אותי כאימא מוערכת. אימא שלא מוותרת. כי מזמן יכולתי לוותר אבל לא מוותרת ואימא ששואלת וחוקרת ובודקת ובסך הכול אחלה אימא" (הורה לקטינה).

מנגד, חוויות של בוגרים והורים לבוגרים, המתייחסות להתערבויות שהתקיימו בעבר, העלו תמונה של חוסר כבוד, זלזול ופגיעה במעמדו של ההורה, כפי שעולה מציטוט זה המתאר את החוויה מנקודת מבטה של הבוגרת:

"אני זוכרת את עצמי כילדה בת 12 יושבת מחוץ לחדר הישיבות עם אבא שלי ועם המדריך שלי מהפנימייה... בסוף[הדיון] אבא שלי נכנס בלעדיי כדי שיודיעו לו מה הוחלט ואני נכנסתי אחרונה כדי שיבשרו לי את ההחלטה. היחס המזלזל והמקטין של אנשי המקצוע כלפי אבא שלי וההשפלה שלו מולנו, הייתה קשה לו אבל גם הייתה קשה לי. חשוב לזכור שהוא עדיין האבא והתנהלות כזו גורמת למחיקה שלו כהורה, מדרדרת ומרחיקה את הקשר בין ההורה לילד ומלמדת את הילד בין היתר לא לכבד את ההורה שלו, גם אם זאת לא הכוונה זה נזק שנעשה" (בוגרת).

"לא היה לה [לעו"ס לחוק הנוער] מסננת... מה להגיד מול ילד... היה אפילו יוכוח עם האימא מולנו. את יכולה לגדל אותם? את יכולה? איזה הטחות, איזה האשמות... יש דרך לעשות את הדברים. מול ילדים את לא עושה את הדברים האלה. כאילו יש דברים שתשמרי רגע לשיחות של אחרי. אנחנו לא אמורים להיות בסיטואציה הזאת... ואת כל הזמן באיזה קונפליקט עם עצמך, מצד אחד אני ילדה ואני רוצה לגונן על אבא שלי ואני עומדת מול אשת מקצוע, כאילו מאוד מוערכת, שאת יודעת, את צריכה גם להתנהל כי את כל הזמן מפחדת מה היא יכולה לגזור עליך..." (בוגרת).

"היא הטיחה מול אבא שלי ומול השופט כמה אבא שלי אין לו מסוגלות הורית וכמה הוא לא מסוגל וכמה הוא לא יכול... ולא הסתכלה לרגע לקושי, כאילו בכלל הקשיבה... לא הסתכלה על הקושי שלו ולא על הקושי שלנו. כאילו גם על הקושי של אבא שלי להתמודד מול המילים האלה, אני זוכרת שזה היה, זה היה קשוח, זה היה ממש על גבול ההשפלה. [רצינו] שמישהו יראה אותנו. כאילו די להיות שקופים" (בוגרת).

חשיבות השמירה על הקשר עם המשפחה

בחלק מן המקרים עלה כי שמירה על קשר עם המשפחה לא היטיבה עם הילד ואף פגעה בו, כמו למשל במצבים שתוארו לעיל שבהם קטינים חוו אלימות בבית בזמן חופשות מן המסגרת. עם זאת, מרבית המשתתפים הדגישו את החשיבות שבשמירה על קשר עם המשפחה ואת הערך שהיה לכך עבורם ועבור הצלחת ההשמה:

"הייתי תופס את העובדת הסוציאלית... ושואל אותה, "מה קורה, היה טלפון? דיברתם? מה שלום אימא... מה מסרו לי מהבית?" הייתה מעטפת יפה, הרגשתי שיש צינור של קשר, תקשורת לבית כל הזמן... ותמיד קיבלתי ממנה מידע ומסרתי מידע וזה היה מדהים בקטע הזה" (בוגר).

אחת הקטינות תיארה את חיזוק הקשר שלה עם אימה ככזה שתרם להערכה כלפיה בעקבות היציאה למסגרת:

"המקום הזה גרם לי להעריך את אימא שלי עוד יותר. אני מכבדת אותה עוד יותר. וכאילו גם, הקשר שלי איתה נהיה הרבה יותר טוב. כאילו תמיד היה קשר טוב. אימא שלי תמיד הייתה 'אני כאן בשבילך' ודברים כאלה. אז זה עוד יותר חיזק את הקשר שלי עם אימא שלי וגם כאילו מרגיש לי מבחינת הגבולות, אני לא צריכה שיגידו לי, אני יודעת כאילו לעשות לעצמי" (קטינה).

קטינה אחרת תיארה כי במשך שהותה במסגרת חוץ-ביתית הקשר עם אימה התאחה והתקרב עם הזמן:

"לא דיברתי איתה... בגלל שכאילו כל פעם הייתה מאשימה אותי בדברים שלא עשיתי. אז לא יכולתי להסתכל עליה. ואז בעצם נכנסתי למשפחתון, לא הייתי איתה בקשר עם אימא, העו"סית ניסתה לגשר בינינו, כי בכל זאת, זה חשוב שתהיה לי דמות הורית... לאט לאט באמת הקשר עם אימא חזר. נסעתי אליה לביקורים עם בת שירות, ואז לבד, ולאט לאט הקשר איתה חזר" (קטינה).

המשתתפים תיארו חוויה של ניתוק ו"קריעה" מן המשפחה ואת ההשפעות השליליות של כך עליהם, ובהן תחושות קשות של נטישה והאשמה עצמית של ילדים בהוצאה שלהם:

"לקחת אותו [את הילד], לקרוע אותו, לנתק אותו מהורים, הוא חושב שהוא לא בסדר. הילד חושב שהוא בעייתי ואף אחד לא רוצה אותו ומוותרים עליו... אם ההורה לא בא איתו ביחד למסגרת אז כאילו ויתרו עליו, מסרו אותו, לא באים לבקר ואין קשר, הילד חושב שהוא ננטש" (בוגר).

"חייתי שנתיים בלי הורים, בלי אף אחד, היה נתק גדול... לא היה שום שיתוף ביני לבינם ולא התייעצנו ולא היה עם מי לדבר. בקושי נתנו טלפון להגיד משהו... אם היה אפשר לחבר את זה ולעשות את זה ביחד... לפעמים החיים מורכבים ואי אפשר לחיות בבית... אפשר לקחת למסגרת עם ההורים, להשאיר, לדאוג פעם בשבוע לביקור, טלפון פעמיים בשבוע. להשאיר משהו ביחד. כי זה קשה אחר כך" (בוגר).

אחת הקטינות תיארה את הקושי שחוותה בשל תדירות המפגש הנמוכה עם האחים שלה:

"זה דבר בסיסי להביא לילד לראות את האחים שלו... אנחנו כאחים לא יכולים להיפגש פעם בשלושה חודשים... כל מה שקורה בשנה אחת במשפחה קורה במפגש אחים, אז זה קצת יותר מדי קשוח... עצם זה שאנחנו נפגשים פעם בשלושה חודשים קצת מקשה על הקשר" (קטינה).

חשיבות שיקום התא המשפחתי

המשתתפים, הורים וילדים, הדגישו את החשיבות שבשיקום המשפחה גם ובעיקר כדי שהיא תוכל להוות עוגן עבור הילד תוך כדי ההתערבות במסגרת חוק הנוער ובהמשך:

"ביקשתי עזרה, וקיבלתי עזרה... הייתי צריכה לשקם את החיים שלי כדי שאני אוכל לעזור לילדים שלי, כי בלי שאני אשקם את עצמי לא היה מקום לטפל בילדים" (הורה לבוגר).
"אני חושב שההבנה, וזה קשה, שזה עסקת חבילה. זה לא רק הילד. יש פה משפחה שכולה צריכה עזרה" (בוגר).

לצורך שיקום התא המשפחתי והמסוגלות ההורית לטיפול בילדים, הורים לבוגרים ציינו כי הם זקוקים לכלים ומיומנויות להתנהלות היום-יומית:

"אני חושבת שבעניין של הדרכת הורים, שהרווחה תיקח את זה על עצמה... כי הדבר החשוב הוא לפעול ביום יום... לדעת להתייחס לסיטואציות, לדעת איך להתנהל מול ילד שנופל" (הורה לבוגרת).

כמו כן הם תפסו את מתן הסיוע כבעל משמעות במניעת מצבי קיצון או הסלמתם:

"לא לחכות שתהיה הידרדרות. להתקשר להורים ולהגיד (ב)מה אתם צריכים עזרה... הצורך שלנו בתור הורים הוא יותר שתבוא המערכת ותעזור לנו, ותיתן לנו את המענה שאנחנו צריכים... ולא להגיע למצב שאנחנו צריכים אותם רק כשבאמת כאילו הגענו לקצה. כי הרגשתי שקיבלתי מענה רק כשהגעתי לקצה" (הורה לבוגרת).

שיתוף הורים

בראיונות עם ההורים עלתה החשיבות של שיתוף והשתתפות שלהם בהליכי חוק הנוער. חשיבות השיח עם ההורים ומתן מידע באופן מלא ושקוף מקבלים משנה תוקף על רקע המורכבות הרגשית של החלטות במסגרת חוק הנוער, שעלולות להחוות כמתקפה על ההורות, ההתמודדות עם המשמעויות של אותן החלטות וההשפעות הנרחבות שלהן על התא המשפחתי כולו. נמצא כי בדומה לילדים, גם שיתוף של הורים אינו בינארי ומתקיים על פני רצף דומה הנע בין היעדר שיתוף, דרך שמיעת עמדתם של ההורים ועד השתתפות פעילה.

1 | היעדר שיתוף

בדומה לממצאים שעלו בנושא שיתוף ילדים, גם בקרב ההורים נמצאו מקרים וחוויות של חוסר שיתוף שלהם בהליכים שונים של התהליך תחת החוק, אך במידה מועטה יותר. כמו אצל הילדים, גם תיאורי ההורים מדגישים כי עצם נוכחותם בהליכים ובדיונים אינה מבטיחה שותפות בפועל, ולעיתים היא נחווית כמתרחשת "מעל לראש", מאיימת ומפחידה.

באחד המקרים, הורה תיאר היעדר שקיפות שהיא בגדר הסתרה פעילה:

"לפעמים היו מסתירים דברים, פתאום אתה מגלה שזה לא ככה. [צריך] להגיד את האמת להורים וגם לילדים... לשתף בדבר הנכון, שלא יגידו, זה חוק שאי אפשר להגיד לכם אותו, זה דבר שאי אפשר למסור להורים. אין, אתם חייבים למסור כל מידע קטן, להורים. זה חשוב שההורים יהיו מודעים" (הורה לבוגר).

2 | יידוע

בשונה מחוויותיהם של הורים לבוגרים אשר סיפרו כי השתתפותם הפיזית לא הבטיחה השתתפות אמיתית ואיכותית, נמצא כי חוויותיהם של הורים לקטינים בהווה היו חיוביות הרבה יותר, בעיקר בהקשר של הכנה לתהליך

ויידוע בשלביו השונים. הורים לקטינים תיארו הנגשה של השיח, מתן מידע והכנה לפני הדיונים ובמהלכם. ממצא זה עשוי לבטא את השיפור שחל ביחס אל ההורים ובדרכי התקשורת עימם.

אחת האימהות תיארה תהליך הכנה משמעותי לקראת הוועדה:

"העובדת סוציאלית שלי תמיד, כל ועדה לפני, היא אמרה לי מי הולך לשבת, מה ההרכב, מה הולכים להגיד, מה, נגיד היא הוציאה איזשהו דוח שהיינו עוברות עליו ביחד כאילו, מה את רוצה להוסיף, מה את רוצה שיהיה?" (הורה לקטינה).

אם נוספת תיארה בהירות שפתית והנגשה של השיח המקצועי בדיון. ההתנהלות השקופה בדיון תרמה לחוויה של שיתוף פעולה בינה ובין אנשי המקצוע:

"כל אחד שישב הוא הסביר מי הוא ומה הוא, כל אחד מהם, והיינו באיזושהי תוכנית, הסתכלנו רגע מה קורה עם הילדה ומה היא צריכה, מה הצורך שלה, איך אנחנו רואים אותה בהמשך, איזה טיפולים היא צריכה והכול היה בשקיפות מלאה... ואם יש דברים שלא הבנתי שאלתי ודאגו להסביר לי ככה בשפה שאני יותר אבין" (הורה לקטין).

עלתה החשיבות של הכנת ההורים לקראת דיונים פורמליים גם ברמה הרגשית:

"היא הסבירה לי שהיא עובדת סוציאלית לחוק נוער, היא הסבירה לי שיהיה לנו ועדת החלטה, שבועדת החלטה יחליטו מה קורה איתנו, הסבירה לי שהיא לא נגדי שהיא לטובתי, היא הסבירה לי שגם זה שהם שמים את הילדים במקומות, זה לא אומר שהם זורקים אותי, אלא שיעזרו לי, וזה באמת כן היה, היא הסבירה והסבירה, בהתחלה את לא כל כך מבינה, כי את גם אימא צעירה ולא מבינה, מה זה ועדת החלטה? מה הם יחליטו? מה הם יעשו?" (הורה לבוגר).

"[הם אמרו לי] אל תפחדי, אין מה, זה לא, זה לא פלילי, זה לא שהוא עשה משהו רע, אבל לפי חוק נוער אנחנו חייבים הסכמה של ההורים להוציא את הילד מהמסגרת של הבית בשביל שיעשה לו טוב, שנמצא לו מסגרת, שהוא לא יסתובב ברחובות ויהיה עבריין. הוא לא כמו שאר הילדים שלך, הוא רק מסתבך. הוא פשוט הסתבך. או שייפול לסמים או לאלכוהול, וחבל על הילד. ואתם משפחה טובה, אתם לא משפחה רעה" (הורה לבוגר).

3 | היוועצות

הורים תיארו כי חוו בדיונים השתתפות ומתן אפשרות אמיתית, כנה ומכבדת להביע את עמדתם אף על פי שהחלטה שהתקבלה בסופם הייתה בניגוד לעמדתם:

"הרגשנו [בדיונים] שהתייחסו אלינו בכבוד, כלומר כן שמעו את דעתנו, לא הרגשתי זלזול במי שאנחנו... הרגשנו שכן מעריכים אותנו וכן מקשיבים אבל כמו שאמרתי, היה לנו קשה לראות שבסופו של דבר לא מקשיבים להמלצה שלנו... בסופו של דבר, מי שהחליט באותה תקופה, זה הייתה הרווחה בשילוב המוסד [המסגרת]" (הורה לבוגרת).

4 | מעורבות פעילה ותחושת השפעה על קבלת ההחלטות

רמת השיתוף בקרב הורים לקטינים נמצאה גבוהה יותר מבחינת היקפה ותוכנה מרמת השיתוף שנמצאה בקרב הורים לבוגרים. אחת המשתתפות סיפרה כי הרגישה שאנשי המקצוע משקפים לה את המצב ומייעצים לה בקבלת ההחלטה:

"ומה שיפה שם זה שהם נותנים לך את הבמה, את המקום לדבר, הם כותבים ומתייחסים לזה ברצינות. זאת אומרת נתנו לי את ההרגשה שאיפשהו בסוף זה החלטה שלי. זאת אומרת הם נותנים לי את האינדיקציה, מראים לי ככה את התמונת מצב ובסוף את מחליטה. כאילו את זאתי ש... זה מה שאני הרגשתי" (הורה לקטינה).

במקרים אחרים הורים לבוגרים סיפרו כי הצליחו להשפיע על ההחלטה כשהיו נחושים בדעתם ובעמדותיהם:

"פקידת הסעד רצתה שהבת שלי תגיע למעון ואני לא הסכמתי בשום אופן שהיא תלך לזה, והשופט הבין וכיבד את ההרגשה שלי, וגם היא לא נלחמה בי, כשהיא הבינה שזה מה שאני רוצה בשביל [הבת] אז היא כיבדה את זה" (הורה לבוגרת).

עוד עלה שסוג כזה של מעורבות עשוי לגייס את ההורה לשיתוף פעולה ולקחת אחריות לטובת הילד:

"בית משפט אמר שהיא [הילדה] צריכה ללכת למקום שיכול יותר להכיל אותה... ואני לא הסכמתי, פה אני עמדתי מולו ואני אמרתי מי שיטפל בה זה אני, ומי שיעזור לה זה אני, ובאמת בית משפט נתן לי את האופציה" (הורה לבוגר).

5 | עמדות ההורים כלפי השיתוף

הורים תיארו כי בהסתכלות לאחור הם מכירים גם בהשפעות השליליות שעלולות להיווצר משיתוף מלא הכולל גם השפעה על קבלת ההחלטות.

השפעות אלו יכולות לנבוע ממעורבותם הרגשית ומן הקושי להסתכל באופן "נקי" על טובת הילד בנפרד מרצונו. במקרים כאלה, ייתכן שמתן יכולת הכרעה להורה אינה בהלימה עם טובתו של הילד:

"הם נתנו לי את הבמה שלי, נתנו לי את המקום שלי, שזה ימשיך ככה, יפה מאוד. כששופט מתייחס, כששופט ככה שם את העמדה של האימא, כאילו אני הרגשתי קצת יותר גבוה מהעמדה של הרווחה, זה יפה. אבל זה לא תמיד נכון" (הורה לקטינה).

"[העו"ס לחוק נוער] אמר לי תסמכי על הניסיון שלי, אני אומר לך שהיא חייבת מקום סגור, יעזרו לה גם שם, ומהצד השני יש גם את הילדה: 'לא, אימא, בבקשה, אל תסכימי איתם עם הרווחה' ופה ושם והיא ממש איפשהו ישבה לי על הרגש. ואז היה את השופטת שהיא אמרה מה אני חושבת ומה אני רוצה והיא שאלה את הילדה... והשופטת פסקה לטובתנו... טעות... אז כן יכולנו לשמור אותה, אם הייתי מתעקשת והייתי הולכת עם הדעה של [העו"ס] ומה שהוא ראה ומה שהוא חשב, פה אני עשיתי טעות" (הורה לקטינה).

בחלק זה יובאו ממצאים חשובים נוספים, שלא נכללו בתמות שהוגדרו עד כה. בתוך כך עלו ובלטו הנושאים האלה: נטייה לאשמה ואף חרטה על חשיפה המצב, תפיסות של ילדים את עצמם וכוחות שזוהו או בוטאו על ידי המשתתפים.

נטיית הילד להאשמת עצמו

חלק ממשתתפי המחקר הביעו אשמה וחרטה על חשיפת המצב שבגללו הוחלט להוציאם מן הבית:

"אני רואה את אימא שלי בוכה על הספה, כאילו מתרסקת ומסתכלת עליי במבט, לא זוכרת, או מאוכזב או שונא או כאילו משהו באזור... גם אני לא חושבת שהייתי בדיוק שלמה עם מה שעשיתי, כי אחר כך ממש התעצבנתי על זה, אחר כך התחרטתי על זה קצת, הרגשתי שעשיתי לה לא נכון" (קטינה).

בריאיון עם בוגר עלתה חוויה מורכבת שבה לצד ההכרה שההתעללות הייתה אסורה ושאין לה הצדקה, עלתה תחושת אשמה על חשיפתה:

"אבא שלי התעלל בי ובמקום להיסחף לזה הבנתי שזה לא טוב, שזה כואב לי, שזה שלילי, גם אם אני לא ילד טוב והלכתי נגד כל החוקים... ילד שהולך למשטרה... מתלונן על אבא שלו... ראש המשפחה... הוא יכול להכניס אותו לכלא... רק היום אני יכול להבין את הסכנה של זה. הוא היה יכול להיות בכלא כל החיים שלו בעצם, ואז אימא שלי הייתה חד-הורית" (בוגר).

בוגרים נטו להאשים את עצמם בכך שהוצאו מן הבית וייחסו החלטה זו להתנהגותם הרעה, לאופיים או מזגם הקשה, לעיתים תוך דיס-אינטגרציה עם הסיבה להוצאה בפועל ורגע לאחר שתיארו את הנסיבות להוצאה כמו ילדות בצל הזנחה קשה, חוסר תפקוד הורי ולעיתים אף אלימות והתעללות. לדוגמה, אחד הבוגרים סיפר על חוסר מסוגלות של שני הוריו לגדלו:

"אימא שלי היא אישה שהיו לה קצת בעיות, התפרצו לה בעיות נפשיות כנראה והיא לא יכלה לגדל אותנו כמו שצריך, אז החליטו להעביר אותנו למשפחה אומנת. אבא שלי היה איתו כל מיני בעיות. בקיצור זה לא היה באמת הורים שיכולים לגדל את הילדים שלהם" (בוגר).

ומיד בהמשך הוא קבע כי הסיבה שהוצא ממשמורת הוריו, שלא כמו אחיו הקטן שנשאר כתינוק עם אימם, נעוצה בכך שהוא "בעייתי מאוד":

"אימא שלי ברחת עם אח שלי קטן תינוק היה בן שנה, היא הלכה איתו להורים שלה, היא לא יכלה גם איתי ביחד, הייתי בעייתי מאוד" (בוגר).

ילדים אחרים סיפרו:

"הייתי היפראקטיבי כזה, הייתי מופרע. הייתי פרא. אני גם מודה אבל אי אפשר לשפוט ילד בן 6. עשיתי צרות בבית ספר והרבה בלגן" (בוגר).

"עשיתי בלגן שברתי לה את הבית. אני הייתי אלים, הייתי פרא, באמת, מופרע, בצדק. והיא לא הסכימה שאני אחזור אליה, היא רצתה שאני אלך לפנימייה אבל יותר טובה. אז חיפשו משהו יותר טוב והעבירו אותי לשמה" (בוגר).

כוחות

המושג "כוחות" בהקשר של ילדים ובני נוער מתאר את מכלול הכישורים, היכולות, המיומנויות, הכישרונות, הנכסים והמשאבים הנמצאים ברשותו ובסביבתו של הילד/הנער, אך גם ניתנים לגיוס, פיתוח והעצמה. במחקר נמצא כי בשנותיהם תחת חוק הנוער פיתחו, גילו או העצימו הילדים ובני הנוער את כוחותיהם, את חוסנם ואת שרידותם.

מקובל לסווג כוחות בהקשרים של קבוצות שונות באוכלוסייה, בהן אוכלוסיית ילדים ובני נוער, לשלושה סוגים: אישיים, בין-אישיים וסביבתיים (אלפסי ואח', 2023). להלן נתייחס לכוחות תחת הקטגוריה של כוחות אישיים וכוחות סביבתיים:

כוחות אישיים הם תכונות, רכיבי אישיות ומשאבים המצויים בילד או בנער. אלו יכולים להיות כישוריו, שאיפותיו האישיות, יכולותיו הייחודיות, תקוותיו וחלומותיו וכן ידע שהושג ואסטרטגיות התמודדות שפיתח בעת התמודדות עם קשיים ואתגרים בחייו. הכוחות האישיים שעלו מן הראיונות הם חוסן ושרידות וכן ערך עצמי ותחושת מסוגלות. חלק מן המשתתפים תיארו כוחות המצויים בהם שהם חלק מאישיותם, כאלה אשר שמרו והגנו עליהם, הגבירו את החוסן והשרידות שלהם:

"תמיד היה משהו טמון בי בפנים, הייתי חזקה מאוד... אף פעם לא נתתי לאף אחד לנצל אותי, גם לא לגברים, תמיד הייתי כאילו, לא יודעת, פשוט הייתי ילדה חזקה" (בוגרת).

אחרים תיארו את נסיבות חייהם ואת הקשיים שחוו, ככאלה שחיזקו וחישלו אותם:

"כל הדברים הרעים שעברתי בסופו של דבר למדתי לקחת אותם ולעשות מזה משהו שמחשל אותי, משהו שיכול להניף אותי גבוה יותר, משהו אולי שבעזרתו אני גם יכולה לעזור בעתיד איכשהו לאנשים באיזושהי דרך" (בוגרת).

"הבנתי שאם אין אני לי מי לי, וההישרדות שלי בחיים היא שאני דואג לעצמי, אני צריך להצליח, אני צריך לרכוש מקצוע, אני ארוויח כסף, אני אקנה בית" (בוגר).

חלקם התייחסו לערך העצמי ולתחושת המסוגלות:

"ולאן שהצלחתי להגיע כל ההישגים האלה זה בזכות עצמי... בא לי ללמוד פילוסופיה זה נושא שמאוד מרתק אותי וזה תואר שצריך לעשות בשבילו בגרויות... אבל אם אני ארצה בעתיד אני אעשה את זה, ללא ספק" (בוגר).

"השלמתי ממש את הפערים. לא את הכול, אבל השלמתי בטירוף, חרשתי את החיים, הצטרפתי לכל פרויקט ותגבור שהיה, גם של בית הספר, גם של הפנימייה, והיו הרבה, להשלים" (בוגר).

כוחות סביבתיים הם כוחות הנמצאים מחוץ לאדם – במשפחתו, בקהילה שאליה הוא משתייך, בסביבתו הקרובה, בחברה ובתרבות שלו. כוחות אלו עשויים להיות ברמת המיקרו, כמו אדם משמעותי כמקור תמיכה או משפחה תומכת, קהילה חזקה ומלוכדת ונגישות לתשתיות ולשירותים חברתיים, וברמת המאקרו בהיבטים של מדיניות, פוליטיקה והלך רוח ציבורי המיטיב עם הפרט ועם מטרותיו (אלפסי ואח', 2023).

"הם [ההורים] לא נלחמים עליי אז יש לי את חברה שלי, יש לי את הפנימייה, יש לי את החברים שלי, יש לי את העולם שלי" (בוגר).

"אני חושב שכל ילד צריך איזו דמות כזאת שתראה לו את האור בקצה המנהרה, שהוא יוכל לבכות לה. מישהו שיראה לו שאפשר, מישהו שיאמין בו" (בוגר).

4 אתגרים בניהול המחקר

רגישותו של נושא המחקר ועולמות התוכן שבהם הוא עוסק, כמו גם אוכלוסיית המחקר אשר בחלקה נמצאת תחת הליכים משפטיים פעילים, הציבו אתגרים ייחודיים מבחינה מקצועית, מתודולוגית ואתית בשלבי המחקר השונים: גיוס המרואיינים, מהלך איסוף הנתונים וניתוח הממצאים.

1 | המחקר עוסק באוכלוסייה פגיעה ורגישה של ילדים ובני נוער בסיכון. גילם של הילדים והנטייה לרצות בעלי סמכות, עולמות התוכן שבהם עסקו הראיונות (מצבי סיכון, התעללות והזנחה) וכן חוויתם וחווית ההורים כשמדובר בהתערבות סמכותנית כופה של המדינה, הצריכו התאמה של פרוטוקול הראיונות ושל צוות המראיינות להיבטים אלו. על כן, הוחלט כי צוות המראיינות יורכב מחוקרות שהן עובדות סוציאליות בהכשרתן ובעלות היכרות וניסיון קודמים עם נושאי המחקר ואוכלוסיית המחקר. עוד הוחלט להכשיר הכשרה ייעודית להתמודדות עם מצבים שונים שעלולים לעלות בריאיון.

2 | ביצוע הראיונות עם קבוצות המשתתפים אשר בנוגע להם יש בהווה התערבות מתוקף החוק הצריכו את התגייסות העובדים בשטח בכל הדרגים (מנהלת תחום חוק הנוער, מפקחות במחוזות, עו"סים לחוק הנוער ברשויות המקומיות) לאיתור מרואיינים מתאימים להשתתפות במחקר, ליישוג ולגיוס. לאחר גיבוש רשימות המרואיינים המלאות, נדרש אישור של נשיאת בית המשפט לנוער להשתתפותו של כל מרואיין. מהלך זה התארך מעבר למתוכנן ונמשך כ-12 חודשים (מחודש ספטמבר 2023 עד חודש ספטמבר 2024). משום כך, בחלק מן המקרים חלף זמן רב מרגע קבלת הסכמת המשתתפים להתראיין ועד לביצוע הריאיון, וחלק מהם נשרו.

3 | כחודשיים לאחר אישור הצעת המחקר פרצה מלחמת חרבות ברזל, ובעקבותיה הפסיקה הוועדה את פעילותה וכפועל יוצא הוקפאה גם התקדמות המחקר לכשלושה חודשים. משום כך נדרש גיוס מחדש של מרואיינים שאיתם נוצר קשר טרם המלחמה לצורך הסבר על המחקר ותיאום הריאיון, אך בפרק הזמן שעבר, חלקם חזרו בהם מן ההסכמה להשתתף במחקר והיה צורך לגייס מרואיינים אחרים. כמו כן בשל המלחמה והקפאת המחקר, שלוש מתוך שש החוקרות המראיינות שגויסו והוכשרו לצורך ביצוע הראיונות, לא יכלו לבצע אותם עקב גיוס לשירות מילואים ושינוי שחל בנסיבות האישיים והמקצועיות.

4 | באחד הראיונות עם הקטינים עלה מידע המחייב בדיווח על פי חוק (ס' 368 ד' לחוק העונשין). כאמור, כל ריאיון נפתח בקבלת הסכמה מדעת שבו הובטחה למשתתפים סודיות ואנונימיות ושימוש בתוכן לצורכי המחקר בלבד. עם זאת, הוגדר סייג ולפיו יועבר מידע אם יתחייב לפי חוק. מצב זה הציב בפני צוות המחקר התמודדות עם דילמה אתית שדרשה איזון בין שמירה על סודיות משתתפי המחקר ובין חובתן החוקית, המוסרית והמקצועית לדווח. על פי ההנחיות שנמסרו מראש למשתתפים, נערכה שיחה עם הנער ובה הוסברו תהליך הדיווח ומשמעותו, וניתנה לו האפשרות לבחור כיצד יועבר המידע. המידע הועבר לגורמים המוסמכים ברגישות ובאופן ששמר על פרטיותו של הנער. נוסף על כך ועדת האתיקה של מכון ברוקדייל עודכנה כדי להבטיח את עמידת המחקר בכללי האתיקה.

1 מגבלות מתודולוגיות

המחקר התבסס על גישה איכותנית, שאפשרה להעמיק בהבנת חוויותיהם, תפיסותיהם ופרשנויותיהם של המשתתפים, והניבה תובנות עשירות אשר לתפיסותיהם ולצורכיהם כמקבלי שירות. אולם אלו אינם ניתנים להכללה על כלל מקבלי השירות מתוקף חוק הנוער, ובמסגרת מחקר זה לא הייתה שאיפה לכך. עם זאת, בהמשך למחקר זה, מומלץ לבצע בעתיד מחקר במתודולוגיה כמותית, אשר יאפשר לבחון את היקף ומידת הטמעת השינויים שיבוצעו בחוק ויאפשר להשליך את הממצאים על אוכלוסיית מקבלי השירות בכללותה – ילדים, בני נוער ומשפחותיהם המטופלים מתוקף חוק הנוער.

זאת ועוד, ניתוח הנתונים נעשה בגישה תמטית והממצאים משקפים את נקודות המבט של המשתתפים, ואלו נותחו ועובדו לכדי יחידות משמעות על ידי החוקרות ובהתאם לפרשנותן. על כן, החוקרות חיזקו את מהימנותו באמצעות תיעוד שיטתי של הראיונות (הקלטה, תמלול) והפחתת הטיות אפשריות. בין היתר באמצעות ניתוח ראשוני של הנתונים על ידי שלוש חוקרות וגיבוש הסכמות על הפרשנות ועל אופן הקידוד של התמות ובאמצעות הקפדה על כך שחוקרת לא תנתח לבדה ריאיון שהיא עצמה ערכה.

2 מאפייני המדגם

המשתתפים נבחרו על ידי הגורמים המטפלים בהם, דבר שעשוי להוביל להטיה בבחירת מקבלי שירות שיש להם ברית טיפולית מבוססת עם המטפלים, או כאלה שההתערבות עימם נתפסה כמוצלחת. משתתפים עם חוויות שליליות במיוחד או כאלה שנמצאים בקונפליקט עם המערכת עשויים שלא להיות מיוצגים באופן מספק.

זאת ועוד, על אף המאמצים שנעשו להבאת קולן של קבוצות שונות באוכלוסייה מבחינת רקע דתי ותרבותי, מצבים חברתיים-כלכליים וכן להבטחת איזון מגדרי ומגוון של גילים, חלק ממאפייני המדגם ובעיקרם גיל הקטינים, מצבם החברתי-כלכלי ודתם נותרו הומוגניים. כמו כן בשל הגישה שהייתה זמינה בעיקר למקרי צווי הוצאה ממשמורת, לא נכללו במדגם משתתפים שצו השגחה בקהילה חל עליהם.

3 הטיית תגובה חברתית ורצייה חברתית

אף שעקרון האנונימיות הודגש בתחילת כל ריאיון, ייתכן כי המשתתפים, ובפרט הילדים, נטו להשיב על פי הציפיות הנתפסות של החוקרות. ילדים עשויים לראות בחוקרות נציגות של המערכת ולענות על פי תפיסה זו, מה שעשוי להביא להטיה בתגובותיהם.

חוק הנוער (טיפול והשגחה) התש"ך-1960 נועד לספק מסגרת משפטית וחברתית המגנה על ילדים ובני נוער במצבי סיכון וסכנה בישראל, והוא ממלא תפקיד מרכזי בהגנה עליהם. מטרת החוק היא להבטיח את טובתם ובכלל זה: להגן על הילדים ולשמור על רווחתם בהליכים שמתקיימים בעניינם, בהחלטות שמתקבלות בנוגע להם ובפעולות הננקטות בעניינם לפי חוק זה. זאת מתוך הכרה בפגיעותם הייחודית של ילדים, בזכותם להגנה מיוחדת ובחובת המדינה להבטיח את טובתם.

מחקר זה ליווה את עבודת "הוועדה הציבורית לבחינת דרכי הטיפול וההליכים בנוגע לילדים בסיכון לפי חוק הנוער (טיפול והשגחה), תש"ך-1960". מטרתו המרכזית הייתה לשקף בפני חברי הוועדה את החוויות והעמדות של מקבלי השירות בעבר ובהווה בנוגע להתערבויות שנעשו בעניינם מתוקף חוק הנוער, תוך מתן דגש בצמתים מרכזיים ובמפגשים עם בעלי התפקידים הפועלים במסגרת החוק. ההיגיון שביסוד המהלך הזה נטוע בתפיסה ולפיה הידע הנמצא אצל מקבלי השירות הוא ייחודי ובעל ערך, קשה לחלצו בדרכים אחרות והוא עומד בזיקה ישירה עם האמנה הבין-לאומית לזכויות הילד (סעיף 12 – זכות הילד להשתתפות). המחקר מבטא הלכה למעשה עיקרון זה, ומבקש להבטיח שהליכי בחינת החוק וההמלצות בנוגע לו יביאו בחשבון את קולם וניסיונם של אלו שחייהם וגורלם מושפעים ממנו ישירות.

ממצאי המחקר מעלים פער מסוים בין חזון החוק והמטרות הנגזרות ממנו ובין יישומו בפועל, וחושפים את המורכבות והאתגרים הניצבים בפתחה של מערכת הגנת הילד בכל הנוגע להגנה על ילדים ובני נוער בסיכון, לטיפול בהם ולהשגחה עליהם ולאיוזון בין זכויותיהם. המערכות, באמצעות בעלי התפקידים בהליכים השונים מתוקף החוק, נושאות באחריות, לא רק במניעת פגיעה בילדים, אלא גם בהבטחת סביבה מצמיחה ומיטיבה המאפשרת ומעודדת התפתחות על רכיביה ובהבטחת הרווחה הרגשית שלהם. בתוך כך, האתגר המרכזי של חוק הנוער, כפי שעולה גם ממחקר זה, הוא בשמירה על מוגנותם ושלומו של ילדים במצבי סיכון תוך שמירה על זכויותיהם ומימושן במלואן ומתן מענים כוללניים לצרכים המגוונים במצבים רגישים. בדוח מוצגת תמונה מורכבת של הצלחות לצד כשלים ביישום חוק הנוער, תוך התייחסות לכל אחד מארבעת עקרונות האמנה הבין-לאומית לזכויות הילד.

משתתפי המחקר, מכלל הקבוצות – בני נוער, בוגרים והורים – הכירו בכך שההתערבות מתוקף חוק הנוער הייתה הכרחית, ולעיתים בלתי נמנעת לשם הגנה עליהם מפני מצבי סיכון שונים במשפחה ובקהילה, כפי שהתקיימו לפני התערבות החוק. אלו כוללים הזנחה, אלימות והתעללות מסוגים שונים לרבות עדות לאלימות, אולם גם מפני מצבים שבהם ההגנה על הילד היא לא מפגיעה בידי אחרים, אלא ממצבי סיכון עצמי, מצוקה רגשית או קשיים בתפקוד. ממצא זה נתמך במחקריהם של גילברט ואח' (Gilbert et al., 2011), היימר ופאלם (Heimer & Palme, 2016), לנסדאון (Lansdown, 2011) ות'ובורן (Thoburn, 2009) אשר הצביעו על כך שמערכות חקיקה ומדיניות מבוססות מדינה, כמו חוק הנוער, הן קריטיות במניעת התעללות והזנחה, תוך שיפור רווחתם הפיזית והרגשית של ילדים בסיכון. כאשר מנגנוני הגנה אלו מתוכננים ומבוצעים כהלכה, הם עשויים להוות גורם מכריע בהגנה על ילדים (סבו-לאל ואח', 2020; Heimer & Palme, 2011; Gilbert et al., 2011; Thoburn, 2009; Lansdown, 2011). עם זאת, ממצאי המחקר מצביעים על כשלים של המערכת ועל היעדר הגנה מספקת תחת מעורבות החוק. אלו כוללים היעדר השגחה וסיפוק צרכים בסיסיים במסגרות חוץ-ביתיות, היעדר פיקוח על הנעשה בהן, המשך חשיפה של ילדים למצבי סיכון במשפחתם ופגיעה בהם, היעדר כתובת זמינה נגישה לפניות או תלונות על המתרחש במסגרת ועד פגיעות שהתרחשו במסגרות עצמן, לעיתים בידי אנשי צוות. על ממצא זה לקבל תשומת לב מיוחדת, על רקע מחקרים נוספים שבהם נמצא כי היעדר מוגנות מותאמת עלול להעמיק את הטרומה שחוו ילדים בסיכון ולהגביר את הפגיעה והשפעותיה (Gilbert et al., 2011; Heimer & Palme, 2016; Lansdown, 2011; Thoburn, 2009).

עמדות מגוונות עלו גם בנוגע לחוק הנוער כמסגרת חוקית ולסמכויות הנגזרות ממנה, וכן בנוגע להשפעה שהייתה לה על חיי המשתתפים. קטינים ובוגרים תפסו את חוק הנוער כמנגנון חשוב שנועד להגן עליהם במצבי סיכון, והבינו שלעיתים יש הכרח במעורבות המדינה גם אם היא מנוגדת לרצון המשפחה או הילד. עם זאת, הם הדגישו, בדרכים שונות, את מחויבות המדינה להשתמש בסמכויותיה תוך מתן משקל מכריע לטובת הילד והכרה בהשפעה העמוקה שיש להחלטות אלו על חייהם. מתוך כך עלה הצורך בהתערבויות בעלות אופי שיקומי ולא מעניש הן עבור הילדים עצמם הן עבור ההורים, ובהתייחסות מעמיקה לצרכים, למאפיינים ולנסיבות האישיים של כל ילד.

המשתתפים, ובעיקר הבוגרים, תיארו את המעורבות מתוקף חוק הנוער, ובפרט את היציאה למסגרות חוץ-ביתיות, כחוויה מכוננת שהשפיעה עמוקה על חייהם והייתה גורלית בעיצוב מסלול חייהם לטוב ולרע. חלקם תפסו את ההתערבות כהזדמנות לשינוי מסלול חייהם, והיה לה חלק בגיבוש זהותם ובפיתוח עצמאותם. אחרים תיארו את ההשפעות השליליות של ההתערבות – פגיעה רגשית, פערים לימודיים, קשיים במערכות יחסים ותחושת בדידות מתמשכת. הקטינים, אף שעדיין חסרים את הפרספקטיבה ממרחק השנים, ראו חלקם את החוויה כהזדמנות לבגרות ועצמאות, אך גם הביעו תחושות של קושי, כאב, תלישות ובדידות וחששו שאלו ילוו אותם גם בחייהם כבוגרים.

משתתפים רבים הביעו תחושת אשמה וחרטה על עצם חשיפת המצב שהוביל להתערבות ולהוצאתם מן הבית, לעיתים עד כדי האשמת עצמם, התנהגותם או אופיים שכביכול היוו את הסיבה להוצאה מן הבית. גם כאשר תיארו בפירוט נסיבות של הזנחה או התעללות קשה, הם שבו והדגישו את תחושתם שהם היו הסיבה העיקרית להחלטה ולתוצאותיה, ולעיתים התקשו לחבר בין ההכרה בחוסר תפקוד הורי ובין ההבנה שדווקא מצבם הקשה דרש חשיפה והתערבות מבחוץ. לצד זאת, רבים הדגישו כוחות אישיים וסביבתיים שסייעו להם להתמודד ולהתחזק לאורך הדרך: הם תיארו חוסן ושרידות, גילוי יכולות ללמוד ולצמוח מתוך המצוקות והכירו במקורות כוח סביבתיים כמו חברים, צוותי חינוך או אנשי מקצוע שעמדו לרשותם. שילוב של שני ההיבטים הללו, הכאב והאשמה מול גילויי הכוח והמסוגלות, ממחיש את המורכבות הרגשית בחוויית הילדים והבוגרים שהתמודדו עם התערבות חוק הנוער.

הורים תפסו את מעורבות המדינה מתוקף חוק הנוער ככלי מרכזי בהגנה על ילדיהם מפני התנהגויות סיכון עצמי, במיוחד כאשר חשו קושי או חוסר אונים להתמודד בעצמם. לעיתים, הם חברו לאנשי המקצוע ולמנגנוני החוק כדי להבטיח הגנה משותפת לילד, ואף השתמשו בכלים שמעמיד החוק ליצירת מעטפת הגנה. עם זאת, בעוד חלקם ראו בצו בית המשפט כלי אשר מנע הידרדרות והגן על הילד, אחרים הביעו תסכול מכך שההתערבות לא הצליחה לספק פתרונות מספקים. התייחסויות מעטות עסקו במעורבות החוק בהקשר של קשיים הוריים או נסיבות חיים מורכבות, אך כאשר אלו עלו, הן הדגישו את התמיכה שקיבלו ההורים לא רק עבור עצמם, כחלק מתהליך שיקום המשפחה, אלא גם ובעיקר עבור הילד. ממצאים אלו עומדים בהלימה עם ממצאי מחקרים קודמים על אודות התערבות מדינתית להגנת הילד המדגישים כי כדי להשיג את מטרתם, עליהם להיות מותאמים למצבים ולצרכים הייחודיים של הילדים וגם של המשפחות (Featherstone et al., 2021; Munro et al., 2019), להיעשות בשיתוף פעולה עם ההורים (Bywaters et al., 2020) ותוך מעקב מתמשך, זמינות והתנהלות עקבית.

לצד ציר ההגנה הנגזר מן הזכות לחיים, הישרדות והתפתחות, במישור ההתפתחותי נמצא כי במקרים רבים סייעה מעורבות החוק בקידום התפתחות פיזית, קוגניטיבית וחברתית, תוך מתן תנאים מתאימים לשגשוג בסביבה חוץ-ביתית. הילדים והבוגרים הדגישו את החשיבות של מסגרות מסודרות ובטוחות, אשר סיפקו סדר יום מובנה, פעילויות העשרה ותמיכה לימודית שסייעו לצמצום פערים ולעידוד הישגים. אולם, נמצא כי הצלחת המענים תלויה ביציבות המסגרת ושלמעברים תכופים נמצאו השפעות שליליות על הרצף ההתפתחותי של ילדים (Smith, 2009).

במחקר הנוכחי עלו גם חסכים משמעותיים סביב היעדר סביבה לימודית עקבית ומעבר תכוף בין מסגרות, שלתפיסת המשתתפים גרם לפערים חינוכיים חמורים ולפגיעה מצטברת וארוכת טווח בהתפתחותם הלימודית והקוגניטיבית. תכיפות המעברים פגעה גם ביציבות החברתית של הילדים וביכולתם לבסס קשרים, שהובילו גם לתחושות של תלישות ובדידות. חוויה זו נתמכת במחקרים ולפיהם מעבר תכוף בין מסגרות פוגע בהישגים האקדמיים, אך גם ביכולת לשמור על קשרים

חברתיים יציבים, והשפיעו לרעה על יכולת הילדים לבסס קשרים ולהרגיש תחושת שייכות (Reynolds & Temple, 2022). המחקר מעלה תמונה מורכבת בכל הנוגע למימוש הזכות לאי-הפליה ולשוויון. בעוד בחלק מן המקרים התערבות החוק יצרה הזדמנויות לצמצום פערים, במקרים אחרים, המסגרות שנבחרו וההתערבויות שנעשו בהן שימרו ואף העמיקו את אי-השוויון ואת תחושת ההפליה. כך, חלק מן הבוגרים וההורים תיארו כיצד מסגרות חוץ-ביתיות אפשרו להם גישה למשאבים חינוכיים, חברתיים וכלכליים שהיו מעבר להישג ידם טרם ההתערבות. הזדמנויות אלו כללו תמיכה בלימודים, תגבורים והשתתפות בתוכניות למצוינות וסייעו ביצירת ניעות חברתית וצמצום הפערים בין ילדים ממשפחות מוחלשות לילדים אחרים. לצד זאת, עלו תיאורים המעידים על חוויות של הפליה וחוסר שוויון שהועמקו דווקא במסגרת ההתערבות החוקית: מעצם מעורבות החוק או במסגרות עצמן ולעומת בני גילם שאינם במסגרת חוץ-ביתית או על רקע המאפיינים האישיים.

הממצאים הנוגעים למפגש מקבלי השירות עם החוק על המערכות, המנגנונים ובעלי התפקידים הפועלים מתוקפו מעלים תמונה מורכבת הכוללת טווח רחב של חוויות ותפיסות. נמצאה שונות בחוויות ובתפיסות של המשתתפים בנוגע להליכים במסגרת הקהילה, לעו"ס לחוק נוער מבחינת איכות ותדירות הקשר עימה ולפיקוח על תוכנית ההתערבות וההשמה, וכן בנוגע להליך המשפטי לרבות החוויה בבתי המשפט והעמדה כלפי שופטי הנוער עצמם.

בכל הנוגע לתפיסת התפקיד ולקשר עם העו"ס לחוק נוער עלו פערים בולטים בין קבוצות המחקר. הרוב המוחלט של הממצאים בנושא זה חולצו מן הראיונות עם קטינים, בעוד בוגרים מיעטו להתייחס לעו"ס בתהליך ההתערבות, וחלקם כלל לא זכרו מעורבות עו"ס לחוק נוער בעניינם. שוליותה של העו"ס בחוויית הבוגרים עשויה ללמד על השינוי שחל בחשיבותה ובהכרה בה, שהתבסס עם השנים לקשר ישיר ורציף בין העו"ס לקטינים עצמם, וייתכן גם שהדבר נובע מן הזמן הרב שעבר מסיום ההתערבות. מנגד, כל הקטינים שהשתתפו במחקר זה הכירו את העו"ס ותפקידיה והיו עימה בקשר כלשהו. מרביתם תיארו חוויה מיטיבה מן הקשר עם העו"ס, ציינו זמינות ונגישות שלה, תיארו אותה כדמות משתפת ומתייעצת, אך אחרים חשו ריחוק, ולעיתים אף התנשאות או אי הבנה. עלה כי חשוב לקטינים להרגיש שהעו"ס עושה עבורם מאמצים כנים ואותנטיים, שהקשר עימה יהיה קרוב ואמפתי "בגובה העיניים". עוד עלה כי בעיני הקטינים ההרגשה שהם נשמעים ומובנים חשובה אף יותר מן ההחלטה עצמה שמתקבלת לבסוף.

תפקידיה של העו"ס לחוק כוללים איתור ילדים ובני נוער בסיכון, טיפול בהם, ייזום הליכים משפטיים וכן פיקוח ומעקב אחר מצבם ואחר ההתנהלות של המסגרות. עם זאת, חלק ממשותפי המחקר הביעו ביקורת על תפקוד העו"ס בכל הנוגע לרכיבי הפיקוח על מצבם: עלו עדויות על היעדר פיקוח מספק במהלך ביקורים וחופשות בבית, חוסר מעורבות בבדיקת תנאי החיים במסגרת החוץ-ביתית והיעדר הגדרתה של העו"ס לחוק הנוער ככתובת ברורה לפניות או תלונות. כמו כן תוארו קשיים רבים בגישה אליה ובכלל אל גורמים חיצוניים לקבלת עזרה. אלו לוו בתחושות של תסכול, בדידות, חוסר אונים והפקרה של המערכת. קטינים ובוגרים שחוו פגיעות והזנחה, תוך היעדר הגנה, תמיכה וכתובת למצבים אלו, פיתחו חוסר אמון כלפי המערכת, תחושה המלווה חלק מן הבוגרים שנים ארוכות לאחר סיום ההתערבות.

בקרב ההורים עלו תחושות מורכבות דומות. הם תיארו חוויות חיוביות בקשר עם העו"ס והתייחסו לזמינות, נגישות ונוכחות פיזית כאל תכונות מיטיבות התורמות לחיזוק הקשר והאמון. "הגדלת ראש" ומחוות של "לפנים משורת הדין" נתפסו כהתנהגויות שאינן חלק מדרישות התפקיד הפורמליות והייתה להן משמעות וחשיבות רבה. לצד זאת, סיפרו גם על היעדר זמינות ועל קשר שאינו יציב ורציף וכן על תחלופה גבוהה של עו"סיות לעיתים ללא הכנה, שהביאה לתסכול ואכזבה. אפשר להבין זאת על רקע ההשקפה של ההתערבות עם נושאים אישיים, מורכבים ולעיתים טראומטיים ולהקשרי ההתערבות: סמכותית, לעיתים פולשנית, העמדת איכות ההורות בספק ועוד.

ממצאים אלו תואמים ממצאים מן הספרות המדגישים את החשיבות של קשר אישי ואמפתי של עובדים סוציאליים עם ילדים בסיכון והוריהם, כמפתח להצלחה בהתערבויות לטווח ארוך (Turney & Tanner, 2011) ולשיפור בתוצאות ההתערבות עימם (Forrester et al., 2008). ממצאי המחקרים מחזקים את ההבנה כי יחסים בעלי משמעות ואיכותיים בין העובד הסוציאלי למקבלי השירות, ילדים והורים, הם רכיב קריטי להצלחת ההתערבות ולהגנה על הילד (Crittenden, 2008; Forrester et al., 2008; Munro, 2011; Ruch, 2005; Turney & Tanner, 2001).

החוויות של מקבלי השירות בבתי המשפט לנוער היו מגוונות: היו ילדים שדיווחו על הבעת אכפתיות, יחס אישי והרגשה שהשופטים הקשיבו להם ואפשרו להם להתבטא, ואילו אחרים תיארו את בתי המשפט כמוסד מרוחק ומאיים שאינו מתאים בהקשר של התערבות מתוקף חוק הנוער, חוו תחושות של ניכור וחוסר נראות ואף תיארו יחס משפיל משופטים. גם ההורים תיארו את בתי המשפט כמרחב לא מותאם לילדים ולמשפחות במצבי סיכון, הן מבחינת ההתנהלות בהם הן מבחינת מקום הדין הלא טיפולי והמאיים.

ממצאי המחקר מדגישים את חשיבות השיתוף של ילדים בתהליכי קבלת החלטות הנוגעות לחייהם לצד המורכבויות שבמימוש עיקרון זה בפועל. הממצאים מחזקים את התפיסה כי השתתפות מקבלי שירות אינה בינארית ומתקיימת על פני רצף. כך בעוד חלק מן הקטינים והבוגרים דיווחו כי שותפו בתהליכים, חלקם תיארו כי לא היו מעורבים בהם כלל או שהשתתפו השתתפות סמלית וריטואלית בלבד. המשתתפים מכל קבוצות המחקר הדגישו את חשיבות השיח עם הילד, תוך הקשבה לצרכיו והתחשבות בצרכיו. לצד זאת, הם הדגישו את חשיבות הידוע והתיווך המותאם על אודות המצב וההחלטות גם כאשר אי אפשר להיענות לצדן הילד או לשתפו שיתוף מלא בתהליך.

ככלל, אפשר לראות כי הבוגרים חוו פחות שיתוף מן הקטינים שמטופלים כיום במסגרת חוק הנוער. רבים מהם דיווחו כי בילדותם כלל לא היו מודעים לכך שטופלו מתוקף חוק הנוער, ולעיתים אף לא פגשו עו"ס לחוק נוער. רובם לא זכרו השתתפות בוועדות לתכנון טיפול או בדיונים בבתי משפט, וכשכן השתתפו החוויה הייתה מאיימת ונעדרת הסברים ותיווך. חוויות אלו לוו בתחושות של אי-ודאות, תלישות וחוסר שליטה. לעומתם, הקטינים תיארו היכרות עם מנגנוני החוק ואפשרות להשתתף בדיונים תוך התייחסות פורמלית לעמדותיהם. עם זאת, עלה כי עצם הנוכחות הפיזית על פי הנהלים העדכניים לא הבטיחה השתתפות של ממש. לעיתים היא נתפסה כ"שיתוף לכאורה", כאשר נוכחותם הייתה ריטואלית והם לא נשמעו ולא יכלו להשפיע על ההחלטות. ממצא זה עשוי ללמד על הגברת המודעות לחשיבות של שיתוף הילדים, לפחות פורמלית, אולם לא תמיד באופן משמעותי או מותאם.

להיקף ולאופן השיתוף נמצאו השפעות רבות: חוסר השיתוף תואר כמלווה בתחושות השפלה, פגיעה בערך העצמי וחוסר אונים נרכש שהובילו לעיתים לאדישות או לריצוי. נוסף על כך היעדר השיתוף נתפס כפוגע בזהות האישית, בערך העצמי וביכולת לגבש העדפות ורצונות ולקבל החלטות בעתיד. חוסר המעורבות הוביל לתחושת נטישה, להאשמה עצמית ולחוסר אמון במערכת.

לצד זאת, כאשר השיתוף של ילדים נעשה באופן המותאם לצרכים להשתתף, ליכולותיהם, לגילם ולמצבם הרגשי, הוא נחוה כמיטיב ומגביר את תחושת המסוגלות, הערך העצמי והיכולת להשפיע על החיים. מכך עולה כי השותפות משרתת את טובתם של כלל הילדים ואת טובתם של ילדים בסיכון ביתר שאת. ילדים בסיכון חווים טראומות, היעדר שליטה על חייהם, פגיעה ונטישה, ולכן לשותפות עימם חשיבות יתרה. יחד עם זאת, שיתוף שאינו מותאם מבחינת תוכנו, היקפו או האופן שנעשה, עלול לגרום לתחושת בלבול והצפה רגשית ולהעמיס על הילדים אחריות כבדה מדי בטרם עת. זאת ועוד, שיתוף טכני או פורמלי בלבד, שבו הילדים מרגישים שנשאלו על פי הנהלים אך דעתם לא הובאה בחשבון באמת, מגביר ביתר שאת תחושות של תסכול וניכור כלפי המערכת.

ממצאים אלו נתמכים בספרות המדגישה כי שיתוף ילדים בתהליכים פורמליים, כאשר הוא מותאם לצורכיהם, מגביר את תחושת הביטחון, הריבונות והאמון במערכת, ומשפר את תוצאות ההתערבות (אלפנדרי, 2016; Lansdown, 2011; Lundy, 2018). עם זאת, שיתוף סמלי ושאינו מותאם, במיוחד במצבים מורכבים כמו השמה חוץ-ביתית, עלול לגרום להצפה רגשית ולבלבול (Winter, 2009).

המערכת המשפטית היא המסגרת הבסיסית להתפתחות הילד, המספקת את צרכיו הפיזיים, הרגשיים והחברתיים, לכן עליה לקבל מקום מרכזי בתהליכי ההתערבות מתוקף חוק הנוער. תפיסה זו באה לידי ביטוי במדיניות משרד הרווחה "בית קבוע לכל ילד", המדגישה את השילוב בין הגנת הילד ומימוש צרכיו ובין זכותו לגדול בחיק משפחתו, תוך כדי העדפת פתרונות בתוך הקהילה ושימוש במענים חוץ-ביתיים כמוצא אחרון (משרד הרווחה והשירותים החברתיים, 2020). עיקרון

נוסף המשתקף במדיניות זו הוא "המענה המינימלי הפולשני": שילוב בין צורכי הילד ובין שיקום היכולות ההוריות, תוך כדי הקפדה על שימור הקשר עם המשפחה ככל האפשר (Gilbert et al., 2011; Munro, 2011).

שיקום המשפחה הוגדר על ידי משתתפי המחקר כרכיב חיוני בתהליך ההתערבות, המאפשר לתא המשפחתי לתפקד מחדש כעוגן עבור הילד. הורים הדגישו את הצורך בהדרכה ובתמיכה מקצועית שתספק להם כלים להתמודד עם אתגרי ההורות, במיוחד בזמנים של משבר. הורים רבים גם ציינו את החשיבות שבמתן תמיכה מונעת עוד בטרם ההידרדרות למצבי קצה, ובכך למנוע את הצורך בהתערבות חיצונית כבדת משקל.

הממצאים מדגישים את הצורך לשמור על מעמדו וכבודו של ההורה במסגרת ההתערבויות. פגיעה במעמדו ובכבודו של ההורה בפני הילד פוגעת בתפיסת הילד את ההורה כדמות חשובה ובעלת סמכות. חלק מן הבוגרים תיארו את הזלזול בהורה ואת היחס השיפוטי כלפיו מצד אנשי מקצוע כחוויה שפגעה בקשר ביניהם ובסופו של דבר גם בתפיסתם את עצמם. יחס מכבד מצד גורמי הרווחה חיזק את תחושת השותפות של ההורים ושיפר את שיתוף הפעולה שלהם עם תוכנית ההתערבות.

במחקר עלה באופן בולט כי במקרים של הוצאה ממשמורת ההורים והשמה במסגרת חוץ-ביתית חשוב לשמור על קשר רציף בין ההורה לילד, זאת כדי לשמור על רצף בחוויית הילד ובהתפתחותו ולעודד את השתלבותו במסגרת. בוגרים שתיארו חוויות של ניתוק ו"קריעה" מן המשפחה ושלא זכו לביקורים של המשפחה במסגרת, תיארו תחושות בדידות ונטישה וכן חוויה עצימה כי ההוצאה מן הבית הייתה באשמתם. עם זאת, ממצאי המחקר מדגישים כי חשוב בהקשר זה לבחון האם הקשר עם ההורה משרת את טובת הילד ואת מוגנותו, במיוחד במקרים שבהם ההוצאה ממשמורת היא על רקע פגיעה של ההורה בילד.

לשיתוף הורים תפקיד מכריע בתהליכי ההתערבות מתוקף חוק הנוער. מן הממצאים עלה כי שיתוף הורים, בדומה לשיתוף ילדים, התקיים על פני רצף – החל מאי שיתוף מוחלט וכלה בהשתתפות פעילה ובעלת משמעות. עלו הבדלים ניכרים בין שתי קבוצות ההורים. הורי הבוגרים חוו תסכול מהיעדר השיתוף ופערים ביחסי הכוחות, תחושת איום על הורותם וחוסר הבנה של המתרחש בדיונים פורמליים העמוסים באנשי מקצוע. לעומת זאת, חוויותיהם של הורים לקטינים היו חיוביות יותר והם סיפרו על הגברה של רכיבי היידוע וההסבר, על תהליך ההכנה החשוב, על ההשתתפות המועילה ועל היחס הטוב כלפיהם. ממצא זה עשוי לבטא את השיפור שחל ביחס אל ההורים, את השיפור בדרכי ההתקשרות עימם ואת הגברת השיתוף שלהם עד כדי תחושה של מעורבות פעילה ויכולת השפעה על החלטות. אולם, יש לשים לב ולנקוט משנה זהירות כי מגמה זו לא תבוא על חשבון המרכזיות של זכויות הילד כפי שהן באות לידי ביטוי באמנה בכל הכרעה.

לסיכום, ממצאי המחקר מדגישים את המתח ביישום חוק הנוער, את האתגרים ביישום בפועל ואת מערך המענים התומך בהפעלת החוק, מבעד עיניהם של מקבלי השירות. לצד היות החוק מסגרת להבטחת מוגנות ושיקום ומקרים שבהם המערכת הצליחה להבטיח ולהגן על זכויות של ילדים, עולים גם פערים ניכרים בין המדיניות הרשמית ובין יישומה, לרבות היעדר פיקוח מספק, חוסר התאמה לצרכים המורכבים ותחושות של נטישה ושל חוסר הקשבה מצד המערכת.

הממצאים מאירים את המורכבות שביישום חוק הנוער, ובפרט שילוב רגיש בין הצורך הדחוף במתן הגנה לילדים במצבי סיכון ובין האתגרים שבשמירה על זכויותיהם האחרות של הילדים בכלל ושילובם בתהליכי קבלת החלטות בפרט.

1 הגנה במסגרות ופיקוח על ההתנהלות בהן

יש להבטיח כי ילדים המוצאים ממשמורת הוריהם ישולבו במסגרות שמספקות להם סביבה בטוחה, יציבה ומקדמת שיקום, התפתחות ורווחה. לשם כך, יש לחזק את מנגנוני הפיקוח והבקרה על המסגרות ועל מצבם של הילדים בהן. כן יש להבטיח את קיומו של מנגנון תלונות זמין, נגיש ואנונימי שיאפשר לילדים לדווח על פגיעה או על חשש לפגיעה. מנגנון זה חייב להיות מופץ ומוגש באופן רחב ומותאם כדי להגביר את מודעות הילדים לקיומו ולעודד את השימוש בו. חשוב להבטיח ביקורים פיזיים של אנשי מקצוע ועובדים סוציאליים במסגרות כדי לעקוב מקרוב אחרי מצבם של הילדים ולוודא שהם זוכים לתנאים המיטיבים עימם.

2 חיזוק הקשר עם עו"ס לחוק הנוער והגדרתו ככתובת מרכזית עבור הילד

נוכח חשיבות הקשר בין עו"ס לחוק הנוער ובין הילדים והמשפחות, יש לעגן בחוק סטנדרטים ברורים לזמינות ותדירות הקשר, כך שיובטחו מעקב רציף ותחושת ביטחון בקרב מקבלי השירות. קשר זה חייב להיות בעל משמעות, אמפתי וקרוב, ולהגיש בניית אמון עם הילדים והמשפחות. לעו"ס תפקיד מרכזי כמקור תמיכה וכתובת עבור הילדים לכל נושא הקשור למסגרת שבה הם שוהים. חשוב להבטיח כי העו"ס יערכו ביקורים פיזיים במסגרות ויפעלו לשינוי כאשר מתגלעות בעיות או עלות תלונות. יש לשאוף לצמצם ככל האפשר את התחלופה של אנשי מקצוע, ואם יש תחלופה, יש ליידע את הילדים והמשפחות ולתווך כמה שאפשר כדי להבטיח יציבות ובניית קשרים ארוכי טווח עימם.

3 שיפור תהליכים פורמליים בוועדות ובבתי משפט לנוער

יש להבטיח כי מקומם של הילדים בתהליכים הפורמליים, כגון ועדות לתכנון טיפול ודיונים בבתי משפט לנוער, יהיה רב-חשיבות ואיכותי. חשוב שבכפוף לרצונם יהיו הילדים נוכחים פיזית בדיונים ומעורבים בהם מעורבות פעילה, תוך התאמה לגילם וליכולתם. כן יש להכניס מראש לקראת ועדות ודיונים, ולכלול מידע, תמיכה רגשית והסברים המותאמים להם. חשוב גם להתאים את בתי המשפט לנוער מבנית ותפקודית כך שיהלמו את מטרות ההתערבות עם ילדים בסיכון ואת השלב ההתפתחותי שבו הם נמצאים. התאמות אלו כוללות למשל כניסה נפרדת וחדר המתנה לילדים, התנהלות רגשית קשובה מצד שופטים ומתן הדרכה לשופטים על שיח מודע טראומה עם ילדים. עוד יש להביא למודעות המשפחות את קיומה של נציבות התלונות של בתי המשפט.

4 שיתוף ילדים

השתתפות פורמלית של ילדים בתהליכים אינה מבטיחה כשלעצמה את איכות ההשתתפות. יש להטמיע את ההבנה שהשתתפות צריכה להיעשות בהתאם לטובת הילד, אינה חובה, ותלויה בבחירתו, רצונו ומצבו הרגשי והקוגניטיבי. חשוב לפתח כלים ומנגנונים מובנים לשיתוף, המתאימים לגיל ולמצב הילד, ולשכלל שיטות ומיומנויות דיבוב. יש להבטיח כי מקום השיתוף והאווירה בו יהיו מעודדים ולא מאיימים, ולברר עם הילד אם יש דרכים חלופיות שבהן הוא מעדיף להביע את עמדתו. מתן הסברים מותאמים לילדים, גם כאשר ההחלטות שמתקבלות מנוגדות לרצונם, הוא בעל חשיבות מכרעת להפחתת תחושות בלבול ותסכול ולחיזוק תחושת ההשפעה של הילד על חייו. שיתוף מיטבי כולל מתן מקום אמיתי לקולם של הילדים, תוך כדי מתן הסבר ברור על ההחלטות, השפעותיהן ומשמעותן, ותוך כדי תמיכה והכוונה מצד המבוגרים המובילים את התהליך.

בכל התערבות מתוקף חוק הנוער, יש להביא בחשבון את המערכת המשפחתית ולשמור על כבודו ומעמדו של ההורה. חשוב להבטיח המשך עבודה עם הורים ומשפחות גם לאחר יציאת הילד ממשמורת ההורה, לתת מידע ועדכונים ולקבל אישורים ככל הנדרש. יש ליצור מנגנונים לשיתוף בעל משמעות ואיכותי של הורים בתהליכים הנוגעים לילדיהם. כדי לתמוך בשיקום התא המשפחתי, יש לפתח ולהנגיש למשפחות המטופלות סל שירותים ותוכניות ייעודיות הכוללות טיפול משפחתי, הדרכת הורים ותמיכה רגשית וכלכלית. נוסף על כך יש להבטיח שהחלטות על קיום קשר בין הילד להוריו במקרים של השמה חוץ-ביתית יתקבלו בהתאם לעיקרון טובת הילד, ולא אוטומטית.

יש להטמיע מערכת מדידה והערכה שיטתית ומתמשכת שתכלול פיתוח מדדים אחידים להערכת הצלחת ההתערבויות וזיהוי אתגרים. המערכת תשלב איסוף נתונים ישיר מילדים ומשפחות, לצד ניתוח נתונים אגרטיביים, כדי לזהות מגמות ולשפר מענים. מערכת זו תספק מידע בזמן אמת שיתמוך בקבלת החלטות מושכלת, תאפשר ניטור של מצב הבוגרים שטופלו בעבר ותשמש בסיס לשיפור המדיניות והמענים. יש להנגיש את הידע הנאסף באמצעות פורטלי מידע, השתלמויות ודוחות, שייטעו לאנשי המקצוע ולמקבלי החלטות לפעול ביעילות ובדרך מותאמת יותר.

עוד פרסומים של המכון בנושא

אלפסי, ב', סבג, י', סרבר, מ', בכר, י' וארזי, ט' (2023). גישת הכוחות: תיאוריה ופרקטיקה. דמ-937-23.
מבורך, ג', ארזי, ט', סרבר, מ', סבג, י', שומן אדטו, ע' ואזמנוב, ז' (2021). קידום מעמד העובדים הסוציאליים בישראל:
מהלך אסטרטגי לבחינת תפקיד העובד הסוציאלי במחלקות לשירותים חברתיים. משרד הרווחה והביטחון החברתי.
מילשטיין, א', שנהב, א' ודולב, ה' (2021). מודלים ופרקטיקות מיטביות לשותפות של אנשים עם מוגבלות ובני
משפחותיהם בקבלת החלטות הנוגעות לחייהם. מ-197-21.
סבו-לאל, ש', פריש, ע', לוי, מ', אפלבוים, נ', פליישמן, ל', קפלן, ש', ברנר, ד' וגיל, א'. (2020). דוח סיכום מחקר הערכה
מלווה לתוכנית "מוצאים דרך" למניעת התנהגויות סיכון בקרב נערות. ג'וינט אשלים, משרד הרווחה ומכון ברוקדייל.
דולב, ט', סבו-לאל, ר' ובן רבי, ד' (2008). פקידי הסעד לחוק הנוער בישראל: תפקידים, דרכי עבודה ואתגרים. דמ-
08-512.

את הפרסומים אפשר להוריד ללא תשלום מאתר המכון: <http://brookdale.jdc.org.il>

אלפנדר, ט' (2016). קידום השתתפות ילדים בקבלת החלטות בתוכניות התערבות: בין אידיאולוגיה לפרקטיקה. חברה ורווחה, (3) 36466-441.

אלפסי, ב', סבג, י', סרבר, מ', בכר, י' וארזי, ט' (2023). גישת הכוחות: תיאוריה ופרקטיקה. דמ-937-23. מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל.

<https://brookdale.jdc.org.il/publication/the-strengths-perspective-from-theory-to-practice/-CONVENTION-ON-THE-RIGHTS-OF-THE-CHILD.pdf>. אמנה בדבר זכויות הילד תש"ן-1989. אמנה בדבר זכויות הילד-AMNAH-BD-VR-ZKUYOT-HILDA

ארזי, ט' (2004). "תפיסת המוזנחות" כמנבאת את תחושת הבדידות, הערך העצמי ומצוקה נפשית בקרב ילדים שהוגדרו כמוזנחים ע"י שירותי הרווחה. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור בפילוסופיה. אוניברסיטת תל-אביב.

ברק, ד' וסדן, א' (2003). שותפות – טרמינולוגיה מתעתעת. בתוך א' צ'רצ'מן וא' סדן (עור'), השתתפות: הדרך שלך להשפיע. הוצאת הקיבוץ המאוחד, קו אדום.

דולב, ט' ובן רבי, ד' (2002). האמנה בדבר זכויות הילד: עקרונות כלליים ויישומם בישראל. ביטחון סוציאלי, 63, 131-153.

הוועדה לבחינת עקרונות יסוד בתחום הילד והמשפט ויישומם בחקיקה. (2003). דוח הוועדה לבחינת עקרונות יסוד בתחום הילד והמשפט ויישומם בחקיקה. משרד המשפטים.

https://www.nli.org.il/he/books/NNL_ALEPH990023784690205171/NLI

לוי, ח' ופרץ, ה' (2023). פניות לעובדים סוציאליים לפי חוק הנוער – והטיפול בהן – סיכום ממצאים, שנת 2023. משרד הרווחה והביטחון החברתי, מנהל שירותים חברתיים ואישיים אגף בכיר משפחה, ילד ונוער בקהילה.

מורג, ת' (2010). עשרים שנה אחרי: תפיסת זכויות הילד על פי האמנה בדבר זכויות הילד. בתוך ת' מורג, וי' רחמים (עור'), זכויות הילד והמשפט הישראלי (עמ' 15-62). הוצאת רמות – אוניברסיטת תל אביב.

מורג, ת', סבג, י', זולטניק, ד' וארזי, ט' (2021). הבטחת זכויות ילדים ובני נוער בישראל בעת משבר הקורונה – מבט לאור האמנה הבין-לאומית בדבר זכויות הילד. רפואה ומשפט, 52: 40-71. https://brookdale.jdc.org.il/wp-content/uploads/2021/11/Medicine-and-law_Vol.52_2021.pdf

משרד הרווחה והביטחון החברתי. (2020). מסמך מדיניות בנושא בית קבוע לכל ילד.

סבו-לאל, ש', פריש, ע', לוי, מ', אפלבוים, נ', פליישמן, ל', קפלן, ש', ברנר, ד' וגיל, א'. (2020). דוח סיכום מחקר הערכה מלווה לתוכנית "מוצאים דרך" למניעת התנהגויות סיכון בקרב נערות. ג'וינט אשלים, משרד הרווחה ומכון ברוקדייל.

סדן, א' (2009). עבודה קהילתית: שיטות לשינוי חברתי. הוצאת הקיבוץ המאוחד.

סידי, מ' (2009). "החצר הנשית": תיעוד והמשגה של פרקטיקה ביקורתית בעבודה סוציאלית עם נערות ונשים צעירות ביפו. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך בעבודה סוציאלית. אוניברסיטת בן גוריון בנגב.

קאי-צדוק, א', גולן, מ' ומאור, ט' (2015). נערות כמנטוריות – בין הוויה לבין עיסוק: זהות, תפקיד ומעגלי תרומה. בתוך ע' גרופר וש' רומי (עור'), ילדים ומתבגרים במצבי סיכון בישראל (כרך ב'): קולם של בני הנוער וסוגיות מעולמם של עובדים בשדה החינוכי (עמ' 461–490). מכון מופ"ת.

קדמן, י' (1986). ערכים ועבודה סוציאלית – קיומה של דילמה או של קיום. מכון סאלד.

קוורטרופ, י. (2002). ילדים והילדות כחלק ממבנה חברתי. ביטחון סוציאלי, 63, 97–114.

קושר, ח' ובן אריה, א' (2009). השתתפות ילדים בעיצוב מדיניות חברתית: תפקידה של העבודה הסוציאלית. ביטחון סוציאלי, 81, 107–134.

https://www.btl.gov.il/Publications/Social_Security/bitachon81/Documents/50-kosher.pdf

קטן, י. (1980). שיתוף לקוחות הלכה ומעשה. משרד העבודה והרווחה, השירות לעבודה קהילתית.

רוזנפלד, י"מ (1993). שותפות – קווים לפיתוח פרקטיקה עם ולמען אוכלוסיות מובסות. חברה ורווחה, יג, 225–236.

רוטלוי, ס' (2006). אחריות המדינה בקידום זכויות ילדים. המשפט, 22, 3–11.

[אחריות-המדינה-בקידום-זכויות-ילדים.pdf](#)

רפטוב, א' (2008). הקשר בין תפיסת תרומת שיתוף הציבור ומדיניות נתפסת של מנהלים בתחום לבין פרקטיקת שותפות ציבור של עובדים קהילתיים במחלקות לשירותים חברתיים בישראל. עבודת תזה. אוניברסיטת תל אביב.

שוז, ר. (תשס"ט). זכות הילד להשתתף: בין תיאוריה לבין הלכה למעשה בבתי המשפט לענייני משפחה.

משפחה במשפט, ב', 207–267. ([Microsoft Word - \370\345\360\344\371\345\346.doc](#))

שילי-יריחובר, ד' וגל, ט' (2016). על בקבוקים, יינות וכרמים: חוק הנוער (טיפול והשגחה) בראי המשפט הטיפולי. המשפט כתב עת לענייני משפט (שנתון), כ"ב(1): 9–47. <https://hamishpat.colman.ac.il/?p=191>

שמולי, א' (2021). הקמת ועדה ציבורית לבחינת דרכי הטיפול וההליכים בנוגע לילדים בסיכון לפי חוק הנוער (טיפול והשגחה), תש"ך-1960. משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים.

שמיד, ה' (2006). דין וחשבון הוועדה הציבורית לבדיקת מצבם של ילדים ובני נוער בסיכון ובמצוקה. מוגש לראש ממשלת ישראל ולשר הרווחה. מדינת ישראל.

שקדי, א' (2003). מילים המנסות לגעת: מחקר איכותני - תאוריה ויישום. הוצאת רמות - אוניברסיטת תל אביב. תימור-שליון, ש' (2018). שותפות: הפרקטיקה ומשמעויותיה בעבודה עם בני נוער. ביטחון סוציאלי, 104, 9–34.

https://www.btl.gov.il/Publications/Social_Security/gilion104/Documents/10-timor.pdf

Alfandari, R. (2016). Partnership with parents in child protection: A systems approach to evaluate reformative developments in Israel. *The British Journal of Social Work*, 47(4), 1061–1077. Doi:10.1093/bjsw/bcw101

Arnott, M. (2008). Public policy, governance and participation in the UK: A space for children?. *The International Journal of Children's Rights*, 16(3), 355–367. <https://doi.org/10.1163/157181808X311196>

Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of planners*, 35(4), 216–224. <https://doi.org/10.1080/01944366908977225>

Beresford, P., & Branfield, F. (2006). Developing inclusive partnerships: user-defined outcomes, networking and knowledge – a case study. *Health & Social Care in the Community*, 14(5), 436–444. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2524.2006.00654.x>

- Birrell, D., & Gray, A. M. (2017). *Delivering social welfare*. Policy Press.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3, 77–101. doi:10.1191/1478088706qp063oa
- Bywaters, P., Brady, G., Sparks, T., & Bos, E. (2020). Inequalities in child welfare intervention rates: The intersection of deprivation and identity. *Child & Family Social Work*, 25(1), 79–90. <https://doi.org/10.1111/cfs.12161>
- Committee on the Rights of the Child. (2013). *General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (CRC/C/GC/14)*. United Nations. https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/gc/crc_c_gc_14_eng.pdf
- Crittenden, P. M. (2008). *Raising parents: Attachment, representation, and treatment*. Routledge.
- Daniel, B. 2015. "Why Have We Made Neglect So Complicated? Taking a Fresh Look at Noticing and Helping the Neglected Child". *Child Abuse Review* 24: 82–94. doi: 10.1002/car.2296
- Featherstone, B., Morris, K., & White, S. (2021). A return to social justice: Rebalancing children's care in the wake of Covid-19. *Journal of Social Policy*, 50(2), 313–332. <https://doi.org/10.1017/S0047279421000169>
- Forrester, D., Westlake, D., & Glynn, G. (2008). Parental resistance and social worker skills: Towards a theory of motivational social work. *Child & Family Social Work*, 13(3), 239–247. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2206.2012.00837.x>
- Gilbert, N., Parton, N., & Skivenes, M. (Eds.). (2011). *Child Protection Systems: International Trends and Orientations*. Oxford University Press <https://academic.oup.com/book/42637?login=false>
- Hammersley, M. (2018). What is ethnography? Can it survive? Should it? *Ethnography and education*, <https://doi.org/10.1080/17457823.2017.1298458>.13(1), 1–17
- Hart, J. (2008). Children's participation and international development: Attending to the political. *The International Journal of Children's Rights*, 16(3), 407–418. <https://doi.org/10.1163/157181808X311231>
- Hart, S. N. (1991). From property to person status: Historical perspective on children's rights. *American Psychologist*, 46(1), 53–59. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.46.1.53>
- Hasenfeld, Y. (1992). *Human services as complex organizations*. Sage Publications.
- Heimer, M., & Palme, J. (2016). *Welfare and protection for children in Europe: The services trickle-down effect*. Edward Elgar Publishing.
- Hinton, R. (2008). Children's participation and good governance: Limitations of the theoretical literature. *The International Journal of Children's Rights*, 16(3), 285–300. <https://doi.org/10.1163/157181808X311141>
- Itzhaky, H., & York, A. S. (1994). Different types of client participation and the effects on community-social work intervention. *Journal of Social Service Research*, 19(1-2), 85–98. https://doi.org/10.1300/J079v19n01_05

- Katan, J. & Prager, E. (1986). Consumer participation and worker participation in agency-level decisionmaking: Some considerations of their linkages. *Administration in Social Work*, 10(1), 79–88. https://doi.org/10.1300/J147v10n01_08
- Lansdown, G. (2011). *Every child's right to be heard: A resource guide on the UN Committee on the Rights of the Child General Comment No.12*. Save the Children UK.
- Levin, L. (2012). Towards a revised definition of client collaboration: the knowledge–power–politics triad. *Journal of Social Work Practice*, 26(2), 181–195. <https://doi.org/10.1080/02650533.2010.545121>
- Levin, L., Gewirtz, S., & Cribb A. (2017). Shared decision making in Israeli social services: Social workers' perspectives on policy making and implementation. *British Journal of Social Work*, 47(2), 507–523. doi:10.1093/bjsw/bcw024
- Lundy, L. (2018). 'Voice' is not enough: Conceptualising Article 12 of the United Nations Convention on the Rights of the Child. *British Educational Research Journal*, 33(6), 927–942. <https://doi.org/10.1080/01411920701657033>
- Monta, C. C. (2023). The meaning of 'child participation' in international and European policies on children('s rights): A content analysis. *European Educational Research Journal*, 22(1), 3–19. <https://doi.org/10.1177/1474904121103497>
- Munro, E. (2011). *The Munro review of child protection: Final Report – A child-centred system*. Department for Education (UK)
- Omeni, E., Barnes, M., MacDonald, D., & Rose, D. (2014). Service user involvement: Impact & participation: A survey of service user & staff perspectives. *BMC health services research*. 14 (1):491–504. doi:10.1186/s12913-014- 0491-7
- Pierson, J., & Thomas, M. (2010). *Dictionary of Social Work and Social Care*. Open University/McGraw Hill.
- Ruch, G. (2005). Relationship-based practice and reflective practice: Holistic approaches to contemporary child care social work. *Child & Family Social Work*, 10(2), 111–123. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2206.2005.00359.x>
- Shier, H. (2001). Pathways to participation: Openings, opportunities and obligations. *Children & Society*, 15(2), 107–117. <https://doi.org/10.1002/chi.617>
- Smith, M. (2009). *Rethinking residential child care: Positive perspectives*. Jessica Kingsley Publishers. https://www.aston-recruitment.co.uk/wp-content/uploads/2023/03/Rethinking-residential-child-care_-_positive-perspectives-PDFDrive-.pdf
- Smith, M., Gallagher, M., Wosu, H., Stewart, J., Cree, V. E., Hunter, S., Evans, S., Montgomery, C., Holiday, S., & Wilkinson, H. (2012). Engaging with involuntary service users in social work: Findings from a knowledge exchange project. *The British Journal of Social Work*, 42(8) 1460–1477. doi:10.1093/bjsw/bcr162

Thoburn, J. (2009). Effective interventions for complex families where there are concerns about, or evidence of, a child suffering significant harm. *Child & Family Social Work*, 14(2), 178–187. <https://ueaeprints.uea.ac.uk/id/eprint/37746>

Treseder, P. (1997). *Empowering children and young people: promoting involvement in decision making – Training manual*. Save the Children Fund and Children's Rights Office.

Turney, D., & Tanner, K. (2001). Working with neglected children and their families. *Journal of Social Work*, 1(3), 281–299. <https://doi.org/10.1177/146801730100100304>

Winter, K. (2009). Relationships matter: The problems and prospects for social workers' relationships with young children in care. *Child & Family Social Work*, 14, 450–460. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2206.2009.00628.x>

נספח א | פרוטוקול ריאיון עם קטינים / בוגרים

(האמנה לזכויות הילד)

פתיח | אני שמחה ומודה לך שהסכמת להשתתף במחקר. לפני שנתחיל, אני רוצה לספר לך עליו ועל הדרך בה נקיים את הפגישה.

הסבר על המחקר: לאחרונה הוקמה ועדה ציבורית במטרה לתקן את חוק הנוער שנחקק ב-1960 ולשפר את דרכי ההתערבות של העו"ס לח"ן. כדי להבין טוב יותר מהם השינויים והתיקונים הנדרשים בחוק שיאפשרו הגנה וטיפול טוב יותר לילדים ונוער. יש חשיבות גדולה בהבנת נקודת המבט, החוויה, וההצעות של מי שטופל ע"י העו"ס לפי חוק הנוער ובית המשפט, מתוקף החוק. מטרת המחקר היא להביא בפני הוועדה את נקודת המבט של הילדים ובני הנוער ושל ההורים שטופלו מתוקף החוק. המטרה של השיחה שלנו היום היא לשמוע ממך מה הייתה החוויה שלך מההליכים השונים במסגרת חוק הנוער: המפגש והקשר עם עו"ס לחוק הנוער, דיונים בבימ"ש, ההחלטה על הצו והיישום שלו וכו'. וגם להתייעץ איתך על נושאים ספציפיים בחוק עצמו.

הסכמה מדעת סודיות ואנונימיות | מאוד חשוב לי שתרגיש/י בנוח לשתף באופן חופשי ופתוח, אין תשובות נכונות/ לא נכונות, חשוב לי לדעת מה דעתך. את/ה לא חייב לענות על כל השאלות וכל מה שתגיד/י במסגרת השיחה ישמר בסודיות ללא הפרטים המזהים שלך. אחרי שנסיים את כל הראיונות נסכם את כל מה שסיפרו כל המשתתפים במחקר ונגיש לוועדה את עיקרי הדברים ללא סיפורים אישיים/מידע מזהה/שמות.

אני מבקשת את אישורך להקליט את הראיון, כדי שאני אוכל עכשיו להיות עם כל תשומת הלב איתך בשיחה. מלבד החוקרות, אף אחד לא ישמע את הראיון.

חובת דיווח (לגבי פגיעה בקטינים) | כמובן שאם יעלה בשיחה חשש מייד ללשלומך, או לפגיעה שאת/ה עוברת/ת כרגע, נהיה על פי החוק חייבים לשתף במידע את העו"סית לח"ן המטפלת בך.

את/ה לא חייב/ת לענות על כל השאלות, נוכל לעשות הפסקה למנוחה מתי שתרגיש/י צורך, או להפסיקו בכלל, אם מאיזשהי סיבה תרגיש/י לא נוח במהלך הראיון.

הריאיון יערך כשעה-שעה וחצי.

תזכורת למראיינת: אם תחושי במהלך הריאיון שהמראיינ נמצא במצוקה/ הצפה רגשית משמעותית- יש לשקול להפסיקו ולעדכן בכך את מנהלות המחקר. כמו כן, אם עולה קושי רגשי לאחר הריאיון, יש להפנות להמשך ליווי ומעקב עם הגורמים שמטפלים בילד.

הערה כללית למראיינת: יש להתחיל בכל שלב משאלת "העל" באופן הפתוח ביותר ולאפשר למרואיין להשיב באופן חופשי. השאלות הממוקדות שמתחת לשאלת העל נועדו למצבים הבאים: המרואיין לא מבין את השאלה, מתקשה לענות, יש "תקיעות" בריאיון, חסרה התייחסות לתתי הנושאים.

האם אתה מסכים להתראיין? כן/לא

שלב 1 | כניסת העו"ס לתמונה

◀ **שאלת על** | האם אתה זוכר את היום בו פגשת לראשונה את עו"ס לפי חוק נוער (פקידת סעד)? ספר לי על החוויה

- באיזה גיל זה היה?
- מה היו הסיבות שהעו"ס נכנסה לתמונה? מה חשבת על זה? מה הבנת?
- האם ואיך העו"ס הסבירה לך מי היא ומה תפקידה? מה הבנת?
- איך אתה זוכר את הפגישה הראשונה? (מה אתה זוכר לטובה, מה אתה זוכר לא לטובה)
- האם הסבירה לך מה הולך לקרות? האם שאלה מה רצונך/עמדתך ונתנה לך אפשרות להגיד את דעתך? האם הרגשת שהיא התחשבה בדעתך?
- איזה רגשות היו לך? (למשל: ביטחון והגנה, לחץ, חרדה, כעס)
- איך אתה זוכר את התקשורת של העו"ס עם ההורים/ בני המשפחה?

שלב 2 | ראשית הליכים ע"פ חוק/ ברוח (לאור – כלומר שלא פנו לביהמ"ש אבל עו"ס לחוק הנוער היתה כבר מעורבת) החוק וועדת תיכנון טיפול

◀ **שאלת על** | האם אתה זוכר את הדין בוועדת תכנון טיפול (ועדת החלטה) וועדות הערכה ומעקב תקופתיות? ספר לי על החוויה

- האם הסבירו לך לפני הוועדה מה הולך להיות? (האם שיתפו אותך שהוועדה מתכנסת, מי המשתתפים, מה המטרה, כמה זמן זה ייקח), אם כן, מי הסביר ובאיזה שלב?
- האם הכינו אותך להשתתפות בוועדה? מי?
- האם נכחת בדיון/ים? האם אפשרו לך להשתתף? שאלו לדעתך? אם לא נכחת, האם הצגת את עמדתך באופן אחר? (למשל: מכתב לוועדה)
- האם היה מישהו אחר שהציג את דעתך? (העו"ס לח"ן, עו"ס המשפחה שלך, עו"ד, מישהו אחר מהמשפחה או הסביבה הקרובה שלך?)
- האם הבנת את מה שנאמר בדיון? (שהשפה לא הייתה מקצועית וגבוהה)
- האם נתנו להורים שלך לדבר? איך הוועדה התייחסה להורים שלך?

שלב 3 | הליכים בביהמ"ש: נזקקות ודרכי טיפול

◀ **שאלת על** | האם אתה זוכר את הדין הראשון בבית המשפט? ספר לי על החוויה

- האם הסבירו לך לפני הדין הראשון על מה הוא יהיו ומדוע מתקיים? האם הבנת מה הולך להיות בו ומה האפשרויות? אם כן, מי הסביר ובאיזה שלב? מה הבנת ומה הרגשת?
- האם הכינו אותך להשתתפות לקראת הדיונים בבית המשפט? מי?

- עם מי הגעת לביהמ"ש? האם מישהו מאנשי המקצוע ליווה אותך?
- איך תפסת את השופט? האם הוא דיבר איתך באופן אישי לפני מתן ההחלטה? האם הרגשת שהתחשב בדברים שאמרת?
- איך הבנת את הסיבה להחלטה? האם היא הוסברה לך? ע"י מי?
- מה חשבת אז על ההחלטה? האם הרגשת שהיא לטובתך?
- האם הרגשת שאתה סומך על בית המשפט/שופט?
- האם תפסת את בית המשפט כגורם שהוא לטובתך?
- מה אתה חושב היום כשאתה מסתכל אחורה על התהליך המשפטי וההחלטה שהתקבלה?
- אילו דמויות אתה זוכר שהיו בבית משפט? איך אתה זוכר את הקשר בין העו"ס ח"ן, לשופט ולשאר המשתתפים בדיון/בהליך?
- מה היה המקום של ההורים שלך בדיון? איך השופט/ העו"ס התייחסו אליהם?

שלב 4 | יישום

שאלת על | האם היה לך קשר עם העו"ס לח"ן לאחר ההחלטה בבימ"ש? אם כן - באיזה אופן הקשר התנהל? (למראיין: להשתדל לא להתמקד בשיחה על המענה עצמו, אלא סביב הקשר עם העו"ס ח"ן)

- האם התקיימו בענייך דיונים חוזרים בבית המשפט? האם הסבירו לך לפני הדיונים על מה הם יהיו ומדוע מתקיימים? מה אתה זוכר מהם? האם דיברת בדיון? שאלו לדעתך?
- האם ביהמ"ש / השופט נגיש לך (לא רק דרך עו"ס לח"ן או גורם אחר) באופן ישיר ובין הדיונים?
- איך תפסת וחווית את העו"ס לח"ן? (ביטחון, דאגה, יכולת להתבטא באופן פתוח, להתלונן)
- איך אתה זוכר את הקשר עם העו"ס לח"ן? איך בא לידי ביטוי? (למשל, כל כמה זמן העו"ס לח"ן ביקרה אותך? (תדירות) צלצלה לשאול לשלומך)? האם היה לך קשר ישיר איתה ובנפרד מהקשר שלה עם ההורים?
- האם היה לכם מקום לדבר בו בפרטיות?
- אם התלוננת - האם הרגשת שהעו"ס מהווה אוזן קשבת עבורך? מאמינה לך? לוקחת את דברך ברצינות ומתכוונת לבדוק את העניין וגם לטפל במקרה הצורך?

שאלות כלליות

נושא 1 | הקשר עם העו"ס לח"ן

שאלת על | באופן כללי איך אתה מתאר את הקשר עם העו"ס לח"ן לאורך התהליך (לבקש סיפורים ודוגמאות שמבטאים את התחושות שיעלו - איכפתיות, דאגה או נטישה ואדישות)

- איך היה הקשר של העו"ס לח"ן עם המשפחה שלך?
- על בסיס הניסיון שלך, מה חשוב שעו"סיות לח"ן ישימו לב ויעשו? מה לדעתך עבד טוב ומה היה צריך להיות אחרת?
- על בסיס הניסיון שלך, מה חשוב שבתי המשפט ישימו לב ויעשו? מה לדעתך עבד טוב ומה היה צריך להיות אחרת?
- האם הרגשת לאורך התהליך שהעו"ס לח"ן רואה אותך? שחשוב לה לעשות מאמצים עבורך? מה היא הייתה בשבילך?
- האם עו"ס לח"ן אחת ליוותה אותך בכל התהליך או שהיו חילופים? (אם כן - איך זה היה בשבילך?)

- האם הרגשת לאורך התהליך שביהמ"ש/ השופט רואה אותך? שחשוב לה לעשות מאמצים עבורך?

נושא 2 | טובת הילד, שיוויון והתפתחות

◀ **שאלת על | היום במבט לאחור, האם הפעלת החוק הייתה לטובתך? (לא בהכרח מה שרצית שיקרה - אלא מה שהיית צריך בשביל להיות מוגן, לגדול ולהתפתח בצורה תקינה)**

- האם הרגשת שהעו"ס/השופט שוקלים את טובתך? שטובתך היא החשובה ביותר בקבלת ההחלטות? (אם לא- למה?)
- האם כיום אתה מרגיש שההליכים במסגרת החוק (לציין לפי הסיפור מה הם היו- ההוצאה מהבית וכו')- אפשרו לך לקבל הזדמנות לחיים טובים יותר?
- האם הרגשת שהמעורבות של העו"ס/השופט סיפקה לך הגנה ונתנה לך אפשרות לגדול ולהתפתח טוב יותר?

דברים חשובים נוספים שרצינו להתייעץ איתך:

- באופן כללי מה דעתך על זה שיש מי שיש לו/ שלמדינה יש סמכות להחליט על החיים שלך/ איך מחנכים ילדים?
- איך אתה חושב שאפשר להקשיב לילדים טוב יותר? לשתף אותם יותר בקבלת החלטות?

תודה רבה ההשתתפות שלך ועל התרומה המשמעותית שלך לחשיבה המחודשת על חוק הנוער.

(האמנה לזכויות הילד)

פתיח | אני שמחה ומודה לך שהסכמת להשתתף במחקר. לפני שנתחיל, אני רוצה לספר לך עליו ועל הדרך בה נקיים את הפגישה.

הסבר על המחקר | לאחרונה הוקמה ועדה ציבורית במטרה לתקן את חוק הנוער שנחקק ב-1960 ולא עודכן מאז ולשפר את דרכי ההתערבות של העו"ס לח"ן. כדי להבין טוב יותר מהן הבעיות ומהם התיקונים הנדרשים שיאפשרו הגנה וטיפול טוב יותר לילדים ונוער. יש חשיבות גדולה בהבנת נקודת המבט, החוויה, וההצעות של מי שטופל ע"י העו"ס לפי חוק הנוער ובית המשפט, מתוקף החוק. מטרת המחקר היא להביא בפני הוועדה את נקודת המבט של הילדים ובני הנוער ושל ההורים שטופלו מתוקף החוק. המטרה של השיחה שלנו היום היא לשמוע ממך מה הייתה החוויה שלך מההליכים השונים במסגרת חוק הנוער: המפגש והקשר עם עו"ס לחוק הנוער, דיונים בבימ"ש והחלטה על הצו והיישום שלו וכו'. וגם להתייעץ איתך על נושאים ספציפיים בחוק עצמו.

הסכמה מדעת סודיות ואנונימיות | מאוד חשוב לי שתרגישי/י בנוח לשתף באופן חופשי ופתוח, אין תשובות נכונות/לא נכונות, חשוב לי לדעת מה דעתך. כל מה שתגיד/י במסגרת השיחה ישמר בסודיות ללא הפרטים המזהים שלך, ככה שאף אחד לא יוכל לדעת מה נאמר על ידך. אחרי שנסיים את כל הראיונות נסכם את כל מה שסיפרו כל המשתתפים במחקר ונגיש לועדה את עיקרי הדברים ללא סיפורים אישיים/מידע מזהה/שמות.

אני מבקשת את אישורך להקליט את הראיון, כדי שאני אוכל עכשיו להיות עם כל תשומת הלב איתך בשיחה. מלבד החוקרות, אף אחד לא ישמע את הראיון.

חובת דיווח (רק לקטינים) | כמובן שאם יעלה בשיחה חשש מידי לשלום שהילד שלך, או לפגיעה שהוא/היא עוברת/ת כרגע, נהיה על פי החוק חייבים לשתף במידע את העו"ס/סית לח"ן המטפלת.

את/ה לא חייב/ת לענות על כל השאלות, נוכל לעשות הפסקה למנוחה מתי שתרגישי/י צורך, או להפסיק אותו בכלל אם מאיזשהי סיבה, תרגישי/י לא נוח במהלך הראיון.

הריאיון יערך כשעה-שעה וחצי.

תזכורת למראיינת: אם תחושי במהלך הריאיון שהמראיין נמצא במצוקה/ הצפה רגשית משמעותית- יש לשקול להפסיק ולעדכן בכך את מנהלות המחקר. כמו כן, אם עולה קושי רגשי לאחר הריאיון, יש להפנות להמשך ליווי ומעקב עם הגורמים שמטפלים בילד.

הערה כללית למראיינת: יש להתחיל בכל שלב משאלת "העל" באופן הפתוח ביותר ולאפשר למראיין להשיב באופן חופשי. השאלות הממוקדות שמתחת לשאלת העל נועדו למצבים הבאים: המראיין לא מבין את השאלה, מתקשה לענות, יש "תקיעות" בריאיון, חסרה התייחסות לתתי הנושאים.

שלב 1 | כניסת העו"ס לתמונה

שאלת על | האם אתה זוכר את היום בו פגשת לראשונה את עו"ס לפי חוק נוער (פקידת סעד)? ספר לי על החוויה

- לפני כמה שנים זה היה?
- מה היו הסיבות שהעו"ס נכנסה לתמונה? מה חשבת על זה?
- האם ואיך העו"ס הסבירה לך מי היא ומה תפקידה?
- איך אתה זוכר את הפגישה הראשונה? (מה אתה זוכר לטובה, מה אתה זוכר לא לטובה)
- האם הסבירה לך מה הולך לקרות? האם שאלה מה רצונך/ עמדתך ונתנה לך אפשרות להגיד את דעתך? האם הרגשת שהיא התחשבה בדעתך?
- איזה רגשות היו לך? (למשל: ביטחון והגנה, לחץ, חרדה, כעס)
- האם לפני המפגש הזה שמעת או הכרת את התפקיד הזה? מה חשבת עליו לפני המפגש? מה אתה חושב עליו היום?

שלב 2 | ראשית הליכים ע"פ חוק/ ברוח (לאור) החוק וועדת תיכנון טיפול

שאלת על | האם אתה זוכר את הדיון בוועדת תכנון טיפול (ועדת החלטה) וועדות הערכה ומעקב תקופתיות? ספר לי על החוויה

- האם הסבירו לך לפני הוועדה מה הולך להיות? (האם שיתפו אותך שהוועדה מתכנסת, מי המשתתפים, מה המטרה, כמה זמן זה ייקח), אם כן, מי הסביר ובאיזה שלב?
- האם הכינו אותך להשתתפות בוועדה? מי?
- האם אפשרו לך להשתתף בדיון בוועדה? שאלו לדעתך? אם לא נכחת, האם הצגת את עמדתך באופן אחר? (למשל: מכתב לוועדה)
- האם היה מישהו אחר שהציג את דעתך? (העו"ס לח"נ, עו"ס המשפחה, עו"ד, משהו מהמשפחה או הסביבה שלך, מישהו אחר?)
- האם הבנת את מה שנאמר בדיון? (שהשפה לא הייתה מקצועית וגבוהה)
- האם נתנו לילד.ה שלך לדבר?
- איך הרגשת שחברי הוועדה תופסים אותך כהורה?

שלב 3 | הליכים בביהמ"ש: נזקקות ודרכי טיפול

שאלת על | האם אתה זוכר את הדיון הראשון בבית המשפט? ספר לי על החוויה

- האם הסבירו לך לפני הדיון הראשון על מה הוא יהיה ומדוע מתקיים? האם הבנת מה האפשרויות? אם כן, מי הסביר ובאיזה שלב?
- האם הכינו אותך להשתתפות לקראת הדיון בבית המשפט? מי?
- האם דיברת בדיון? שאלו לדעתך?

- האם היה מישהו אחר שהציג את דעתך? (עו"ס לח"נ, עו"ס משפחה,, עו"ד, מישהו מהמשפחה או הסביבה שלך? מישהו אחר?)
- מה הייתה החוויה בדיון? איך הרגשת שתופסים אותך/ מתייחסים אלייך? (הערה למראיינת: יש להתייחס לתהליך בכללותו אך גם ספציפית לעו"ס לח"ן ולשופט)
- מה חשבת אז על ההחלטה שהתקבלה?
- מה אתה חושב היום כשאתה מסתכל אחורה על ההחלטה שהתקבלה?
- אילו דמויות אתה זוכר שהיו בבית משפט? איך אתה זוכר את הקשר בין העו"ס ח"ן, לשופט ולשאר המשתתפים בדיון/ בהליך?

שלב 4 | יישום

◀ שאלת על | האם היה לך קשר עם העו"ס לח"ן לאחר ההחלטה בבימ"ש? אם כן- באיזה אופן הקשר התנהל? (למראיין: להשתדל לא להתמקד בשיחה על המענה עצמו, אלא סביב הקשר עם העו"ס ח"ן)

- האם התקיימו בענייך דיונים חוזרים בבית המשפט? האם הסבירו לך לפני הדיונים על מה הם יהיו ומדוע מתקיימים? מה אתה זוכר מהם? האם דיברת בדיון? שאלו לדעתך?
- האם ביהמ"ש / השופט נגיש לך (לא רק דרך עו"ס לח"נ או גורם אחר) באופן ישיר ובין הדיונים?
- איך אתה זוכר את הקשר עם העו"ס לח"ן? איך זה בא לידי ביטוי? (למשל, כל כמה זמן היו לכם מפגשים (תדירות) ואיפה התקיימו? כל כמה זמן דיברתם בטלפון? איך הרגשת שהיא מתייחסת אליך)

במקרים של השמה של הילד מחוץ לבית:

- האם המשיך טיפול במשפחה בקהילה? ע"י מי? באיזה אופן?
- האם היה מעקב אחרי המצב של הילד במסגרת? מה חשבת עליו?
- ככל שאתה יודע, האם ומה היו הקשרים בין אנשי המקצוע (צוותים מטפלים במשפחה ובילד/ עו"ס חו"נ/ בימ"ש) מאז ההחלטה?
- במצבים בהם התלוננת על הטיפול בילד/ המסגרת בה הוא נמצא - האם הרגשת שהעו"ס מהווה אוזן קשבת עבורך? מאמינה לך? לוקחת את דבריך ברצינות ומתכוונת לבדוק את העניין וגם לטפל במקרה הצורך?
- האם הילד חזר הביתה/ עתיד לחזור? האם אתה מרגיש שבמהלך התקופה של ההשמה מחוץ לבית קיבלת כלים שיאפשרו לילד לחזור?

שאלות כלליות

נושא 1 | הקשר עם העו"ס לח"ן

◀ שאלת על | באופן כללי איך אתה מתאר את הקשר עם העו"ס לח"ן לאורך התהליך (לבקש סיפורים ודוגמאות שמבטאים את התחושות שיעלו - איכפתיות, דאגה או נטישה ואטימות)

- איך היה הקשר של העו"ס לח"ן עם הילד שלך?
- על בסיס הניסיון שלך, מה חשוב שעו"סיות לח"ן ישימו לב ויעשו? מה לדעתך עבד טוב ומה היה צריך להיות אחרת?
- על בסיס הניסיון שלך, מה חשוב שבתי המשפט ישימו לב ויעשו? מה לדעתך עבד טוב ומה היה צריך להיות אחרת?

- האם הרגשת לאורך התהליך שהעו"ס לח"ן רואה גם אותך? שחשוב לה לעשות מאמצים עבורך?
- האם עו"ס לח"ן אחת ליותר אותך בכל התהליך או שהיו חילופים? (אם כן – איך זה היה בשבילך?)

נושא 2 | טובת הילד שיווין והתפתחות

◀ שאלת על | היום במבט לאחור, האם הפעלת החוק הייתה לטובת הילד שלך? לטובתך? (לא בהכרח מה שרצית שיקרה - אלא מה שהיה נכון עבורכם)

- האם הרגשת שהעו"ס/השופט שוקלים את טובת הילד שלך? שטובתו היא החשובה ביותר בקבלת ההחלטות? (אם לא - למה?)
- האם כיום אתה מרגיש שההליכים במסגרת החוק (לציין לפי הסיפור מה הם היו- ההוצאה מהבית וכו') - אפשרו לילד שלך לקבל הזדמנות לחיים טובים יותר?
- האם הרגשת שהמעורבות של העו"ס/השופט נתנה לילד שלך אפשרות לגדול ולהתפתח טוב יותר? דברים חשובים נוספים שרצינו להתייעץ איתך:
- באופן כללי מה דעתך על זה שיש מי שיש לו/ שלמדינה יש סמכות להחליט על החיים שלך/ איך מחנכים ילדים?
- מה אתה ממליץ לעשות כדי להפוך את ההתערבות במסגרת החוק לטובה יותר בעבור הילדים ומשפחות? תודה רבה ההשתתפות שלך ועל התרומה המשמעותית שלך לחשיבה המחודשת על חוק הנוער.

א | בתחילת שנת 2021 הורה שר הרווחה והשירותים החברתיים על הקמת "ועדה ציבורית לבחינת דרכי הטיפול וההליכים בנוגע לילדים בסיכון לפי חוק הנוער (טיפול והשגחה), תש"ך-1960". תפקיד ומטרת הוועדה לבחון אילו שינויים נדרשים בחוק הנוער על מנת שיהיה מותאם יותר לתפיסות עדכניות של התערבות מכוח חוק ויבטא הלכה למעשה את עקרונות האמנה הבינלאומית בדבר זכויות הילד.

ב | לשם כך, חשובה נקודת מבטם של מקבלי השירות – הורים וילדים/בני נוער אשר לגביהם התקיימה התערבות מתוקף החוק בעבר ובהווה. הבנת העמדות, החוויות והתפיסות של מקבלי השירות בנוגע לחוק כפי שמיושם היום, התערבות עו"ס לחוק הנוער וכן בנוגע לדרכי התערבות מיטביות הינה חשובה ביותר לשם התאמת החוק לצרכים שלהם, כפי שנתפסים על ידיהם, ולשם הבטחה כי החוק יהלום במידה רבה יותר את מטרותיו ואת עקרונות האמנה לזכויות הילד.

ג | אני, הח"מ, _____, שם _____, ת"ז _____,

 כתובת _____

מביעה/ה הסכמתי החופשית להשתתף במחקר זה הנערך לבקשת הועדה על ידי צוות המחקר ממכון 'מאיר-סג'וינט-ברוקדייל'

ד | הוסבר לי ע"י נציגת צוות המחקר:

- מטרת המחקר ותפקיד הועדה במסגרתה הוא נערך.
- עיקרי התכנים שיעלו מן הראיונות יובאו בפני הועדה ויעמדו לרשותה לצורך תפקידה ובדיקה בנוגע לשינויים והעדכונים הניתנים ליישום בחוק הנוער.
- השתתפותי במחקר תהייה באמצעות ריאיון, שיימשך כ- 60 דקות ויתקיים במקום ובזמן שנקבעו עם נציגת צוות המחקר והוסכמו עליי.
- במסגרת מחקר זה ישתתפו כ-20 מרואיינים בסך הכול.
- המראיינות במסגרת מחקר זה הינן נשות מקצוע בעלות הכרות וניסיון מעשי בעבודה עם ילדים ובני נוער (עובד־דוד סוציאליות/ יועצות חינוכיות).
- במהלך ביצוע הריאיון ולאחריו, עלולים לעלות רגשות או זיכרונות שליליים כתוצאה מתוכן הריאיון. ידוע לי כי אוכל להפסיק השתתפותי בכל שלב, ללא צורך בהסבר וללא השלכות שליליות עבורי.
- במקרה שכזה, בו תוכן הריאיון יעורר בי מצוקה או אי נוחות- תוך כדי ו/או אחרי הריאיון, ניתן לפנות לרכזת המח־קר, עו"ס יעל סבג בטלפון 0549732233, לקבל סיוע והכוונה לגורם ייעוצי/טיפולי בהתאם לצורך.

ה | אני חופשי/ה לבחור שלא להשתתף במחקר ואני חופשי/ה להפסיק בכל עת את השתתפותי במחקר, בלי לפגוע בזכויותיי, בלי שיאונה לי כל רע, ובלי שתינקט נגדי סנקציה כלשהי.

ו | מובטחת לי סודיות בנוגע לכל הנאמר במסגרת ריאיון זה מלבד מצבים המוגדרים בחוק כמצבי סכנה והמחויבים בדיווח.

ז | מובטחת לי אנונימיות באשר לזהותי האישית בפרסומים, ובכלל זה בהצגת המחקר בכנסים ובכתובים. הדברים שאומר במסגרת ריאיון זה לא יובאו בשם אומרם, כך שלא יהיה ניתן לשייך את התוכן אליי.

ח | מובטחת לי נכונות לענות לשאלות שיועלו על ידי ואפשרות להיוועץ בגורם נוסף - באשר לקבלת החלטה להשתתף במחקר, להמשיך בו, או להפסיק את השתתפותי בו.

ט | אני מצהיר/ה בזה כי את הסכמתי נתתי מרצוני החופשי וכי הבנתי את כל האמור לעיל

